

**Suomen romanikielen
varhaiset vuodet
Gananderista toiseen
maailmansotaan**

Kimmo Granqvist

Suomen Romaniyhdistys ry.

Kimmo Granqvist

*Suomen romanikielen varhaiset vuodet Gananderista
toiseen maailmansotaan*

Julkaisija Suomen Romaniyhdistys ry.

www.suomenromaniyhdistys.fi

© Kimmo Granqvist ja Suomen Romaniyhdistys ry.

Kaikki oikeudet pidätetään.

ISBN ISBN 978-952-68099-2-2

Esipuhe

Aloitin käsillä olevan kielihistoriateoksen laatimisen jo vuonna 2010, mutta työn valmistumista ovat viivästyttäneet yliopiston romanikielen kulttuurin ja oppiaineen kehittäminen sekä monet muut työtehtäväni. Aines, johon teos nojaa, on muodostanut vuodesta 2011 lähtien kahden Helsingin yliopistossa opettamieni romanikielen ja -kulttuurin luentokurssien rungon ja opetuskertojen myötä: yksi kursseista on johdatus romanikielen varhaishistoriaan, toisella kursseista olen käsitellyt Suomen romanikielen vanhoja tekstejä aina Kristfrid Gananderin kilpakirjoituksesta (1780) lähtien.

Teos lähtee liikkeelle romanikielen esieurooppalaisista juurista Intian maaperällä, mutta keskittyy kuitenkin romanikielen Suomessa tapahtuneisiin kehityskulkuihin kielellisten dokumenttien valossa. Romanikieltä on puhuttu Suomessa n. 500 vuotta, mutta varhaisimmat tiedot siitä ovat 1700- ja 1800-lukujen taitteesta. Tämän teoksen keskiössä oleva 1800-luku oli Suomen romanikielen kannalta mullistusten vuosisata, jolle olivat ominaisia useat lähinnä suomen kielen vaikutusta olleet rakenteelliset

muutokset: merkittävimpiä olivat verbijärjestelmän rekonstruktio, demonstratiivijärjestelmän mukautuminen suomeen, modifioijien osittaisen sijakongruenssin häviäminen sekä muutos prepositiokielestä postpositiokieleksi. 1900-luvun alkupuolella romanikielen käyttö määrän vähentyessä ja suomen paineessa monia suomesta puuttuvia kielen oppositioita alkoi purkautua useissa yksilömurteissa ja kieliopillisia kategorioita katosi. Romanikielen käyttöala supistui elinkeino- ja perherakenteen muuttuessa. 1900-luvun jälkipuoliskon romanikielelle oli puolestaan ominaista kiihtyvä rapautuminen ja variaation voimakas lisääntyminen. Samaan aikaan romanikieli sai uusia, julkisia tehtäviä, ja painetun sanan merkitys kasvoi. 1900-luvun Suomen romanikielestä on valmistumassa laaja tieteellinen artikkeli.

Tuesta tämän teoksen laatimisen eri vaiheissa kiitän Kotimaisten kielten keskuksen johtajaa professori Pirkko Nuolijärveä sekä esihenkilöitäni Helsingin yliopistossa professori Hanna Lehti-Eklundia, professori Ulla-Maija Forsbergiä ja dosentti Terhi Ainialaa. Suurkiitoksen ansaitsevat kaikki nykyiset ja entiset työtoverini romanikielen ja -kulttuurin oppiaineen piirissä. Kiitän ”Suomen romanikieli ja muut Itämeren alueen romanikielen pohjoiset murteet” -hankkeessa aineistotyötä

koordinoineita sekä kaikkia aineistoa keränneitä, tarkastaneita ja transkriboineita. Dosentti Anton Tenseriä kiitän monista romanikielen murteiden dialektologiaa koskevista keskusteluista ja tietojenvaihdosta.

Professori Panu Pulmaa, dosentti Miika Tervosta ja FM Tuula Rekolaa Helsingin yliopistosta kiitän romanien historiaa koskevista tiedoista, jotka ovat auttaneet sijoittamaan romanikielen kehityskulkuja historialliseen taustaan. Dosentti Anna Maria Viljaselle Helsingin yliopistosta haluan lausua kiitokseni romanikielen ja -kulttuurin suhdetta koskevista huomioista. Dosentti Risto Blomsteria Suomalaisen Kirjallisuuden Seurasta haluan kiittää sekä kieliaineistojen jakamisesta kanssani että romanikieltä eri aikoina keränneitä koskevista elämäkertatiedoista. Aivan erityisesti haluan kiittää Helsingin yliopiston romanikielen ja -kulttuurin opiskelijoitani inspiraatiosta, tuesta ja palautteesta.

Teos on osana Koneen Säätiön rahoittaman hankkeen ”Suomen romanikieli ja muut Itämeren alueen romanikielen pohjoiset murteet” (2012–2016) tuotoksia, mutta valmistui lopulta nyt Suomen Akatemian hankkeen ”Romanien vuorovaikutus arkipuhetilanteissa: tapaustutkimuksia Virossa“ (2019–2023) myötä. Suomen Kulttuurirahastoa kiitän tuesta tämän teoksen laatimiseen vuonna 2011 sekä Suomea Akatemiaa Viron romanikielihankeeseen

rahoittamisesta. Suomen Romaniyhdistystä ja Päivi Majaniemeä kiitän tämän teoksen julkaisemisesta, monista keskusteluista ja hyvästä yhteistyöstä.

Puolisoani Samira Daoussia kiitän ajasta, ymmärryksestä ja monista keskusteluista teoksen sisällönkin tiimoilta.

Helsingissä 8.2.2024

Tekijä

Sisällys

1. JOHDANTO	12
Taustaksi	13
Romanikielen esieurooppalaisesta ja varhaisesta eurooppalaisesta historiasta	16
Romanikielen ja sen historian tutkimuksesta	26
Suomen romanikielen lähteet 1700-luvun lopulta toiseen maailmansotaan saakka	30
Teoriataustaa ja keskeisiä käsitteitä	32
Merkintätavoista	33
Teoksen rakenne	35
2. Kristfrid Gananderin (1741–1790) kilpakirjoitus	37
3. 1800-luvun alkupuolen romanikielen dokumentit	49
Adolf Ivar (Iwar) Arwidssonin (1791–1858) muistiinpanot	50
Claes Johan (Klaus Juhana) Kemellin muistiinpanot	54
4. Romanikielen lähteet 1800-luvun loppupuolelta	57
Lydia von Essenin ja Lydia Bergorthin sanasto	58
Jürgensenin ja Schmidtin aineisto	61
Henrik August Reinholmin muistiinpanot	62
Arthur Thesleffin romanikieliset laulunsanat ja sanakirja	72
Adam Lindhin romanikielisen aapisen käsikirjoitus	81
Herman Hagertin kirje Arthur Thesleffille	84

5. ROMANIKIELEN DOKUMENTIT 1900-LUVUN	
ALKUPUOLELTA	86
Oskari Jalkion romanikielen ainekset	87
Henri Bourgeois'n kielioppivihkonen	92
Paul Aristeen tutkimukset	95
6. SUOMEN ROMANIKIELEN ÄÄNEHISTORIAA ...	96
Vokaalit	97
Diftongit	98
Vokaalisointu	101
Konsonantit	105
Geminaatat	112
<i>s/h</i> -vaihtelu	114
7. NOMINIEN MUOTO-OPIN HISTORIAA	117
Substantiivien taivutus	118
Adjektiivit	130
Pronominit	135
Määräinen artikkeli	139
8. VERBINTAIVUTUSTEN HISTORIAA	142
Johdanto	143
Verbinjohtimet	146
Verbien vartalogit	152
Persoonapäätteiden kehitys	157
Tapaluokat	170
Verbi <i>s-/h-</i> 'olla'	173
Modaaliverbit	175
Kieltosanat	179

Ei-finiittiset muodot	179
Passiivi	185
Suomen kielen verbinmuodot romanikielessä	187
9. MUIDEN SANALUOKKIEN HISTORIAA	189
Adpositiot	193
Konjunktiot ja liitepartikkelit	200
10. TIIVISTETYSTI 1900-LOPULTA NYKYPÄIVÄÄN	208
Kirjallisuus	215

1. luku.

JOHDANTO

Taustaksi

Romanikieli kuuluu indoeurooppalaisen kielen perheen indoiranilaisen alaryhmän indoarjalaiseen ryhmään. Se on yksi Intian ulkopuolella käytettävissä Intian kielistä. Romanikieli on ei-alueellinen vähemmistökieli ja yksi Euroopan unionin suurimmista vähemmistökielistä. Arvioidaan, että Euroopassa romanikielellä on vähintään kolme miljoonaa puhujaa ja ainakin 0,5 miljoonaa muualla maailmassa (Matras 2002: 238). Euroopan neuvoston arvioiden mukaan EU:n alueella on 4-8 miljoonaa romania¹. Koko maailmassa romaneja on 10-14 miljoonaa. Suomen romaneja on Euroopan neuvoston arvioiden mukaan 10000-12000 ja lisäksi Ruotsissa 3000-4000. Euroopassa on arvioitu olevan oin 60 romanikielen murretta; Suomen romanikieli muodostaa yhdessä (esimerkiksi Saksan) sintin kanssa romanikielen niin sanotun lounaismurteiden ryhmän (Bakker 1999).

Tässä teoksessa tarkastelen Suomen romanikielen varhaisia vaihteita vuodesta kielen ensimmäisestä kirjallisesta dokumentista eli Kristfrid Gananderin kuuluisa kilpakirjoitus ”Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst,

1 <https://www.coe.int/en/web/portal/roma?desktop=false>. Tilasto vuodelta 2012.

Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Swerige?” vuodelta 1780 aina toisen maailmansodan alkuun vuonna 1939 saakka. Toinen maailmansota on tärkeä rajapyykki, koska sen seurauksia olivat romanien joutuminen muun Karjalan väestön tavoin evakkoon eri puolille Suomea, kaupungistuminen ja maatalouden koneellistuminen, jolloin romanien perinteisten elinkeinojen merkitys käytännössä lakkasi.

Tarkasteltava ajanjakso oli keskeinen romanikielen historiallisessa kehityksessä, koska 1800-luku oli Suomen romanikielelle mullistusten vuosisata, jolle olivat ominaisia useat lähinnä suomen kielen vaikutusta olleet rakenteelliset muutokset. Kuitenkaan suomen kielen päätteitä ja johtimia ei juuri esiintynyt romanikielen muodoissa vielä 1900-luvun alussakaan, vaan suomen rakennetta jäljiteltiin romanikielen omin resurssein. Kieliopillisten muottien lainaaminen muodostui hyvin tavalliseksi, ja osa suomesta lainatuista muoteista myös jäi pakolliseksi osiksi romanikielen kielioppia. Romanikielen rakenteen yksinkertaistuminen alkoi 1800-luvulla, mutta on monimuotoistunut ja voimistunut 1900- ja 2000-luvuilla. Kielen käytön supistuessa kielen vaihtelu on lisääntynyt merkittävästi sekä yksilömurteittain että yksilömurteiden sisällä. Muutosten tuloksena oli tässä teoksessa tarkastelevana ajanjaksona lähestulkoon nykykieltä

muistuttava kielimuoto.

1800-luku on merkittävä ajanjakso romanikielen historiassa myös, koska suomi vaihtui silloin luultavasti romanien todelliseksi äidinkieleksi, jolloin myös aktiivinen ruotsin kielen taito oli jo romaneilta unohtunut (Thesleff 1899). Romanikielessä säilyi edelleen runsaasti ruotsalaisperäisiä lainasanoja, mutta oli ilmeistä, että ruotsin kielen taito oli jo romaneilta unohtunut.

Ensimmäiset romanit saapuivat Virosta Suomeen jo vuonna 1515 (Fraser 1992c). Seuraava kirjallinen – ja tunnetumpi – maininta romaneista Suomessa löytyy Ahvenanmaalta Kastelholman linnan tileistä vuodelta 1559 (Vehmas 1961: 52). Ajanjakso vuodesta 1780 eteenpäin on kuitenkin ensimmäisen, jolta on säilynyt romanikielen dokumentteja. Gananderin kilpakirjoituksen jälkeen 1800-luvun alkupuolelta ovat säilyneet Adolf Ivar (Iwar) Arwidssonin muistiinpanot vuodelta 1817. Claes Johan (Klaus Juhana) Kemellin muistiinpanot 1830-luvulta ovat sen sijaan kadonneet, mutta niistä tiedetään Arthur Thesleffin (1901) sanakirjan hakusanojen ja viitteiden kautta. Romanikieltä dokumentoitiin useaan otteeseen 1860-luvun 1900-luvun alun välisenä aikana, joten romanikielen kehityksestä Suomessa on luotavissa kohtuullisen hyvä kuva. Säilyneiden kielenainesten laajuus vaihtelee yhdestä lauseesta (Herman Hagertin kirje Arthur

Thesleffille) Henrik August Reinholmin laaja-alaiseen ja kirjajaan kielenaineeseen sekä Arthur Thesleffin (1901) 7574 ja Oskari Jalkion (Johanssonin) n. hakusanan laajui- seen sanakirjan käsikirjoitukseen. Kielenaineokset eroavat toisistaan huomattavasti laadultaan ja viimeistelyltään; kaikkein hiotuin on Thesleffin (1901) sanakirja. 1900-lu- vun alkupuolelta on niukalti romanikielen dokumentteja, joista valtaosa on Mustalaislähetysten (nyk. Romano Mission) perustajalta Oskar Jalkiolta (Johanssonilta) vuo- silta 1907–1941.

Romanikielen esieurooppalaisesta ja varhaisesta eurooppalaisesta historiasta

Tässä jaksossa tarkastelen romanikielen varhaista historiaa Intian maaperältä Bysantin aikaan saakka noin 1300–1400-luvulle, jolloin romanit alkoivat hajaantua Balkanilta eri puolille Eurooppaa. Käsittelen erikseen kehityskulkuja Intian niemimaalla ja myöhemmin sen ulkopuolella armenian ja iranilaisten kielten vaikutuksesta. Sen jälkeen kuvailen lyhyesti jakso

kreikan vaikutusta romanikieleen ja lopuksi romanikielen yhteyttä Balkanin kieliliittoon.

Romanikielen kantamuotona pidetään protoromania, joka kuuluu indoeurooppalaisen kielikunnan indoiranilaisen haaran indoarjalaiseen alahaaraan ja on siten puhtaasti indoarjalainen kieli. Indoeurooppalaisia heimoja alkoi saapua eri otteissa Intian niemimaalle n. 1700 eKr. alkaen. He puhuivat muinaisindoarjalaisia murteita, joista käytetään yhteisnimitystä sanskrit ('oikein/hyvin kokoonpantu' tai 'hienostunut, sakraali'), Eri äänne muutosten kautta syntyi jo 800 eKr. lähtien paikallisia keski-indoarjalaisia murteita, joiden kutsutaan prakriteiksi ('luonnollinen' tai 'sanskritiin perustuva'). Romanikielen kantamuoto protoromani on rekonstruktio, joka perustuu vanhoihin indoarjalaisiin prototyyppeihin ja niistä kehittyneisiin uusindoarjalaisiin kieliin sekä niiden vertailuun romanikielen nykyisten murteiden samankantaisiin muotoihin. Protoromani on romanin esieurooppalaisen aineksen muutosten summa. Osa muutoksista on yhteisiä muiden Intian kielten kanssa, osa taas niistä erkaantuneiden domarin ja lomavren kanssa, osa taas on ainutlaatuisia ja protoromanille ominaisia. (Matras 2002: 18–19.)

Intian kielten merkintätavoista todettakoon

seuraava: Latinalaisessa transkriptiossa pitkät *a-*, *i-* ja *u-* äänteet merkitään yläviivalla (*ā-*, *ī-* ja *ū*); *e-* ja *o-*äänteet ovat aina pitkiä. Vokaaleiksi lasketaan myös tavua kannattavat *r* ja *l*, jotka monissa ääntämisohjeissa neuvotaan lausuttavaksi [ri] ja [li]. Retrofleksiset *ṛ*, *ṭh*, *ḍ*, *ḍh*, *ṇ* ja *ṣ* lausutaan kuten *t*, *th*, *d*, *dh*, *n* ja *s*, mutta kielen kärkeä taaksepäin taivuttaen. Jokaisesta klusiilista on aspiroitu versio, joka transkriptiossa merkitään *h*-kirjaimella (esim. *dh*, *kh*, *bh*). Transkriptioiden *c* ääntyy [tš], *j* [ʒ] (eli [dž]), *ś* [ʃ] (eli [š]) ja *y* [j]. Transkriptio-*v* on samankaltainen puolivokaali kuin englannin *w*. Merkintää *ṃ* kutsutaan anusvāraksi, joka nasalisoi sitä edeltävän vokaalin (esim. *saṃskṛtā* ääntyy [sāskrita:]).

Protoromanin oletetaan muotoutuneen Keski-Intiassa (alkuaan Turner 1926) eikä aiempien käsitysten mukaisesti Luoteis-Intiassa. Osoituksena tästä ovat useat varhaiset protoromanin kehityskulut, jotka ovat ominaisia yksinomaan keskisen Intian kielille. Esimeriksi sanskritin konsonanttijonosta *kṣ* kehjtyi vain Keski-Intiassa (*(k)h*), esim. skt. *akṣi-* 'silmä' > **akkhi* > rom. *jakh* (*jak*) ja sanskritin jonosta *tv* puolestaan *p(p)*, esim. skt. *-itvana* > *-ippan* > rom. *-ipen* (*-iba*). Romanikielessä on toisaalta säilynyt joitakin sellaisia indoarjalaisia piirteitä, jotka ovat hävinneet muista keskisen Intian kielistä. Ne osoittavat, että protoromanin puhujat siirtyivät Keski-

Intiasta joskus ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhatosen alkupuoliskolla Luoteis-Intiaan, jossa keskisen Intian kielissä näkyviä muutoksia ei tapahtunut. (Holzinger 1995: 2; Bakker & Kyuchukov 2000: 19, ref. Pirttisaari 2002: 7; ROMANI Project Manchester 2006a.) Tällaisia piirteitä olivat esimerkiksi sanskritin konsonanttijonoista sananalkuisina ja joskus myös vokaalienvälisinä *tr*, *dr*, *pr*, *bhr* sekä vokaalien väliset *st(h)*, *ṣṭ(h)*, esim. *patrin* < skt. *patra* 'lehti', pkt. *patra* 'lehti'; *dramb* < skt. *dravya*- 'rohto, aine'; *phaal* < skt. *bhrātṛ*- pkt. *bhā(d)ā*- (vrt. hind. *bhāī*) 'veli'; *mišto* < skt. *mṛṣṭah*, pkt. *miṣṭha*. 'hyvä'; *vast* < skt. *hasta*- 'käsi', pkt. *hattha*- (vrt. hind. *hāth*) 'käsi'; *kaḥt* < skt. *kāṣṭha*-, pkt. *kaṭṭha*- (vrt. hind. *kāṭh*) 'puu'. Luoteis-Intiassa protoromaniin nivoutui myös dardilaiskielten kuten kašmirin kanssa sanastoa ja piirteitä siihen nivoutui. Romanikielessä säilyivät dardilaiskielten tavoin muun muassa vokaalienväliset dentaaliset klusiilit *t*, *d*, *th* ja *dh*, joskin ne soinnillistuivat ja lateraalistuivat, esim. skt *śatām* 'sata', pkt *śadaṃ* > rom. *heel*.

Romanikielessä tapahtui luultavimmin Intian niemi-
maan ulkopuolella joukko innovaatioita, jotka erottavat
sitä muista indoarjalaisista kielistä. Nämä innovaatiot
syntyivät kosketuksissa Pamirin alueen pieniin, eristyk-
sissä oleviin kieliin sekä iranilaisten ja armenialaisiin

kieliin (Matras 2010: 34). Innovaatiot ajoittuivat myöhäiseen protoromaniin ja varhaisromaniin. Mahdollisesti Intian ulkopuolella sanansisäinen *-a-* muuttui vokaaliksi *-e-* (esim. skt. *daśa* > rom. *deḥ* '10') ja taivutusmuotojen *-a-* muuttui vokaaliksi *-o-* (esim. skt. *tapta* > pkt. *tatta* > *tāta* > rom. *tatto* 'lämmin'). Samoin retrofleksinen *-ḍ-* muuttui konsonantiksi *-r-* tai *-ṛ-* (esim. pkt. *buḍḍha* > rom. *phuuro* 'vanha mies', *ḍom* > rom. *rom* '(romani)mies'); sanansisäiset *-t-* ja *-d-* muuttuivat konsonantiksi *-l-* (esim. skt. *gata* > rom. *džeelo* 'mennyt'; skt. *śata* > rom. *heel* '100').

Romanikielen sekundaarisijoista datiivin, ablatiivin, lokatiivin ja instrumentaalnin päätteet ovat historiallisesti muotoutuneet myöhäiskeski-indoarjan postpositioista, eikä niitä siis, toisin kuin primaarisijojen ja vokatiivin päätteet, voida johtaa sanskritin kaasuksista (taulukko 1). Genetiivin päätte on lähtöisin sanskritin partisiipista *kārya* 'tehty' (pkt. *kerā*). Useimmista Intian nykykielistä sekundaarisijojen päätteet eivät kuitenkaan esiinny vapaina leksemeinä, vaan ne kieliopillistuivat sijapäätteisiin verrattaviksi suffikseiksi mahdollisesti kosketuksissa Pamirin alueen indoiranilaisiin kieliin tai ympäröiviin Kaukasuksen kieliin. (Matras 2010: 34.)

Taulukko 1. Romanikielen sekundaarisijojen päätteiden alkuperä.

Sijamuoto	Pääte	Alkuperä
Datiivi	- <i>ke</i>	< apabhraṃśān muoto <i>ke-hiṃ</i> 'varten'
Ablatiivi	- <i>tar</i>	(alkuperä epävarma)
Lokatiivi	- <i>te</i>	< skt. <i>artha</i> 'tarkoitus tai <i>sthā-</i> 'seistä'
Instrumentaali	- <i>sa</i>	< skt. <i>samam</i> 'kanssa', pkt. <i>samau</i> ja <i>sahū</i>
Genetiivi	- <i>kerō, -ko</i>	< skt. <i>kārya</i> 'tehty', pkt. <i>kerā</i>

Kontakti iranilaisten ja armenialaisten kielten kanssa tapahtui joko ennen kreikkaa (Pott 1844: 5; Sampson 1923; ref. Matras 2010: 35) tai Anatolian monikielisessä ympäristössä samanaikaisesti kreikan kanssa (Matras 2010: 35). Varhaisromaniin omaksuttiin iranilaisista ja armenialaisista kielistä rakenteellisia malleja sekä lainasanoja, esimerkiksi *diz* 'linnoitus' < farsin *diz*, *zor* 'voima' < farsin ja kurdin *zor*, *baxt* 'onni' < farsin ja kurdin *baxt*; *bov* 'uuni' < armen. *bow*, *grast* 'hevonen' < armen. *grast* ja *kotor* 'palanen' < armen. *kotor*.

Romanikielen puhujat saapuivat Bysantin valtakunnan alueelle 800-luvulla jKr. Bysantin aikana kehittyneitä romanien yhteistä kielimuotoa nimitetään varhaisromaniksi (engl. *Early Romani*). Varhaisromania kyetään hahmotamaan protoromania paremmin, koska monilla varhais-

romanin muodoilla on jatkoa nykyisissä Euroopan romanimurteissa. Esimerkiksi nykyisten romanimurteiden ‘päivää’ tarkoittava sana *dives* esiintyy Euroopan romanimurteissa muodoissa *dies, di, zis, diveh, dive, gjes, džive, džes* jne. Vanhimpana pidetään muotoa *dives*, koska se vastaa parhaiten Intian kielten *divasa*-sanaa. Varhaisromanissa oletetaan siten esiintyneen *dives*, joka periytyi eri murteisiin ja kävi niissä läpi erilaisia muutoksia, jotka johtivat nykyisten murteiden muotoihin.

Kosketus Bysantin ajan kreikkaan muutti romanikieltä dramaattisesti. Kreikasta omaksuttiin runsaasti lainasanoja, jotka lainattiin kreikasta sellaisenaan. Kun kontakti kreikkaan myöhemmin katkesi, murteet säilyttivät osan kreikkalaisperäisestä sanastosta, mutta alkoivat korvata sitä lainoilla uusista kontaktikielistään. Keskeisempiä osoituksia vahvasta kreikan vaikutuksesta oli temaattisen statuksen kahtiajaon muotoutuminen varhaisromaniin. Temaattinen status viittaa romanilingvistikassa sanan alkuperään tai ajankohtaan, jolloin se on kieleen omaksuttu. Sanasto ja muotooppi jakautuvat kahtia alkuperäiseen (esieurooppalaiseen) eli temaattiseen ja eurooppalaisista kontaktikielistä lainattuun eli atemaattiseen. Temaattiseen komponenttiin kuuluvat alkuperäiset indoarjalaiset sanat ja niiden lisäksi ennen kaikkea iranilaisia ja armenialaisia juuria sekä vielä By-

santin ajan kreikan lainoja (esim. *drom* 'tie' < kr. *δρόμ-ος*, *angal-i* 'syli' < kr. *angáli* ovat "sattumalta temaattisia") (Bakker & Kyuchukov 2000: 24–25; Matras 2002: 21; vrt. kuitenkin Boretzky 1992a; Pirttisaari 2002: 38; Granqvist 2011: 22).

Atemaattiseen komponenttiin kuuluvat vastaavasti Bysantin kreikasta omaksutut tai sitä uudemmat lainat. Kreikasta lainattujen lekseemien mukana lainautuivat myös niiden kreikkalaiset taivutuskaavat, mutta lainat kyettiin edelleenkin romanissa jakamaan vartaloksi tai affikseiksi, joten kehittyi uusia atemaattisia taivutus-tyyppisiä. Maskuliinien yksikön nominatiivin päätteet *-os*, *-us* ja *-is* perustuvat kreikan vastaaviin maskuliinien sijapäätteisiin *-os*, *-us*, *-is*, vrt. *fooros* 'kaupunki' < kr. *fóros*, *pappus* 'isoisä' < kr. *papús*, *krajis* 'kuningas' < kr. *krá-lis*. Myös kreikan loppuiset neutrit sulautuivat romani-kielessä maskuliineihin, esim. *kokalos* 'luu' < kr. *kokalon*, *sapunis* 'saippua' < kr. *sapúni*. Loppu-*a* vakiintui romani-murteiden atemaattisten feminiinien tunnuksiksi sellaisenaan lainattujen kreikkalaisten, slaavilaisten ja romanialaisten sanojen kautta, kuten *kamana* 'kello' < kr. *kambána*, *kukla* 'nukke' < kr. *kúkla*; *luvina* 'olut' < mslv. *olovina*; roman. *olovínă*, *maňka* 'kissa' < serbokr. *mačka* ja *muura* 'marja' < luult. roman. *mură* jne. (Sampson 1926: 74). Samalla tavoin myös varhaisromanin adjektiiveilla

toteutui sanaston ja kieliopin jako temaattiseen ja atemaattiseen.

Myös varhaisromanissa uskotaan esiintyneen vaihtelua. Varhaisromanin optioiden valinnoilla tarkoitetaan romanilingvistiikassa romanikielen murteiden paikallisesti tekemiä valintoja Bysantin aikana puhutussa varhaisromanissa rekonstruoidusta variaatiosta: tällaiseen variaation piiriin kuuluvat mm. konsonanttien *s* ja *h* vaihtelu taivutuksissa (esim. *s-om* ~ *h-o(m)* 'olla-PRS.1SG', *čēr-es-a* ~ *tšeer-eh-a* 'tehdä-PRS.1SG-FUT/IND') ja adjektiivinjohdintien *-itko* ja *-tiko* vaihtelua eri romanikielen murteiden välillä. Esimerkiksi koillismurteet ovat valinneet yksinomaan *s*-muotoja (*si*, *kerasa*), sinti enimmäkseen *h*-muotoja (*hom*, *kereha*), kun taas Suomen romanikielessä *s* ja *h* vaihtelevat. Koillismurteiden adjektiivinjohtimena on *-itko*, mutta luoteismurteiden *-tiko*.

Välimeren rantakaistale Egyptistä Tunisiaan, Kaksoisvirran maa, Unkari ja alueita Euroopassa aina Wieniin asti liitettiin 1500-luvulla osmanien valtakuntaan. Habsburgin monarkian eli Itävalta-Unkarin ja osmanien valtakunnan rajasta tuli poliittinen raja, joka esti kontaktit sen eri puolille joutuneiden romanien välillä. Samalla kielellisten piirteiden diffuusiokin estyi, jolloin tuloksena oli tiheä ja helposti havaittava joukko kielellisiä rajoja. Matras (2002, 2005b) käyttää tästä poliittisen rajan luomasta, Pohjois- ja

Etelä-Euroopan romanimurteet toisistaan erottavasta jaosta termiä *Great Divide*. Molemmilla puolilla Habsburgin monarkian ja osmanien valtakunnan rajaa sijaitsivat erilliset innovaatiokeskukset. Rajan pohjoispuolinen keskus sijaitsee Luoteis-Euroopan saksankielisillä alueilla. Useita innovaatioita on levinnyt sieltä sekä itään, kaakkoon että toisaalta myös Ison-Britannian romanimurteisiin, Suomen romanikielen ja koillismurteisiin. Habsburgin monarkian ja ottomaanien valtakunnan rajan eteläpuolella innovaatioiden keskuksena olivat Romania ja sitä ympäröivät alueet. Kaakkois-Euroopassa erottuu kaksi erillistä kielellisten piirteistä rypästä. Niistä ensimmäinen kattaa koko Balkanin ja toinen niistä puolestaan Transilvanian ja Valakian. *Great Dividen* molemmin puolin kehittyi innovaatioita, jotka ovat levinneet laajalle sekä Pohjois-että Etelä-Euroopassa mutteivät eivät ole kyenneet leviämään rajan yli. Romanikielen murteet jaetaan nykyisin intuitiivisesti neljään pääryhmään: a) Balkanin romanimurteisiin, b) valakialaisiin murteisiin, c) pohjoisiin murteisiin ja d) keskisiin murteisiin, jotka nähtiin hierarkkisesti tasavertaisina murreryhminä (Bakker & Matras 1997).

Suomen romanikielellä on muiden pohjoismurteiden kanssa yhteisiä konservatiivisia piirteitä ja inno-

vaatioita. Suomi muodostaa kuitenkin maantieteellisesti eristyneen reuna-alueen, joka on kaukana luoteismurteiden ryhmän innovaatiokeskuksesta Euroopan saksankielisillä alueilla: Monet Saksan sintin innovaatiot eivät ole yltäneet Suomen romanikieleen saakka tai ovat historiallisesti vasta myöhään havaittuja (Granqvist 2010a); Suomen romanikielelle ovat lisäksi ominaisia monet muutokset, jotka ovat lähikontaktikielten vaikutusta tai kielensisäisiä, Suomessa tapahtuneita muutoksia (Granqvist 2010a). Toisaalta sintin ohella Suomen romanikielellä on yhtymäkohtia Baltian romanikielen murteisiin, ja se on eräissä suhteissa lähempänä luoteismurteita kuin sintiä.

Romanikielen ja sen historian tutkimuksesta

Euroopan varhaisin romanikielen tutkimus liittyi sanaluetteloiden laatimiseen 1500-luvun Euroopassa. Andrew Borde julkaisi vuonna 1542 lyhyen esimerkin romanikielestä teoksessaan *Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge*. Eurooppalaiset tutkijat kävivät 1700-luvun jälkipuoliskolla vilkasta romanikielen alkuperästä. Tuon ajan tutkijat havaitsivat osin yhteistyössä ja osin toisistaan riippumatta

yhtäläisyyksiä romanikielen ja Intian elävien indoarjalaisten kielten välillä. Havainnon julkisti Hallen yliopiston professori Johann Rüdiger huhtikuussa 1777. Romanikielen tutkimus oli 1800-luvulla ennen kaikkea sen murteiden vertailevaa tarkastelua. Ajan romanikielen akateemisessa tutkimuksessa keskeisinä voidaan pitää August Friedrich Pottin (1844–1845) teosta *Die Zigeuner in Europa und Asien*, Alexandros Paspatin (1870) teosta *Études sur les Tchingianés ou Bohémiens de l'empire ottoman* ja Franz Miklosichin (1872–1880) teosta *Über die Muntarten und Wanderungen der Zigeuner Europas*. Pottiin tärkeä tulos oli sen osoittaminen, että romanikieli on oikea kieli eikä pelkkä slangi. Miklosichin keskeinen havainto koski kreikan vaikutusta romanikieleen: se, että kreikka on vaikuttanut kaikkiin romanikielen murteisiin, sai Miklosichin pitämään Kreikkaa kaikkien romanien kotimaana ennen heidän levittäytymistään eri puolille Eurooppaa.

1900-luvun eurooppalaisessa romanikielen tutkimuksessa tärkeä saavutus oli John Sampsonin (1926) Walesin romanikielen kielioppi ja etymologinen sanakirja *The Dialect of the Gypsies of Wales*. Teoksessa on runsaasti myös kielihistoriallisia huomiota. 1900-luvuilla laadittiin useita muitakin

kuvauksia, jotka antoivat tärkeää ja luotettavaa tietoa eri murteiden rakenteesta. Toisen maailmansodan jälkeen romanikielen tutkimus laajeni Euroopassa kontaktilingvistiikkaan, kielen käytön ja aseman tarkasteluun ja kielenhuoltoon, joihin monesti kytkeytyi poliittinen ja kulttuurillinen aktivismi. Vuonna 1993 järjestettiin Hampurissa ensimmäinen kansainvälinen romanikielen kielitieteen konferenssi. Viime vuosikymmenillä on julkaistu suuri joukko monografioita, kokoomateoksia ja runsaasti artikkeleita; kiinnostuksen kohteina olivat kielioppi, diskurssi ja typologia. Romanikielen historiaa ovat tarkastelleet 2000-luvulla muun muassa Bakker (2012), Bakker & Monrad (2011), Beníšek (2009, 2010, 2013), Hancock (2000) ja Matras (esim. 2002, 2010).

Kielihistoriallisia huomioita Suomen romanikielestä esiintyy läpi koko sen tutkimusperinteen. Historiallisvertaileva näkökulma oli suomalaisessa romanilingvistiikassa voimakkaimmillaan 1960-luvun indoeuropeistisesti suuntautuneessa romanikielen tutkimuksessa, jossa yhtenä keskeisenä tutkimuskohteena oli romanikielen yhteys muinais- ja keski-intoarjaan. Tuolloin Pertti Valtonen laati Helsingin yliopiston Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitoksella ensimmäiset Suomen

romanikieltä käsittelevät opinnäytteet: pro gradu -
tutkielma vuodelta 1964 tarkasteli indoarjalaisia
sanoja Suomen romanikielessä ja
liseniaatintutkielma vuodelta 1968 Suomen
romanikielen diakroniaa eri aikoina tehtyjen
muistiinpanojen ja hänen omien kenttäkeruidensa
valossa. Valtosen väitöskirja indoarjalaisen
perusaineksen säilymisestä Suomen romanikielessä
(ms..) jäi kesken.

Suomalaisen romanikielen tutkimuksen painopiste
siirtyi 1980-luvulla leksikografiaan ja kieliaineistojen
keruuseen, mutta historioitseva näkökulma palasi
osaksi tutkimuksen painoaloja 2000-luvun alussa.
Nykytutkimusta voisi luonnehtia ehkä yleislingvisti-
sesti orientoituneeksi variaationtutkimukseksi, joka
tarkastelee yhtä lailla romanikielen synkroniaakin
kuin diakroniaakin. (Granqvist 2010c.) Kielihistorian
näkökulmasta nykytutkimusta kiinnostavat etenkin
1400-luvulta lähtien Pohjois-Euroopassa ja myöhem-
min Suomessa tapahtuneet kehityskulut.

Suomen romanikielen lähteet 1700-luvun lopulta toiseen maailmansotaan saakka

Ensimmäinen Suomen romanikielen kirjallinen dokumentti sijoittuu 1700- ja 1800-lukujen taitteeseen: Kristfrid Gananderin kilpakirjoitus vuodelta 1780. 1800-luvun alkupuolelta ovat säilyneet Adolf Ivar (Iwar) Arwidssonin muistiinpanot vuodelta 1817. Claes Johan (Klaus Juhana) Kemellin muistiinpanot 1830-luvulta ovat sen sijaan kadonneet, mutta niistä tiedetään Arthur Thesleffin (1901) sanakirjan hakusanojen ja viitteiden kautta. Romanikieltä dokumentoitiin useaan otteeseen 1860-luvun 1900-luvun alun välisenä aikana. Sen sijaan 1900-luvun alkupuolelta on niukalti romanikielen dokumentteja verrattuna. Valtaosa niistä on Mustalaislähetyksen perustajalta Oskar Jalkiolta.

Taulukko 2. Suomen romanikielet lähteet 1780-1941.

Vuosi	Lähde
1780	Kristfrid Gananderin kuuluisa kilpakirjoitus ”Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst,

	Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige?”
1817	Adolf Ivar (Iwar) Arwidssonin muistiinpanot
n. 1830	Claes Johan (Klaus Juhana) Kemellin muistiinpanot
1860	Lydia von Essenin ja Lydia Bergrothin sanasto (julkaisematon)
n. 1860	Jürgensenin ja Schmidtin aines, jonka he toimittivat Franz Miklosichille (julk., Miklosich 1872–1880)
n. 1860	Henrik August Reinholmin (1819–1883) muistiinpanot (osa sanastosta julk. Thesleff 1901)
n. 1890	Herman Hagertin kirje Arthur Thesleffille (julkaisematon)
1897	Adam Lindhin (1864–1902) romanikielisen aapisen käsikirjoitus (julkaisematon)
1900	Arthur Thesleffin hylkäyskirje Adam Lindhin aapisen johdosta (julkaisematon)
1890-	Arthur Thesleffin (1871–1920) romanikielisten laulunsanojen kokoelma (julkaisematon)
1901	Arthur Thesleffin sanakirja <i>Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner</i> . Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX:6. Helsinki: Finnische Litteratur-Gesellschaft.
1907-1941	Oskari Jalkion (Johanssonin) julkaisemat lehtikirjoitukset <i>Kiertolainen-</i> ja <i>Maailmankiertäjä-</i> lehdissä
1900-l. alku	Oskari Jalkion n. 7 500 hakusanan laajuinen romanikielen sanakirjan käsikirjoitus
1911 [1913]	Henri Bourgeois’n kielioppivihkonen <i>Esquisse d’une grammaire du romani du Finlande</i>
1938 [1940]	Paul Aristen artikkeli Über die Sprache der finnischen Zigeuner. <i>Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, Annales Litterarum Societatis Esthonicae</i> 1938/2: 206–221.
1939	Oskari Jalkion hengellinen laulukirja <i>Romanenge jõilja – Romaanilauluja</i>

Teoriataustaa ja keskeisiä käsitteitä

Tämä teos noudattaa teoreettisilta lähtökohdiltaan paljolti samoja suuntaviivoja kuin eurooppalaisessa ja suomalaisessa romanitutkimuksessa on tutkimuksessa vakiintunut 1999–2000-luvuilla. Keskiössä ovat funktionaalis-typologiset lähtökohdat kielen vaihtelun ja rakenteellisen muutoksen selittämisessä (Martinet 1962; Greenberg 1966; Anttila 1972; Coseriu 1974; Givón 1985a, 1985b); muodon ja funktion suhteen sekä kielen kompleksisuuden käsittely ovat elimellisiä osia metodologiaa. Käsittelyssä keskeisinä ovat romanikielen murteiden dialektologian käsitteistä varhaisromanin optioiden valinnat (ks. edellä), kielensisäinen muutos ja lainautuminen sekä toisaalta konservatiiviset piirteet.

Kielensisäisellä muutoksella tarkoitetaan ennen kaikkea innovaatioita, jotka ovat yleensä yksinkertaistaneet romanikielen murteiden rakennetta. Tällaisiin kuuluvat esimerkiksi adjektiiviattribuuttien sijataivutuksen häviäminen, subjektkliittien kato, muutokset verbienjohtimien järjestelmällä (kuten *-ar-*johtimen produktiivisuuden lasku), verbinmuotojen *-v-*aineksen reduktio (*čěr-av-a* > *tšeer-a-a* 'tehdä-PRS.1SG-IND/FUT') sekä erilaiset verbien persoonataivutusten

synkretismi-ilmiöt.

Varhaisromanin optioiden valinnan ja kielensisäisten muutosten ohella keskustelun kohteena ovat kielikontaktien laukaisemat muutokset. Suomen romanikielen leksikkoon ovat vaikuttaneet varsinkin germaanisiet kielet, keskialasaksa ja keksiyläsaksa, tanska ja ruotsi, mutta suuri joukko käännöslainoja pohjautuu suomeen. Sisältösanaja lainataan yleensä kielissä helpommin kuin funktiosanaja ja substantiiveja muita sanaluokkia herkemmin (Moravcsik 1978; Field 2002). Tässä kirjassa erityisen keskeisenä teemana on fonologian ja morfologian lainautuminen. Fonologisten piirteiden on katsottu lainautuvan helpommin tai useammin lainasanoissa kuin ulottuvan leksikkoon (cf. Matras 2007: 39).

Merkintätavoista

Romanikielen lähteiden oikeinkirjoituskäytänteet vaihtelevat suuresti varsinkin vokaalien keston ja suomesta poikkeavin äänteiden osalta. Romanikielen pitkiä vokaaleja merkitään lähteittäin vaihtelevasti joko akuutin (*á*, esim. Reinholm), sirkumfleksin (*â*, esim. von Essen & von Bergroth) tai makron-viivan (*ā*, esim. Thesleff) avulla tai 1900-luvun lähteissä suomen kielen

tavoin kahdella vokaalimerkillä (*aa*). Konsonanttien merkintätavoissa esiintyi paljon vaihtelua varsinkin ennen 1970-lukua. 1970-luvulta lähtien on yleistynyt Opetusministeriön Mustalaiskielen ortografiakomitean² suosituksia noudattava oikeinkirjoitus; ortografiakomitean tehtävistä yksi oli laatia romanikielelle helppolukuinen ortografia ja sen pohjalta normatiivi sanasto (1971).

Suomesta poikkeavien äänteiden erilaisia merkitsemistapoja on koottu taulukkoon (2); taulukossa mainittujen lisäksi esimerkiksi *w* ja *v* vaihtelevat, samoin joissakin tapauksessa geminaattojen (esim. *ck* ~ *kk*) ja sananloppuisten äänteiden merkintätavat (esim. *čibb* ~ *čib* 'kieli', *kaj* ~ *kai* 'missä, minne'). Kirjallisten lähteiden kirjoitusasut on säilytetty alkutekstien mukaisina. Muutoin romanikielen muotoja on tässä teoksessa päädytty merkitsemään romanikielen tutkimuksessa kansainvälisesti vakiintuneeseen käytäntöön. Romanikielen pitkiä vokaaleja merkitään makron-viivan (*ā*) avulla. Aspiroituja klusiileja merkitään kirjainyhdistelmillä *ph*, *th*, *kh*, suhu-s:ää grafeemilla *š*, soinnitonta velaarista spiranttia grafeemilla *x*, soinnitonta affrikaattaa grafeemilla *č* ja soinnillista affrikaattaa kirjainyhdistelmällä *dž*.

2 Ortografiakomitean puheenjohtajana oli Pentti Aalto ja jäseninä Viljo Koivisto, Pekka Sammallahti sekä Mirjam Karimus.

Taulukko 3. Keskeisimpien romanikielen lähteiden oikeinkirjoitustapoja.

	Äänne (IPA)							
	[a:]	[p ^h]	[t ^h]	[k ^h]	[ʃ]	[x]	[tʃ]	[dʒ, dj]
Ganander	<i>a</i>	<i>ph, p</i>	<i>t</i>	<i>k, ch</i>	<i>sch</i>	<i>ch</i>	<i>tsch, tch</i>	<i>dj</i>
Arwidsson	<i>a</i>			<i>kh</i>	<i>sh</i>	<i>ch</i>	<i>tsch</i>	<i>dj</i>
Von Essen & von Bergroth	<i>â</i>				<i>s, sch</i>	<i>kh</i>	<i>tsch, dsch</i>	
Reinhohlm	<i>á, aa</i>	<i>ph</i>	<i>th</i>	<i>kh</i>	<i>u, sch</i>	<i>kh, h</i>	<i>ч</i>	<i>dj, ж</i>
Lindh	<i>aa</i>	<i>bh</i>	<i>th</i>	<i>kh</i>	<i>sh</i>	<i>h</i>	<i>tsch, tsh, dsj, tj, tj, z</i>	<i>dj, dsj, tz, ts, j, s, tj, tsj</i>
Thesleff	<i>ā</i>	<i>ph</i>	<i>th</i>	<i>kh</i>	<i>š, sch</i>	<i>ch</i>	<i>č, tš, tsch, tj</i>	<i>dž, ds, dsch, tsch</i>
Jalkio	<i>aa</i>	<i>ph</i>	<i>th</i>	<i>kh</i>	<i>s</i>	<i>ch</i>	<i>č</i>	<i>ǧ</i>
Ariste	<i>aa</i>	<i>ph</i>	<i>th</i>	<i>kh</i>	<i>š</i>	<i>χ</i>	<i>tsh</i>	<i>dž</i>
Kv. käytäntö	<i>ā</i>	<i>ph</i>	<i>th</i>	<i>kh</i>	<i>š</i>	<i>x</i>	<i>č</i>	<i>dž</i>

Teoksen rakenne

Tämä teos koostuu kymmenestä luvusta. Luvut 2–6 kuvaavat, millaisia kirjallisia ja nauhoitelähteitä Suomen romanikielen historiasta on säilynyt sekä tarkastelee samalla romanikielen kuvaustapojen muuttumista aikojen kuluessa. Lähden liikkeelle Suomen romanikielen

ensimmäisestä dokumenteista eli Kristfrid Gananderin tutkielmasta *Undersökning om De så kallade TATTER eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras Härkomst, Lefnadsätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Swerige?* vuodelta 1780. Siitä siirryn 1800-luvun käsikäsikirjoitteina säilyneisiin ja lopulta painettuihin lähteisiin aina toisen maailmansodan alkuun saakka. Luvut 6–9 keskittyvät Suomen romanikielen historiallisiin kehityskulkuihin äännerakenteessa (luku 6), nominien (luku 7) ja verbien muoto-opissa (luku 8) sekä muiden kieliopillisten kategorioiden (luku 9) rakentumisessa. Luku 10 tarkastelee kokoavasti Suomen romanikieltä 1900- ja 2000-luvuilla.

2. luku

Kristfrid Gananderin (1741–1790) kilpakir- joitus

Kristfrid Ganander (21. marraskuuta 1741 Haapajärvi – 17. helmikuuta 1790 Rantsila) oli kansankulttuurin kerääjä, pappi ja 1700-luvun sanakirjan tekijä. Hän syntyi Haapajärvellä 1741 kappalainen Thomas Gananderin ja hänen vaimonsa Helena Hidenin perheeseen. Kristfrid Ganander aloitti koulunkäynnin Vaasan triviaalikoulussa 1755 ja siirtyi Turun akatemiaan 1759. Hän valmistui papiksi Turun akatemiasta ja vihittiin virkaansa vuonna 1763. Vuonna 1766 hän valmistui maisteriksi vuonna 1766. Vuosina 1767–74 hän toimi eri paikoissa kappalaisen apulaisena, kunnes hänet 1775 nimitettiin Rantsilan kappalaiseksi, jona hän toimi aina vuoteen 1790 saakka. Gananderin pääteos on suomalaisten kansanuskon aakkosellinen hakuteos *Mythologia Fennica*. Gananderin teoksista merkittävin oli kuitenkin julkaisematta jäänyt yli 30 000 hakusanaa sisältävä suomalais–ruotsalais–latinalainen sanakirja *Nytt Finskt Lexicon*, jonka käsikirjoitus valmistui 1787 (julk. faksimilejäljennöksenä 1937–1940 ja Liisa Nuutisen toimittamana laitoksena vuonna 1997).

Suomen romaneista ja heidän kielestään Ganander laati vuonna 1780 tutkielman *Undersökning om De så kallade TATTER eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras Härkomst, Lefnadsätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Swerige?*, joka sisältää ensimmäiset muistiinpanot Suomen romanikielestä. Sen

käsikirjoitus on säilytteillä Ruotsin Kuninkaallisen Kaunokirjallisuusakatemia arkistossa. Tutkielmallaan Gananderin osallistui Ruotsin Kuninkaallisen Kaunokirjallisuusakatemia järjestämään kirjoituskilpailuun, jonka aiheeksi oli vuoden 1779 joulukuussa määrätty romanit, heidän alkuperänsä ja kielensä. Tutkielman lisäksi perimätiedon mukaan Ganander laati myös Suomen romanikielen sanakirjan luonnoksen; se on kuitenkin kadoksissa. Gananderin kilpakirjoituksen käsikirjoituksen nimilehti osoittaa, että tutkielma oli saapunut Ruotsin Kuninkaalliseen Kaunokirjallisuusakatemiaan 4.8.1780. Kilpakirjoituksen tulos julkistettiin 27.11.1780. Ganander sai tutkielmastaan hopeamitalin, jonka otti vastaan asiamiehen välityksellä 5.9.1781. Tutkielma jäi silti ottamatta akatemian julkaisuihin, koska katsottiin, ettei Ganander ollut mennyt työssään riittävän pitkälle, koska hän ei ollut kuvannut, mistä ja milloin romanit olivat saapuneet, eikä myöskään ollut tarkastanut riittävässä määrin yksityiskohtia ja tyyliä. (Joki 1956: 26–7.)

Kaikkiaan 46-sivuinen tutkielma jakautuu 34 pykälään, joista valtaosa käsittelee romanien historiaa ja kansatiedettä. Romanikieltä käsitellään pykälissä 22–32. Tutkielmaan sisältyy yli 150 sanan sanaluettelo ja lähes 60 puhekielestä muistiin merkittyä sanontaa. Kaikkiaan

romanikielisiä lekseemejä on n. 170.

Kielitieteellisen tarkastelun yhteydessä Ganander nosti esiin kysymyksen myös romanien alkuperästä. Romanien itsestään ja kielestään käyttämien termien sekä muiden heistä käyttämien nimitysten pohjalta hän uskoi heidän olevan Romaniasta (*roman Itschiwi*), josta he olivat siirtyneet turkkilaisvalloitusten myötä Unkarin ja Böömin (*les Bohemiens*) kautta Pohjolaan. Osasipa Ganander määrittää romanien alkuperän myös itämaille, Aasiaan, kasvien nimien muodostustapojen perusteella. Ganander piti romanikieltä skyyttalaista perua olevana ja slaavilaisten, suomensukuisten ja unkarin sukukielenä. Ganander huomautti eri otteisiin romanikielen luonteesta eri kontaktikielten vaikuttamana. Esimerkiksi Unkarin romanikielen hän totesi koostuvan valakialaisista, slaavilaisista, unkarilaisista ja muiden kansakuntien ”turmeltuneista sanoista”, ja Suomessa romanikieleen taas sekoittuneen suomalaisia ja ruotsalaisia sanoja.

Gananderin käsitykset sanojen lainasuhteista ovat monesti epäkriittisiä ja perustuvat satunnaisiin äänneyhtäläisyyksiin, mutta hän kuitenkin onnistuu osoittamaan romanien lainanneen aineista kielen eri puolilta (Joki 1956: 20).

Gananderin kielenainesta pidetään sangen luotettavana, vaikka muistiin merkitsemisessä – esimerkiksi sanarajojen erottamisessa ja lyhyiden ja

pitkien vokaalien erottamisessa – esiintyykin horjuvuutta ja käännöksissä on virheitä (Joki 1956: 22; Valtonen 1968: 19). Valtonen (1968: 21) katsoo, etteivät Gananderin kielenoppaat olleet kielen parhaita taitajia. Esimerkiksi peruslukusanoissa esiintyykin virheitä, kuten *ennia* ’seitsemän’ (po. ’yhdeksän’) ja *desso jek* ’yhdeksän’ (po. ’yksitoista’). Valtonen (1968: 25) viittaa kielenaineksen mahdollisesti olleen peräisin alkuperältään kirjavalta romanijoukolta, jota oli Suomeen saapunut eri puolilta Eurooppaa. *s/h*-vaihtelua kuitenkin luultavimmin esiintyi eri yksilömurteissa romanien tullessa Suomeen, ja valinta *s:n* ja *h:n* välillä tapahtui Suomessa *in situ*. Suomen vaikutus heijastui Gananderin muistiin merkitysmien muotojen kirjoitusasuihin (*krai* ’hevonen’, *klisi* ’avain’, *kulva* ’lattia’; *ruani* ’rouva’, pro *grai*, *gl̄isin*, *gulva*; *rāni*), joihinkin muotoihin (*drabawan* ’luen’, pro *drabavav*) sekä sanastoon. Ganander myös oikein havaitsi murteiden olemassaolon Suomen romaneilla, vaikkakaan ei kyennyt murre-eroja havainnollistamaan.

Tatlerka		fta.	
Oberkkus			
Ofchamin	---	---	---
Ogooni	---	---	il fult.
Guraani	---	---	in Roo.
Kalvus	---	---	---
	---	---	lan.
	---	---	Halta.
	Sawirika	---	widja i fina pöngan.
Oglafi okna			glab.
Kesba ihifba			in pöng.
O Tanforis Janeer	---	---	in baldrit.
Ofcharo	---	öfj/sal	at faust.
i okra	---	udiv.	udiv.
piero	---	---	pes fot.
Naii, prä Zanfka Näll.	---	nagal	nagal
Okliji kliutz	---	---	Clavis. ngdel
Rukkus	---	---	Spinnväd.
Korvos	---	Korwa	örka.

Kuva 1. Kristfrid Gananderin romanikielistä sanastoa (s. 31).

Yllä kuvassa (1) on osa leksikkoa. Gananderin kilpakirjoituksen romanikielinen sanasto jakautuu sanaluokittain suurin piirtein siten, että substantiiveja on n. 53 %, verbejä n. 14 %, adjektiiveja n. 10 %,

numeraaleja n. 8 % ja muita sanaluokkia yhteensä n. 15 %. Lekseemeistä temaattisia on peräti 75 % (uusissa sanastolähteissä arviolta 20 %). Temaattisen sanaston ylikorostuneisuutta selittävät käyttöfrekvenssit, koska juuri vanha indoarjalainen sanasto on romanikielessä yleisimmin käytettyä. Gananderin atemaattinen leksikko on valtaosin germaanista, mutta mukana on muutama suomalaisperäinenkin sana. Gananderin kielenaineksen on julkaissut väitöskirjassaan Etzler (1944).

Sanaston ohella Ganander kiinnitti huomiota romanikielen äänne- ja muotorakenteeseen. Huomiot äännerakenteesta koskivat aspiraatiota, sibilanteja ja romanien puhetapaa. Muotorakenteesta hän havaitsi oikein romanikielen kahden kieliopillisen suvun maskuliinien ja feminiinien olemassaolon. Hän ei esitä kilpakirjoituksessaan nominien sijaituvuusia, vaan substantiiviglossat ovat enimmäkseen yksikön nominatiivissa. Muusta nominimorfologiasta hän kiinnitti huomiota adjektiivien komparaatioon. Monikon 3. persoonan pronomini esiintyi muodossa *jool* (< varhaisromanin *ol*), jota vastaava muoto *jole* esiintyi Rüdigerillä (1782). Vastaava muoto on säilynyt käytössä myös joissakin Balkanin romanikielen murteissa (Romlex; Matras 2002: 110). Verbimorfologia sai osakseen laajempaa huomiota. Ganander taivutti indikatiivin preesensissä verbit *drabav-* 'lukea'.

Kielitieteellisen tarkastelun yhteydessä Ganander nosti esiin kysymyksen myös romanien alkuperästä. Romanien itsestään ja kielestään käyttämien termien sekä muiden heistä käyttämien nimitysten pohjalta hän uskoi heidän olevan Romaniasta (*roman Itschiwi*), josta he olivat siirtyneet turkkilaisvalloitusten myötä Unkarin ja Böömin (*les Bohemiens*) kautta Pohjolaan. Osasipa Ganander määrittää romanien alkuperän myös itämaille, Aasiaan, kasvien nimien muodostustapojen perusteella Ganander piti romanikieltä skyyttalaista perua olevana ja slaavilaisten, suomensukuisten ja unkarin sukukielenä.

Ganander huomautti eri otteisiin romanikielen luonteesta eri kontaktikielten vaikuttamana. Esimerkiksi Unkarin romanikielen hän totesi koostuvan valakialaisista, slaavilaisista, unkarilaisista ja muiden kansakuntien ”turmeltuneista sanoista”, ja Suomessa romanikieleen taas sekoittuneen suomalaisia ja ruotsalaisia sanoja. Gananderin käsitykset sanojen lainasuhteista ovat monesti epäkriittisiä ja perustuvat satunnaisiin äänneyhtäläisyyksiin, mutta hän kuitenkin onnistuu osoittamaan romanien lainanneen aineista kielen eri puolilta (Joki 1956: 20).

Gananderin kilpakirjoituksen romanikielinen sanasto jakautuu sanaluokittain suurin piirtein siten, että substantiiveja on n. 53 %, verbejä n. 14 %, adjektiiveja n. 10 %, numeraaleja n. 8 % ja muita sanaluokkia yhteensä

n. 15 %. Lekseemeistä temaattisia on peräti 75 % (uusissa sanastolähteissä arviolta 20 %). Temaattisen sanaston ylikorostuneisuutta selittävät käyttöfrekvenssit, koska juuri vanha indoarjalainen sanasto on romanikielessä yleisimmin käytettyä. Gananderin atemaattinen leksikko on valtaosin germaanista, mutta mukana on muutama suomalaisperäinenkin sana.

Sanaston ohella Ganander kiinnitti huomiota romanikielen äänne- ja muotorakenteeseen. Huomiot äännerakenteesta koskivat aspiraatiota, sibilanteja ja romanien puhetapaa. Muotorakenteesta hän havaitsi oikein romanikielen kahden kieliopillisen suvun maskuliinien ja feminiinien olemassaolon. Hän ei esitä kilpikirjoituksessaan nominien sijaituvuksia, vaan substantiiviglossat ovat enimmäkseen yksikön nominatiivissa. Muusta nominimorfologiasta hän kiinnitti huomiota adjektiivien komparaatioon. Monikon 3. persoonan pronomini esiintyi muodossa *jool* (< varhaisromanin *ol*), jota vastaava muoto *jole* esiintyi Rüdigerillä (1782). Vastaava muoto on säilynyt käytössä myös joissakin Balkanin romanikielen murteissa (Romlex; Matras 2002: 110). Verbimorfolo, *sa-* 'nauraa' sekä osittain yksikössä verbin *rouv-* 'itkeä', joka esiintyy hänellä lateraalialkuisena muodossa *louw-*: taulukkoon (4) kootut paradigmat eivät ole virheettömiä, mutta kertovat silti paljon.

Taulukko 4. Gananderin (1780) verbien preesenstauvutus.

	<i>drabav-</i> 'lukea'	<i>sa-</i> 'nauraa'	<i>rouv-</i> 'itkeä'
SG 1	<i>drapawawa</i>	<i>saawa</i>	<i>louwowa</i>
2	<i>drapaweisa</i>	<i>saasa</i>	<i>louwesa</i>
3	<i>drapawela</i>	<i>saala</i>	<i>louwola</i>
PL 1	<i>drepeweha</i>	<i>saasa</i>	
2	<i>drapawena</i>	<i>saasa</i>	
3	<i>drapawena</i>	<i>saana</i>	

Lisäksi Ganander antaa muutamien verbien yksikön ensimmäisen persoonan menneen ajan muotoja: *chajemmas* 'olen syönyt', *kossiom* ~ *kossjemmas* 'olen kuivannut', *prastidommas* 'olen juossut', *sanjommas* 'olen nauranut'. Menneen ajan muotojen glossien tempusvalinta on perfektin, vaikka romanikielen muodot ovat synteettisiä pluskvamperfektejä; tämä kieli siitä, että romanikielen menneen ajan muodot olivat jo Gananderin aikaan alkaneet ehkä sulautua yhteen.

Gananderin oli ollut tarkoitus syventyä myös romanikielen lauseoppiin, mutta lopulta sitä tarkastellut pykälä jäi kokoelmaksi sekalaisia esimerkkilauseita ja -fraaseja ruotsinnettuina. Fraasit on merkitty muistiin aidosta puheesta, joitain fraaseja näkyy kuvassa (2). Gananderin lauseet olivat ensimmäiset Pohjoismaissa tallennetut.

in prärali.

1. ame faafa - mi präthalä videmij. 38
2. Tume faafa - D. präthalä videti
3. Löf faana. In präthalä videti.

Präter. me Sanjomäs. Gijg fus präthalä.

Tasjewawa. 1. pers. präf. Gijg wädmäs nij.

Tasjo Tut. imperat. fing. wädm nij.

ns. Tulsus Tasjewamma. Gijg kul wädm nij.

Anjewamma. Gijg kallä lada nij.

Louwowa. Gijg grälv. Louwola Tjehaw.
 tinnut grälv. So Louwepa, grälv grä-
 lar vi?

Towowa. Gijg brätkar.

Debepihen. Gijg nijädm.

Kosfawa. Gijg präntas lersl. Kosfivm
 1. Kosfjemmas, Gijg fus lördat lörd
 rädun.

Ochas dabele. Gijg füzger.

Häref följes uk kan fees, at verba in prä-
 jendi lyktas präwawa och prälerit. pi
 dommas eller mas. futurum mäs
 lida med präfens, eller utfägas genom
 chammät, volo, Gijg will.

Huridan Synclasis Lingvä Fingarica' ad, S. 3
 fees af följande exempel:
 Adjectivum i subpretivum: Timot-
 fchaw. ut lita barn. Tikkino lita n
 Ofchaw, piltä barn. Itfchaw. fliden barn;

Lj. O

Kuva 2: Kristfrid Gananderin verbintaivutuksia ja lauseita (s. 38).

3. luku

1800-luvun alkupuolen romanikielen dokumentit

Adolf Ivar (Iwar) Arwidssonin (1791–1858) muistiinpanot

Adolf Ivar (Iwar) Arwidsson oli (7.6.1791–21.6.1858) oli poliitikko, kirjailija, runoilija, historiantutkija ja sanomalehtimies. Arwidsson aloitti opinnot Turun akatemiassa vuonna 1810 ja valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1814. Arwidsson jatkoi opintojaan Turun akatemiassa ja puolusti historian tohtorinväitöskirjaansa huhtikuussa 1817. Vuoden 1821 alussa hän perusti *Åbo Morgonblad* -nimisen poliittisen sanomalehden vaalimaan kansallista herätystyötä, mutta lehti lakkautettiin saman vuonna keisarin päätöksellä. Turun akatemiasta hänet erotettiin vuonna 1823. Samana vuonna hän muutti Ruotsiin. Vuonna 1825 Arwidsson sai amanuenssin viran Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa, jonka johtaja hänestä tuli vuonna 1843. Ruotsissa Arwidsson julkaisi 1820-luvun lopulta lähtien Ruotsin ja Suomen historiaa koskevia artikkeleita ja teoksia. Arwidsson teki vielä matkat Suomeen vuosina 1845, 1851 ja 1858. Viimeisellä kerralla vuonna 1858 hän kuoli matkalla kotipitäjäänsä Laukaaseen.

Arwidsson oli tehnyt vuonna 1817 syntymäkunnassaan Padasjoella tapaamiensa romaniensa

kielestä. Ne oli julkaissut ja varustanut selityksin Sophus Bugge (1858) artikkelissaan ”Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner.”, joka julkaistiin A. Kuhnin ja A. Schleicherin toimittamassa teoksessa *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen*. Ne sisälsivät melko täydelliset substantiivien deklinaatio- ja verbien kongruaatioesimerkit, mutta kielenaines oli muuten vaatimattomampaa kuin Gananderin muistiinpanoissa. Sijoissa taivutettuja substantiiveja on kaksi, maskuliinisukuinen *'djeino* ’mies’ ja feminiinisukuinen ⁽ⁱ⁾*'samuna* ’piippu’ (taulukko 5). Sijamuodoista instrumentaali, lokatiivi ja vokatiivi puuttuvat, myös melkoinen osa taivutusmuodoista on virheellisiä. Monikon datiiviksi merkitty *'djeinetechal* on itse asiassa postpositiolauseke *džēn-es-te xāl* ’miehen vuoksi = mies-OBL.SG-LOK vuoksi’.

Taulukko 5: Arwidssonin (1817) substantiivintaivutukset.

Yksikkö		Monikko	
nom.	<i>'djeino</i>	nom.	<i>'djeine</i>
gen.	<i>'djeinesk</i>	gen.	<i>'djeinengo</i>
dat.	<i>'djeines</i>	dat.	<i>'djeinetechal</i>
akk.	<i>'djeines</i>	akk.	<i>'djeine</i>
abl.	<i>'djeinestar</i>	abl.	<i>'djeinena</i>

Yksikkö		Monikko	
nom.	⁽ⁱ⁾ <i>samuna</i>	nom.	⁽ⁱ⁾ <i>samun</i>
gen.	⁽ⁱ⁾ <i>samunako</i>	gen.	⁽ⁱ⁾ <i>samunu</i>
dat.] ⁽ⁱ⁾ <i>samuna</i>	dat.	⁽ⁱ⁾ <i>samunenge</i>
akk.		akk.] ⁽ⁱ⁾ <i>samuna</i>
abl.		abl.	

Verbintaivutukset Arwidsson oli onnistunut merkitsemään muistiin luotettavammin, mutta taivutettuna on vain yksi verbi, *bachh-* 'tahtoa' (taulukko 6). Ilmimoduksia on kolme, indikatiivi, subjunktiivi (analyyttisen futuurin osana) ja imperatiivi. Tempusjärjestelmä käsittää kolme synteettistä aikamuotoa eli preesensin, imperfektin ja perfektin, joista imperfekti on kuitenkin oikeammin preteriti ja perfekti puolestaan pluskvamperfekti. Varsinainen *-as*-loppuinen imperfekti (esim. *bachhavas*) puuttuu Arwidssonilta. Arwidssonin futuuri on muodostettu analyttisesti *sote*-partikkelista ja subjunktiivista. Imperatiivi on samanlainen *-ba*-loppuinen kuin Gananderillakin. Arwidsson oli onnistunut kirjaamaan indikatiivin ja subjunktiivin muodot paljolti oikein. Indikatiivin muodoista virheellisiä ovat preesensin yksikön 3. persoona (*bachhena* pro *bachhela*), Arwidssonin imperfektin monikon 3. persoona (*bachten* pro *bachte*), perfektin yksikön 2. persoona (*bachtesa* pro *bachtalas*) sekä koko monikko (*bachtam* pro 1. p.

bachtamas, 2. p. *bachtenas*, 3. p. *bachte*). Subjunktiivin ainoa väärin merkitty muoto on yksikön 3. persoonan *bachher* pro *bachhel*.

Taulukko 6: Arwidssonin (1817) verbintaivutukset.

Indikatiivin preesens			
Yksikkö		Monikko	
1.	<i>me bachhava</i>	1.	<i>ame bachhasa</i>
2.	<i>tu bachhesa</i>	2.	<i>tume bachhena</i>
3.	<i>jov bachhena</i>	3.	<i>jon bachhena</i>
Imperfekti			
Yksikkö		Monikko	
1.	<i>me bachtom</i>	1.	<i>ame bachtam</i>
2.	<i>tu bachtal</i>	2.	<i>tume bachten</i>
3.	<i>jov bachtas</i>	3.	<i>jon bachten</i>
Perfekti			
Yksikkö		Monikko	
1.	<i>me bachtomas</i>	1.	<i>ame bachtam</i>
2.	<i>tu bachtesa</i>	2.	<i>tume bachtam</i>
3.	<i>jov bachtas</i>	3.	<i>jon bachtam</i>
Futuuri			
Yksikkö		Monikko	
1.	<i>me sote bachha</i>	1.	<i>ame sote bachhas</i>
2.	<i>tu sote bachhes</i>	2.	<i>tume sote bachhen</i>
3.	<i>jov sote bachher</i>	3.	<i>jon sote bachhen</i>
Imperatiivi			
2.	<i>bachaba</i>		

Arwidssonin muistiinpanojen sanasto käsitti vain

seuraavat 14 sanaa:

<i>balichno</i>	'porsas'	<i>blickos</i>	'porsas'
<i>bäng</i>	'paholainen'	<i>djeino</i>	'mies'
<i>devel</i>	'jumala'	<i>guruni</i>	'lehmä'
<i>khuro</i>	'varsa'	<i>olhos</i>	'ori'
<i>romani-djuli</i>	'romaanivaimo'	<i>romanisäl</i>	'mustalainen'
<i>samuna</i>	'piippu'	<i>tirach</i>	'kenkä'
<i>tuchni</i>	'kannu'	<i>tschaf</i>	'poika'

Claes Johan (Klaus Juhana) Kemellin muistiinpanot

Claes Johan (Klaus Juhana) Kemell (1805–1832) oli Alavieskan vt. kappalainen, kääntäjä ja runoilija. Hänen vanhempansa olivat Ylivieskan lukkari Jakob (Jaakko) Kemell ja Brita Katariina Karlberg. Kemell kävi Oulun triviaalikoulua yhdessä muun muassa J. V. Snellmanin ja Samuel Gustaf Berghin kanssa, pääsi ylioppilaaksi 1824 ja valmistui papiksi 1827. Vuosina 1827–1828 hän toimi Köyliössä ja Säskylässä kappalaisenviran armovuodensaarnaajan. Vuodesta 1828 lähtien aina kuolemaansa saakka hän työskenteli Alavieskaan pitäjän sairastuneen kappalaisen Henrik Piponiuksen sijaisena. Viimeisinä vuosinaan Kemell liittyi Pohjanmaalla

levinneeseen herännäisyyteen. Hän oli *Oulun Viikko-Sanomia*-lehden avustajana vuodesta 1829 lähtien ja julkaisi siinä vuosina 1830–1831 viisi kaikkiaan runoa. Kemellin merkittävin kirjallinen työ oli Tuomas Kempiläisen *Kristuksen seuraamisesta* -hartauskirjan suomennos (1836), jonka hän sai tämän valmiiksi vähän ennen kuolemaansa. Kemellin kokoama romanikielen glossaario poltettiin tutkijan kuoltua jumalattomana työnä, mutta Arthur Thesleff rakensi myöhemmin oman sanakirjansa (1901) säilyneen konseptin pohjalta. Valtosen (1968: 33) mukaan tämä konsepti joutui huutokaupassa professori Otto Donnerille, mutta on sittemmin kadonnut.

4. luku

Romanikielen lähteet
1800-luvun
loppupuolelta

Romanikieltä dokumentoitiin useaan otteeseen 1860-luvun 1900-luvun alun välisenä aikana. Säilyneiden kielenainesten laajuus vaihtelee yhdestä lauseesta kirjeessä, jonka Herman Hagertin lähetti Arthur Thesleffille, Henrik August Reinholmin laaja-alaiseen ja kirjavaan kielenainekseen sekä Arthur Thesleffin (1901) 7 574 hakusanan laajuiseen sanakirjaan. Kielenainekset eroavat toisistaan huomattavasti laadultaan ja viimeistelyltään; kaikkein hiotuin on Thesleffin (1901) sanakirja.

Lydia von Essenin ja Lydia Bergorthin sanasto

Neidit Lydia von Essen (1842–1872) ja Lydia Bergorth (myöh. Hällfors, 1844–1916) laativat 1860-luvulla lyhyen romanikielen sanaluettelon ”Mustalais-sanoja Härmästä ja Keruulta”. Lydia Bergorthin isä Frans Henrik Bergroth (1817–1881) toimi Keuruun pitäjänapulaisena ja myöhemmin kirkkoherrana sekä valtiopäivämiehenä. Lydia von Essen oli Lydia Bergrothin serkku. Naiset suomensivat yhdessä mm. vuonna 1862 kirjasen *Perheellisen rakennuskirja*. Bergroth kirjoitti paljon muutenkin lehtiin. (Risto Blomster, henk. koht. tiedonanto 17.3.2014). Lydia von Essenin ja Lydia Bergrothin käsikirjoituksena säilynyt sanaluettelo on arkistoituna Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa. Suomi-romani-sanaluettelossa on kansilehti ja kuusi sivua, yhteensä

yli 100 sanaa ja lausetta. Kuvassa (3) on esimerkkinä käsikirjoituksen yksi aukeama. Romanikieliset sanat on merkitty muistiin ”precis efter uttalet”, täysin ääntämyksen mukaisesti paljolti suomen ortografian mukaisesti. Pitkät vokaalit erotettiin käsikirjoituksessa ”venykemerkkinä” käytetyllä sirkumfleksillä, esim. *dîves* ’päivä’, *gâjo* ’talon isäntä’, *phâl* ’veli’. Joissakin sanoissa on merkitty painoa akuutilla, esim. *bákro* ’lammas’, *gúruni* ’lehmä’, *máschka* ’kissa’, *mátscho* ’silakka’, *óxos* ’härkä’. Suhu-s:ää merkittiin kirjainyhdistelmällä *sch*, esim. *tschau* ’poika’ tai affrikaattaa sekoittaen *dsch*, esim. *dschukkar* ’[ole] hiljaa’ (hakasulut minun), ja soinnitonta velaarista spiranttia /x/ kirjainyhdistelmällä *kh*, esim. *khâbe* ’ruoka’, *aukha* ’tule syömään’. Soinnillista affrikaattaa vastasi *dj*, esim. *djêno* ’mies’, *djûli* ’akka’, harvemmin *dsch*, esim. *dschêno* ’mies’. Suhu-s:n säilyi ajalle tyypillisesti valtaosin, vrt. *maschka* ’kissa’, *raschal* ’pappi’, *schlieva* ’kauha’, *dschisko* ~ *dschihko* ’hyvä’.

Dschekha dšeres	hyvä päivä	Romanseitenge lau.	4686.
Dšer dšedell'	Jumal antakoon	Mustalaiset sanat.	
Sokho mšas kšas tukkeš	Minä voinllingit		
Dschekhas	hyväin.		
ešes dšedšes	Minä hyvästi (käskee)	Damma	Anna
Kaw dšakš	Minäkin muut.	Dammangi	Anna miandli
Aho gau	hyväin.	Damma khäbe	Anna ruokaa
Spre logs laasa	ei tavetta	... kartschadi	... viinaa
Tšer dšetšes o akš ja ei voin minkä pšomaa		Kab	... kaksia.
A mšakš on veng dšomakš, vinkšeni dšepš		Dšes	päivä
Sšer dšes pšer dšer dšes		Khal	yo
		Romanšil	mustalaisia
		Tschäria	Ruoka
		Tšifš	Tšifš
		Tšeros	vainio
		Tscherrna	Lata
		Zarros	Myllä

Tšä Lydia v. Ššepš.

Kuva 3: Lydia von Essenin ja Lydia Bergorthin sanastoa.

Jürgensenin ja Schmidtin aineisto

Jürgensen ja Schmidt välittivät 1860-luvulla tietoja Franz Miklosichille (1872–1880), joka julkaisi glossat teoksessaan *Über die Muntarten und Wanderungen der Zigeuner Europas*, joka on 12-osainen dialektologinen kokoomateos eri puolilta Eurooppaa. Samat glossat löytyvät Thesleffin (1901) sanakirjasta:

<i>ansigta</i>	'kasvot'	<i>brahl</i>	'veli'
<i>čej</i>	'tyttö'	<i>čeng</i>	'polvi'
<i>dženo</i>	'mies'	<i>džib</i>	'kieli'
<i>marš</i>	'mies'	<i>pavunis</i>	'leuka'
<i>purd</i>	'silta'	<i>puum</i>	'vaahto'
<i>šeir</i>	'sata'	<i>šov</i>	'6'
<i>tann</i>	'vaate'	<i>tudd</i>	'maito'

Glossien transkriptio oli osittain foneettinen, mutta esimerkiksi aspiroituja ja aspiroimattomia klusiileja ei erotettu, vrt. *puum* 'ajos', *tann* 'paikka', *purd* 'silta' (pro *phum*, *thaan*, *por*), eikä vokaalien kestoa ei aina merkitty: *brahl* 'veli', *dženo* 'mies', *dives* 'päivä' (pro *praal*, *džeen*, *diives*). Merkintätapojen taustalla lienee vaikuttanut Jürgensenin ja Schmidtin saksankielisyys.

Henrik August Reinholmin muistiinpanot

Henrik August Reinholmin (1819–1883) muistiinpanot 1860-luvulta ovat aikakauden laajimpia kielihistoriallisesti arvokkaimpia dokumentteja. Reinholm oli ensimmäinen varsinainen kansantietouden suurkerääjä. Hän tallensi valtavasti tietoja hyvin erilaisilta alueilta, mutta hänet on aivan erityisesti mainittava kansanleikkien ja -tanssien tallentajana. Hänen muistiinpanojaan säilytetään Museoviraston kokoelmissa, jossa niitä on kaikkiaan 80 suurta kansiota. Reinholmin kuoleman jälkeen muistiinpanot ja kokoelmat järjesti ja lajitteli J. R. Aspelin, joka myös julkaisi osan Reinholmin kulttuurihistoriallisista muistiinpanoista *Uudessa Suomettaressa* vuosina 1894–1895. Reinholm valmistui maisteriksi vuonna 1844 ja sai filosofian tohtorin arvon vuonna 1857. Väitöskirja, joka käsitteli suomalaisten pakanuudenaikaista kastetta ja ristimänimiä, sai erittäin ankaran arvostelun ja tuli hädän tuskin hyväksytyksi. Pappisvihkimyksen hän sai vuonna 1854. Hän työskenteli Helsingin yliopiston kirjaston amanuenssina vuosina 1844–1855 sekä yliopiston kansatieteellisen museon amanuenssina vuosina 1850–1855. Reinholm nimitettiin Viaporin vankilasaarnaajaksi ja sotilaspapiksi, jona hän

toimi kuolemaansa asti.

Viaporin vankilasaarnaajana toimiessaan ja Turun kehruuhuoneessa teki laajat muistiinpanot romaneista ja heidän kielestään. Reinholmin romanikieltä koskevat muistiinpanot ovat tällä hetkellä Kansallismuseossa kahdessa kansiossa (numero 87), joiden otsikkona on ”Finlands zigenare”:

Kansiossa 1 on vanhoja julkaisuja, lehtileikkeitä ja yksi molemmin puolin käsinkirjoitettu arkki.

Kansiossa 2 on 892 numeroitua käsinkirjoitettua sivua. (Sirkku Döle, henkilökohtainen tiedonanto 19.1.2004.)

Reinholmin laaja-alainen ja kirjava kielenaines käsitti noin 2 000 sanan glossaarion, jotka Thesleff (1901) osittain (n. 1000 sanaa) käytti sanakirjassaan. Lisäksi muistiinpanoissa on kieliopillisia havaintoja mm. nominien ja verbien taivutuksesta.

Reinholm haastatteli suuria määriä romaneja eri puolilta Suomea, ja tämä myös heijastuu hänen kielenaineksessaan runsaana variaationa, johon osaltaan viittaa kirjoitusasujen ja muotojen vaihtelu.

Romanikielen /kh/:ta vastaavat *kh*, *k* ja *ch*, esim. *kham* ’aurinko’, *kāra* ’kutsua’ < *khārā*, *chū* ’kantapää’ < *khū*, ja /x/:ta puolestaan *kh* ja *h*, esim. *hāni* ’kaivo’ < *xāni*, *khāben* ’ruoka’ < *xāben*. *dž*, *dz* ja *dj* varioivat.

Reinholmin määräisen artikkelin muodot ovat taulukossa

(7). Muodot *e* ja *i* vaihtelevat feminiinien yksikön nominatiivissa, esim. *e ɥae* 'ART.F.NOM.SG tyttö', *e touveriss-a* 'ART.F.NOM.SG kirves-NOM.SG', *i roman-i ɥibb* 'ART.F.NOM.SG romani-NOM.SG kieli = romanikieli'. Sintissä feminiinien määräisenä artikkelin nominatiivin muoto kuuluu *i* (Holzinger 1993: 47), osassa variantteja rinnalla esiintyy myös *e* (RMS). Monikon nominatiivin molempien sukujen artikkelina vaihtelivat *o* ja *i*, esim. *o gaj-e* 'ART.NOM.PL ei-romani-NOM.PL'; *rom-a* 'ART.NOM.PL romani-NOM.PL', *i butti-a* 'ART.NOM.PL työ-NOM.PL'. Obliikvissa *e* oli artikkelin ainoa muoto, esim. *e gres-ta* 'ART.M.OBL.SG hevonen.OBL.SG-ABL'; *e grén* 'ART.OBL.PL hevonen.OBL.PL', *e ɥae-jin-ge* 'ART.OBL.PL tyttö-OBL.PL-DAT'. Artikkeleita käytettiin myös erisnimien yhteydessä, esim. *o Hemmi* 'ART.M.NOM.SG Hemmi'.

Taulukko 7: Reinholmin määräisen artikkelin muodot.

		Nominatiivi	Obliikvi
Yksikkö	Maskuliini	<i>o</i>	<i>e</i>
	Feminiini	<i>e ~ i</i>	<i>e</i>
Monikko		<i>o ~ i</i>	<i>e</i>

Reinholm käytti muistiinpanoissaan kahta eri sijajärjestelmää. Yksi sijajärjestelmä perustui lähinnä suomeen ja käsitti kymmenen sijamuotoa (taulukko 8).

Romanikielen synteettisistä sijoista olivat mukana primaarisijat nominatiivi ja obliikvi (vastaamassa morfosemanttisesti allatiivia ja adessiivia) sekä sekundaarisijat genetiivi, ablatiivi ja instrumentaali, jota Reinholm nimitti suomen kielioppitradition mukaisesti komitatiiviksi. Sen sijaan datiivi ja lokatiivi puuttuivat. Syntaktisina tai analyttisinä sijoina olivat lisäksi mukana suomen paikallissijoista illatiivi ja inessiivi, jotka Reinholm muodosti käyttäen prepositiota *ar* 'ssaA, -Vn', sekä karitiivi, joka koostui prepositiosta *bi* 'ilman' ja genetiivisijaisesta jälkitäydennyksestä.

Taulukko 8: Reinholmin suomeen perustuva sijajärjestelmä (Valtonen 1968: 38).

1. nominatiivi	<i>grae</i> 'hevonen'		
2. genetiivi	<i>gres-g-o</i> hevonen.OBL.SG-GEN.M.SG 'hevosen'		
3. allatiivi	<i>gress</i> hevonen.OBL.SG 'hevoselle'		
4. adessiivi	<i>gress</i> hevonen.OBL.SG	<i>hin</i> olla.PRS.3SG	<i>kháben/khass.</i> ruoka/heinä 'Hevosella on ruokaa/heinää.'
5. ablatiivi	<i>Me</i> Me	<i>j-amm-as</i> tulla-PRET- 1PL-REM	<i>khangar-ia-tta.</i> kirkko-OBL.SG-ABL 'Me tulimme kirkolta.'

6. illatiivi	<i>Me</i> minä	<i>dj-a</i> mennä-PRS.1SG	<i>ar</i> -Vn	<i>khangar-i.</i> kirkko-NOM.SG
	'Minä menen kirkkoon.'			
7. inessiivi	<i>Me</i> minä	<i>somm-a</i> olla-PRET.1SG	<i>ar-i</i> -ssA- ART.F .NOM .SG	<i>stani-a.</i> talli-NOM.SG
	'Minä olin tallissa.'			
8. elatiivi	<i>gres-ta</i> hevonen.O BL.SG-ABL	<i>dja-l-a</i> mennä- PRS.3SG- IND	<i>rat</i> veri	
	'Hevosesta vuotaa verta.'			
9. karitiivi	<i>ilak-as</i> paha-ADV <i>gres-k-o</i> hevonen.OBL.SG-GEN- M.SG		<i>in (hin)</i> olla-PRS.3SG <i>te</i> COMP	<i>bi</i> ilman <i>v-ell.</i> tulla- PRS.3SG
	'Paha on ilman hevosta tulla.'			
10. komitatiivi	<i>Me</i> minä	<i>dja-n-ki</i> mennä- PRS.1SG-LIIT	<i>me</i> minä	<i>gres-sa</i> hevonen.OBL.S G-INSTR
	'Minä menenkin minä hevosella.'			

Toisessa Reinholmin käyttämässä sijajärjestelmässä oli yksikössä ja monikossa neljä sijaa, joita hän nimitti nominatiiviksi, genetiiviksi, datiiviksi ja akkusatiiviksi. Reinholmin genetiivi oli pikemminkin ablatiivi ja datiivi todellisuudessa lokatiivi (taulukko 9). Tästä sijajärjestelmästä puuttuivat nykykielen genetiivi, ablatiivi ja instrumentaali sekä jo harvinaiseksi käynyt

vokatiivi. Reinholmin genetiivi (oikeammin ablatiivi) ja datiivi (= lokatiivi) lankesivat lähes täysin yhteen. Samalla tavoin osassa Puolan ja Liettuan romanimurteita ablatiivi on sulautunut lokatiiviin siten, että kumpiakin sijoja merkitään lokatiivin tunnuksin *-te/-de*. Harvoja lokatiivin kadottaneita koillismurteita ovat osin Puolan xaladitka ja polska roma. (Tenser 2008: 60.)

Taulukko 9: Reinhomin neljän sijan järjestelmä.

	Maskuliinit		Feminiinit	
	SG	PL	SG	PL
Nominatiivi	<i>rom</i>	<i>rom</i>	<i>romni</i>	<i>rommia</i>
Genetiivi (pro ablatiivi)	<i>romesder</i>	<i>romender</i>	<i>rommiader</i>	<i>rommiender</i>
Datiivi (pro lokatiivi)	<i>romesde</i>	<i>romende</i>	<i>rommiade</i>	<i>rommiende</i>
Akkusatiivi	<i>romes</i>	<i>romen</i>	<i>rommia</i>	<i>rommien</i>

Numeraaleista Reinholm luetteli perusluvut 1–10, 11–13, 20–90, 100, 200 ja 1000. Perusluvut olivat samat kuin edellisessä luvussa kuvattiin, poikkeuksina vaihtelutapaukset *bisch* ~ *busch* ’20’, *pangsch* ~ *panesch* ’5’, *triana* ~ *trina* ’30’ sekä kertolaskuun perustuva *desch själ* ’10 × 100 = 1000’ unkarilaisperäinen numeraalin *aadur* (< unk. *ezer*) sijaan. Lisäksi Reinholm mainitsi järjestysluvut *vago* ’ensimmäinen’, *vaoro* ’toinen’, *tritto* ’kolmas’, *startto* ’neljäs’, *panschto* ’viides’ ja *schouto*

'kuudes'. Pronomineista Reinholm taivutti sijoissa persoonapronominit ja luetteli joukon interrogatiivipronomineja. Mielenkiintoisesti persoonapronomineilla datiiveiksi oli merkitty nykyistä lokatiivia vastaava muoto (*mande*) sekä rinnakkaismuotona nykyistä datiivia vastaava muoto (*mange*). Monikon 3. persoonan pronomini esiintyi muodossa *jool*, josta oli edellä puhetta. Reinholmilta löytyy ainoana esimerkki subjektikliittien säilymisestä Suomen romanikielessä: lause *Kaj dja-l-a lo?* 'mihin mennä-PRS.3SG-IND KLIT.M.SG = Mihin hän menee?'. Samanlaiset subjektikliitit ovat produktiivisia sintissä.

Reinholmin kuvaama verbiparadigma (taulukko 10) vastasi hänen pitkälti haastattelemiensa romanien kieltä. Niissä akuutin (') avulla erotettiin pitkiä vokaaleja. Esimerkkiverbinä on *djabb-* 'laulaa'; Reinholm taivutti lisäksi osittain refleksiiviset verbit *málav-* *mán* 'jauhautua', *thouv-* *man* 'peseytyä' sekä johdetun intransitiiviverbin *hidruv-* 'vilustua'. Verbiparadigmaan sisältyi leksikaalisilla verbeillä kolme modusta: indikatiivi, subjunktiivi (Reinholmin konjunktivi) ja imperatiivi. Indikatiivissa oli kolme synteettistä tempusta preesens, imperfekti ja preteriti. Subjunktivissa ja imperatiivissa oli vain preesensin muotoja

Taulukko 10: Leksikaalisten verbien taivutus Reinholmin muistiinpanoissa.

a) Indikatiivi

		Preesens	Imperfekti (> kondit.)	Preteriti	Futuuri
Yks.	1. p.	<i>djabbá</i>	<i>djabbás</i>	<i>djabbidummas, -ommas</i>	<i>moste djabbá</i>
	2. p.	<i>djabbaha</i>	<i>djabbahas</i>	<i>djabbidannas, -dalla</i>	<i>moste djabbes</i>
	3. p.	<i>djabbaha</i>	<i>djabbelas</i>	<i>djabbidä</i>	<i>moste djabbes</i>
Mon.	1. p.	<i>djabbaha</i>	<i>djabbás, djabbahas</i>	<i>djabbidammas</i>	<i>moste djabbas</i>
	2. p.	<i>djabbena</i>	<i>djabbenas</i>	<i>djabbidommas</i>	<i>mostuvena djabben</i>
	3. p.	<i>djabbena</i>	<i>djabbenas</i>	<i>djabbidä</i>	<i>moste djabben</i>

b) Subjunktii

		Preesens
Yks.	1. p.	<i>te djabba</i>
	2. p.	<i>te djabbes</i>
	3. p.	<i>(te djabbel)</i>
Mon.	1. p.	<i>(te djabbas)</i>
	2. p.	<i>te djabben</i>
	3. p.	<i>te djabben</i>

c) Imperatiivi

		Preesens
Yks.	2. p.	<i>djabb</i>
Mon.	2. p.	<i>djabben</i>

Reinholmin futuuri oli analyttinen. Sitä ilmaiseva verbiliitto perustui apuverbiin *moste / mostuv-* 'täytyä' ja pääverbin subjunktiivin.

Indikatiivin preesensin yksikön 1. persoonan päätteiden lopun labiaali *-v* oli elidoitunut (kuitenkin lauseissa on *avava* 'tulen'). *s > h* -äänteenmuutos vaikutti preesensin yksikön 2. ja monikon 1. persoonan päätteisiin. *h* esiintyi niissä Reinholmilla systemaattisesti. Preesensin yksikön 3. persoonan *djabbaha* (pro *djabbela*) 'laulaa' lienee lapsus, koska imperfekti *djabbelas* on oikein. Niissä oli runsaasti homonymiaa: monikon muotoja oli merkitty myös yksiköllisiksi, esim. *djabbidä* myös yksikön 3. persoonaan (pro *djabbidas*). Monikon 2. persoonan *djabbidommas* (pro *djabbidannas*) on virheellinen. Futuurin yksikön 3. persoonan *moste djabbes* on väärin (pro *moste djabbel*). *-el*-loppuisia subjunktiivin yksikön 3. persoonan muotoja esiintyy Reinholmin muistiinpanojen lauseissa.

Taulukossa (11) on Reinholmin muistiinpanojen mukainen kopulan *s-/h-* taivutus. Suluissa olevat menneen

ajan muodot on poimittu muistiinpanojen lauseista, muut muodot ovat Reinholmin taivutuskaavoista. Preesensin ja menneen ajan muodot menivät paikoin Reinholmilla sekaisin. Preesensissä oli nykykieltä vastaavaa yksikön ja monikon strukturaalista homonymiaa. Huomiota herättävät etenkin yksikön 3. persoonan muodot *he* ja *hi*, mutta myös monikon 3. persoonan muoto *hina*. *he* vastasi mm. sintin muotoa, josta *-in*-laajennus puuttuu. *-in*-laajennuksen kato on romanikielen murteiden suuren jaon pohjoispuolinen innovaatio (Matras 2005b: 15–16). Muodot *hin* ja *sin* vaihtelivat.

Menneen ajan muodoista monikon 1. persoonaan merkitty *sam* oli itse asiassa preesens (pro *sammās*) ja monikon 2. persoonan muotona mainittu *sammaha* puolestaan pikemminkin monikon 1. persoonan muoto. Muodoista aivan erityisen huomion arvoisia ovat *-ahe-* ja *-aha(s)*-loppuiset (yks. 1. p. *sommahe*, yks. 2. p. *salahas* sekä edellä mainittu *sammaha*) sekä yksikön 3. persoonan *sasasi*. *-ahe*-loppu lienee tempusta koodaavan ”etäisyyden tunnuksen” konservatiivinen muoto (< *ahi*), jota vastaava esiintyy Unkarin ja Itävallan eteläisissä keskisissä murteissa (Matras 2002: 156). Onkin ilmeistä, että Reinholm haastattelimesta romaneista osa oli Suomeen Keski-Euroopasta tulleita. *sas-asi* ’olla-PRET.3SG-REM’ on kopulan pluskvamperfekti. Muoto on poikkeuksellinen, koska Suomen romanikielen

vanhassa synteettisessä pluskvamperfektissä etäisyyden tunnus saattoi muutoin liittyä vain 1. ja 2. persoonaan. Yksikön 3. persoona lankesi yhteen preteritin kanssa. Lisäksi huomiota herättää joidenkin muotojen loppu-s:n elisio.

Taulukko 11: Kopulan s-/h- taivutus Reinholmin muistiinpanoissa.

		Preesens	Mennyt aika
Yksikkö	1. p.	<i>som</i>	<i>sommas, somma, sommahe</i>
	2. p.	<i>sal</i>	<i>(sallas), sala, salahas,</i>
	3. p.	<i>he, (hi), hin, (sin)</i>	<i>(sas), sasasi</i>
Monikko	1. p.	<i>somma</i>	<i>samm</i>
	2. p.	<i>(sen), sala</i>	<i>(sennas), sammaha</i>
	3. p.	<i>(hin), hina</i>	

Arthur Thesleffin romanikieliset laulunsanat ja sanakirja

Suomalaisen romanitutkimuksen suurimpana nimenä on pidetty Arthur Thesleffiä (1871–1920). Thesleff oli kasvitieteilijä, joka tutki sieniä ja puita. Jo koulupoikana hänet valtasi keruumania: hän keräsi aluksi kasveja, hyönteisiä ja postimerkkejä ja myöhemmin kaikkea muuta mahdollista pyhimyksenkuvista mineraaleihin

saakka. Ennen ylioppilaaksi tuloaan hän teki merkittäviä luonnontieteellisiä havaintoja, jotka herättivät huomiota myös Kasvi- ja eläintieteellisessä seurassa. Kaikesta huolimatta Thesleff ei saanut suorittanut loppuun yhtään akateemista tutkintoa, vaikka julkaisikin yli 30 artikkelia ja tiedonantoa tieteellisissä aikakauskirjoissa. Yksi julkaisuista oli myös Tukholman rikollisten slangisanakirja. Elämänsä aikana Thesleff jopa perusti siirtokunnan Argentiinaan. Siirtokuntahanke toteutui 1906, jolloin Koillis-Argentiinaan perustettiin Colonia Finlandesa. Thesleff myös työskenteli jonkin aikaa siirtokunnassa, mutta ei siellä pitempään viihtynyt.

Pysyvimmin Thesleff muistetaan romanitutkijana, joka kirjoitti useita artikkeleita romanikulttuurista ja teki tutkimusretkiä kaikkialle maailmaan. Romaneihin hän tutustui romaneihin lapsuudenkodissaan sieniretkillä ja matkoilla Lappeenrantaan ja Viipuriin. Jo nuorena hän tallensi romanikielen sanastoa, mutta hänelle annettiin aluksi vääriä tietoja kielestä. Myöhemmin hänen kuitenkin onnistui saavuttaa romanien luottamus. Vuonna 1896 hän alkoi matkustella muiden maiden romanien pariin eri puolille Eurooppaa ja Venäjälle. Samana vuonna hän toisaalta myös matkusti valtion stipendin turvin romanein mukana halki Suomen Ouluun saakka ja kartoitti romanien asuinseutuja. Vuosiksi

1911–1913 hänet valittiin Gypsy Lore Societyn puheenjohtajaksi. Myöhemmin hän suunnitteli Lontooseen mustalaiskulttuurin maailmaninstituuttia, jonne olisi koottu romaneja koskeva kielitieteellinen, etnografinen, historiallinen ja muu tietoaaineisto. Maailmaninstituutin yhteyteen oli tarkoitus perustaa myös kattava romanitutkimuksen kirjasto. Sen pohjaksi Thesleff olisi lahjoittanut omat aineistonsa. Lopulta Thesleff kuitenkin lahjoitti kokoelmansa Tukholman kuninkaalliselle kirjastolle ja Nordiska Museetille.

1890-luvulla Thesleff keräsi joukon romanien laulunsanoja suomeksi ja romanikielellä. Kaikkiaan laulunsanoja on Suomen kansalliskirjastossa yhteensä 84 laulua ja laulunversiota romanikielellä ja lisäksi lauluja suomeksi. Erityisen runsaasti muunnelmia on tunnetusta laulusta ”Gudujensa kamajensa” ’Kulkusin ja kellon’. Thesleffin laulunsanoja ei ole koskaan kokonaisuudessaan julkaistu, mutta osia niistä sisältyy *Suomen romanien historia* -teokseen (Blomster 2012). Laulunsanat on ilmeisesti kirjoitettu paljolti korvakuulolta, ja osa käsikirjoitteesta on vaikeasti tulkittavissa. Toisaalta määräisen artikkelin muodoista oli jäljellä enää *o* käytettynä silloin tällöin maskuliinien yksikön nominatiivin ja monikon nominatiivin muotojen edellä: *o lon* ’ART.M.NOM.SG suola’, *o tschav-e* ’ART.NOM.PL poika-NOM.PL’, *o tsa-ja* ’ART.NOM.PL tyttö-NOM.PL’.

Genetiivien päätteet vaihtelivat, mutteivät eivät enää useimmiten kongruoineet genetiivin modifioivan substantiivin kanssa: vrt. *tscha-k-i tschau* 'tyttö.OBL.SG-GEN-F.NOM.SG poika(.M)', *tschav-es-k-e gräj* 'poika-OBL.SG-GEN-PL/OBL.SG hevonen'. Lokatiivisija puuttui; prepositioiden yhteydessä sen oli korvannut kokonaan nominatiivi, esim. *pal-o bukl-os* 'takana-ART.M.NOM.SG lukko-NOM.SG'. Neljäs demonstratiivipronomini *kava* '(juuri) tämä' säilyi, esim. *ar-a ka-la frend-a paik-i* '-ssa juuri_nämä-NOM vieras-PL paikka-NOM.SG = näillä vierailta paikoilla'. Verbiparadigmassa *s > h* äänne­muutos oli jo odotetusti ehtinyt vaikuttaa indikatiivin preesensin yksikön 2. ja monikon 1. persoonan muotoihin, esim. *kaml-eh-a* 'haluta-PRS.2SG-IND', *dja-h-a* 'mennä-PRS.1PL-IND', muttei aina kopulan preesensin 3. persoonan muotoon, jossa *hin* ja *sin* vaihtelivat kuten Reinholmillakin. Verbintaivutus oli muutoin sikäli konservatiivinen, ettei menneen ajan liittotempuksia vielä esiintynyt.

Thesleffin merkittävin työ romanikielestä oli sanakirja *Wörterbuch des Dialekts der finnischen Zigeuner*, joka ilmestyi 1901 Otto Donnerin avustuksella Acta Societatis Scientiarum Fennicae -sarjassa. Teos oli myös ensimmäinen painettu Suomen romanikielen sanakirja. Lähinnä Länsi-Suomen romanien kieltä kuvaavassa sanakirjassa on yhteensä 7 574 hakusanaa, mutta

varsinaisia kantasanoja Valtonen (1968: 48) laskee olevan noin 2 100. Kantasanastoa voidaan kuitenkin pitää varsin kattavana, koska Thesleff (1901) itse mainitsi kielen kantasanojen määräksi vain noin 2 200. Omien havaintojensa lisäksi Thesleff sisällytti sanakirjaan myös aiempia glossaarioita, esimerkiksi Kemellin, Jürgensin ja Schmidtin ja Reinholmin sanastoinesta. *š* ja *ħ* vaihtelivat hakusanastossa.

Kuva 4: Arthur Thesleffin (1901) romani-saksa-sanakirjan kansilehti.

Paitsi sanastoa kirjassa on myös sanojen taivutusmuodot sisältävä loppuluku. Siinä Thesleff esitti 12 maskuliini- ja 6 feminiinisukuisen substantiivin sija- ja lukutaivutukset. Taivutukset olivat konservatiivisia ja sisälsivät myös erillisen vokatiivin yksikön muodot elollisilla temaattisilla substantiiveilla. Taulukossa (12) esitän Thesleffin (1901: 113–118) mukaisesti substantiivien primaarisijat ja vokatiivin. Thesleff luetteli taulukon obliikvin sijaan akkusatiivit, jossa on erillinen muoto vain elollisilla substantiiveilla. Taivutustyyppien järjestys on sama kuin Thesleffillä. Pituusmerkillä (̄) erotetaan Thesleffin mukaisesti pitkät vokaalit.

Taulukko 12: Substantiivien taivutustyyppit Thesleffin (1901) mukaan.

	Yksikkö			Monikko		
	Nominat.	Obliikvi	Vokatiivi	Nominat.	Obliikvi	Vokatiivi
	<i>dād</i> 'isä'	<i>dād-es</i>	<i>dād-a</i>	<i>dād-a</i>	<i>dād-en</i>	<i>dād-ale,</i> <i>dād-a</i>
	<i>rom</i> 'romani'	<i>romm-es</i>	<i>romm-a</i>	<i>romm-a</i>	<i>romm-en</i>	<i>romm-ale,</i> <i>romm-a</i>
	<i>čau</i> 'poika'	<i>čāv-es</i>	<i>čāv-a</i>	<i>čāv-a</i>	<i>čāv-en</i>	<i>čāv-ale,</i> <i>čāv-a</i>
	<i>devel</i> 'jumala'	<i>deul-es</i>	<i>devel</i>	<i>devel-a</i>	<i>deul-en</i>	<i>devel-a</i>
	<i>grā-j</i> 'hevonen'	<i>gress</i>	<i>grā-j</i>	<i>grā-ja</i>	<i>grēn</i>	<i>grā-ja</i>
	<i>muj</i> 'suu'	<i>mos-</i>	<i>muj</i>	<i>muj</i>	<i>mon-</i>	<i>muj</i>

	<i>glisin</i> 'avain'	<i>glisin-es</i>	<i>glisin</i>	<i>glisi-ja</i>	<i>glisijen</i>	<i>glisi-ja</i>
	<i>chāben</i> 'ruoka'	<i>chāben-es</i>	<i>chāben</i>	<i>chābe-ja</i>	<i>chābe-jen,</i> <i>chāben-en</i>	<i>chābe-ja</i>
	<i>muskar-is</i> 'vasikka'	<i>muskar-is</i>	<i>muskar-is</i>	<i>muskar-ja</i>	<i>muskar-jen</i>	<i>muskar-ja</i>
	<i>fōr-os</i> 'kaupunki'	<i>fōr-os</i>	<i>fōr-os</i>	<i>fōr-i</i> (<i>fōr-e</i>)	<i>fōr-en</i>	<i>fōr-i</i>
	<i>rakl-o</i> 'poika'	<i>rakl-es</i>	<i>rakl-a</i>	<i>rakl-e</i>	<i>rakl-en</i>	<i>rakl-ale</i>
	<i>čačib-a</i> 'totuus'	<i>čačib-os-</i>	<i>čačib-a</i>	<i>čačib-a</i>	<i>čačib-on-</i>	<i>čačib-a</i>
FEMINIINIIT	<i>čib</i> 'kieli'	<i>čibb-a</i>	<i>čib</i>	<i>čibb-a</i>	<i>čibb-en</i>	<i>čibb-a</i>
	<i>rat</i> 'yö'	<i>rass-a</i>	<i>rat</i>	<i>rass-a</i>	<i>rass-en</i>	<i>rass-a</i>
	<i>ča-j</i> 'tyttö'	<i>ča</i>	<i>ča-j</i>	<i>ča-ja</i>	<i>ča-jen</i>	<i>ča-jale,</i> <i>ča-ja</i>
	<i>džül-i</i> 'nainen'	<i>džū-ja</i>	<i>džül-i</i>	<i>džū-ja</i>	<i>džū-jen</i>	<i>džū-jale</i>
	<i>muss-i(k)</i> 'käsivarsi'	<i>mus-ja</i>	<i>muss-i</i>	<i>mus-(j)ja</i>	<i>musjen</i>	<i>mus-(i)ja</i>
	<i>post-a</i> 'tasku'	<i>post-a</i>	<i>post-a</i>	<i>post-i</i>	<i>post-en</i>	<i>post-en</i>

Taivutuksissa huomio kiintyy selvimmin *-iba*-loppuisten abstraktisubstantiivien yksikön ja monikon nominatiivin synkretismiin, joka myös hävisi monikon nominatiivin *-i*-päänteen yleistymisen myötä (*čačib-a* 'totuus-NOM. PL' > *čačib-i*). Osoituksena substantiivintaivutusten analogisesta yhdentymisestä on monikon nominatiivi *fōr-e* 'kaupunki-NOM.PL' muodon *fōr-i* rinnalla. Määräisen artikkelin taivutus oli jo Thesleffillä supistunut pelkkään nominatiivisijaan ja kahteen muotoon *o* ja *i*,

kuten kohta (5) kuvaa. Myös adjektiivien obliikvisija puuttui, (kohta 6).

(5)

	NOM
MASK.SG	<i>o</i>
FEM.SG	<i>i</i>
PL	<i>o</i>

(6)

	NOM
MASK.SG	<i>-o</i>
FEM.SG	<i>-i</i>
PL	<i>-e</i>

Pronominilajeista Thesleff (1901: 118–120) taivutti sijoissa ja luvussa persoona-, refleksiivi- relatiivi- ja demonstratiivipronomineja sekä adjektiivien tavoin possessiivipronomineja. Demonstratiivipronominien järjestelmä oli supistunut nykyiseen kolmeen termiin muodon *kava* ’(juuri) tämä’ jäädessä käytöstä.

Thesleff (1901: 120–124) esitteli 14 leksikaalisen verbin sekä kopulan *s-/h-* taivutuskaavat. Verbiparadigma käsitti finiittimuodoissa neljä modusta indikatiivin, potentiaalin, subjunktiivin, ja imperatiivin (taulukko 13).

Esimerkkiverbeinä ovat taulukossa *phurjuv-* ’vanheta’ ja *džān-* ’tietää’. Lisäksi Thesleff luetteli menneen ajan partisiipeja, joita oli sekä temaattisia että atemaattisia.

Indikatiivissa oli kaksi tempusta: synteettinen futuuri (= ’pitkä’ preesens) ja perfekti (= preteriti). Thesleffin potentiaali I vastasi vanhaa synteettistä imperfektiä, joka jo oli muuttunut morfosemanttisesti pelkästään kontrafaktiiviseksi eli konditionaaliseksi. Potentiaali II

vastasi vanhaa synteettistä pluskvamperfektiä, joka jo Reinholmilla kuitenkin oli sulautunut yhteen preteritin kanssa. Subjunktivia Thesleff nimitti yksinkertaisesti preesensiksi, mutta huomautti futuuria käytettävän preesensinä sen tilalla.

Taulukko 13: Thesleffin (1901) verbijärjestelmä.

	Indikatiivi	Potentiaali	Subjunkt.	Imperat.
Nyky-aika	<i>phurjuv-āv-a</i> <i>džān-ā</i>	<i>phurjuv-ās</i> <i>džān-ās</i>	<i>phurjuv-ā</i> <i>džān-ā</i>	<i>phurju</i> <i>džān</i>
Mennyt aika	<i>phurju-d-om</i> <i>džān-id-om</i>	<i>phurju-d-omm-as</i> <i>džān-id-omm-as</i>		
Partisiipit	Temaattinen		Atemaattinen	
	Yksikkö	Monikko		
	<i>phurju-dīlo</i> <i>džān-l-o</i>	<i>phurju-dīne</i> <i>džān-l-e</i>	<i>phurj-imen</i> <i>džān-imen</i>	

Indikatiivin preesensin 1. persoonan päätte säilytti vaihtelevasti lopun *-v*-aineksen (vrt. *phurjuv-āv-a* ‘vanheta-PRS.1SG-IND’, vs. *džān-ā* ‘tietää-PRS.1SG-IND’). *s > h* äänne muutos vaikutti aikakauden aiempien lähteiden tavoin indikatiivin preesensin yksikön 2. ja monikon 1. persoonan muotoihin (*phurjuv-eh-a*, *džān-aha*), mutta nyt myös kopulan preesensin 3. persoonaan, joka kuului ainoastaan *hin*.

Intransitiiviverbien preteritin 3. persoona muodostettiin ”kaksoissuffiksilla” (*phurju-dīl-o*, *phurju-dīn-e*).

Menneen ajan muotojen monikon 2. persoona oli *-an-* päätteinen (*phurju-d-an*, *džān-id-ann-as*). Thesleff (1901) säilytti menneen ajan epäsäännöllisiä muotoja, kuten *džēj-* / *džēl-* / *džēn-* ‘mennä.PRET’, *sūt-* ‘nukkua.PRET’ (rinnalla *souv-id-* ‘nukkua-PRET’), *pej-* / *pēl-* / *pēn-* ‘pudota.PRET’, *muj-* / *mūl-* / *mūn-* ‘kuolla.PRET’, joista osa myöhemmin katosi kielestä.

Adam Lindhin romanikielisen aapisen käsikirjoitus

Adam Lindh (1843–1924) toimi koko elämänsä kansansivistäjänä, mm. Viipurin kaupungin kirjaston lukusalin valvojana, lehtimiehenä sekä lukuisissa luottamustoimissa. Lehtikirjoituksissaan hän otti kantaa myös romanasioihin. Hänen kirjallinen tuotantonsa oli laaja ja käsitti mm. useita paikallis- ja yhdistyshistoriikkeja. Romanikielen parissa Lindh työskenteli toimiessaan Viipurin Panssarlahden ja myöhemmin Lappeenrannan työsiirtolan vankilakoulun opettajana. Viipurissa hän oli vankilaopettajana vuodesta 1872 lähtien ja Lappeenrannassa vuodesta 1882. Vuonna 1898 *Uusi Suometar* uutisoi Lindhin romanikielisistä

hankkeista ja aineistojen julkaisemisen vaikeuksista. *Aapis-Liin* (Aapiskirja) oli lehtitietojen mukaan ollut valmiina jo puolenkymmentä vuotta:

”vaan kun ei Lähetykseura, ei Kansanvalistus-Seura eikä Suomalaisen Kirjallisuuden Seura kysyttäessä katsoneet työalaansa kuuluvaksi ruveta kustantamaan mustalaisten kielistä kirjallisuutta, niin jätti tekijä teoksensa yliopiston kielitieteilijään tutkittavaksi”. Lindh oli tehnyt keräystyötä kolmenkymmenen vuoden ajan työskennellessään vankiloissa. Hän uskoi luku- ja kirjoitustaidon sivistävään merkitykseen, sillä romaneista useat ovat Lindhin mukaan "... oikein pakanuuden ja tietämättömyyden tilassa", ja tästä syystä, "puuttuen siveellistä henkeä joutuvat helposti rikoksiin ja vankihuoneisiin". Syynä tähän on se, että "harvat heistä ovat osanneet lukea kirjaa sisältä ja vielä harvemmat ovat olleet ne, jotka ovat ymmärtäneet jotain luetun kappaleen sisällöstä."

Lindhin hakemusta sanakirjansa ja kielioppinsa painokuluihin käsiteltiin Keisarillisen Suomen Siviilitoimituskunnassa. Lausunnonantajaksi valittiin Arthur Thesleff. Thesleffin lausunto oli tyrmäävä. Siinä Thesleff tarttui ensin siihen, että ettei voisi olla valtion tehtävä edistää romanikieltä, sillä juuri kieli tukisi ja lisäisi romaniväestön assimilaatiota muusta väestöstä. Thesleffin mielestä pitäisi päinvastoin pyrkiä poistamaan erot romanien ja pääväestön välillä, johon tärkeänä keinona olisi se, että romanien äidinkieli olisi suomi.

Wäggiborgi on oota ^{hin} gr
 do onnega waha linnborgi rissa
 Det gr
 bigg waha
 Sekkel gramma hin hektogram
 onnega waha linnborgi rissa tgr.
 Hasur gramma hin kilogram, da mung
 linnborg
 Det kilogram
 onnega linnborgi Leo (mta)

Kuva 5: Painomittoja koskevaa tekstiä Adam Lindhin käsikirjoituksessa.

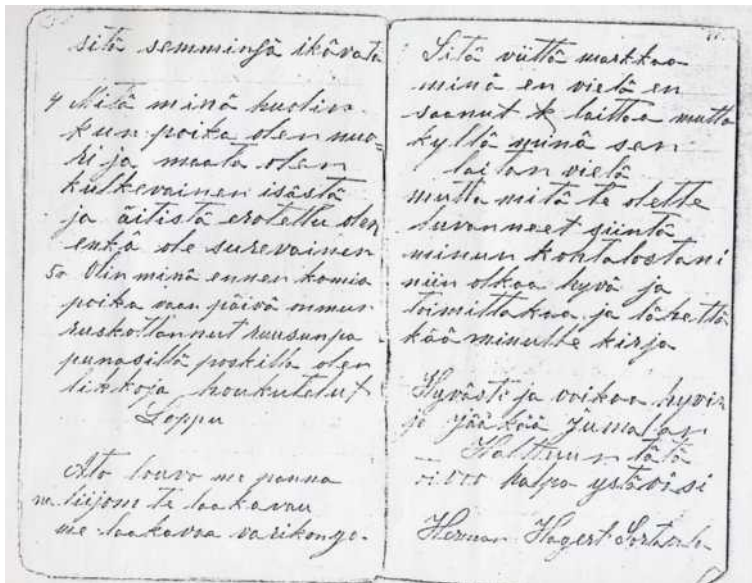
Thesleff lausuukin lopuksi seuraavan:

”På grund af hvad jag sålunda i korthet haft äran anföra kan jag ej förorda arbetets tryckande, lika litet som jag anser det böra ifrågakomma att gifva en ersättning för detsamma eller för framtida arbete af sökanden, som enligt min mening saknar betingelserna för ett dugligt arbete på detta område.”

Lindhin aapista ei koskaan painettu. Sen noin 100-sivuinen käsikirjoitus, jonka esipuhe oli esipuhe päivätty Lappeenrannassa 30.10.1893, on tätä kirjoitettaessa päätynyt Ruotsiin. Aapisen aineisto koostui ”mustalaiskielen kieliopista ja puheluvarastosta” sekä ”Lutheruksen selityksistä Jumalan kymmeniin käskyihin, kertomuksesta maailman luomisesta sekä Vapahtajamme syntymisestä”. Kooltaan noin 20 x 20 cm käsikirjoituksen kansilehti on painettu, mutta muuten teos on helppolukuisella ja kookkaalla käsialalla kirjoitettu. Noin puolet sisällöstä on romani–suomi sanastoa ja loput enimmäkseen hengellisiä tekstejä. Lisäksi mukana on kardinaalilukuja, järjestysluvut, ajanlaskusanastoa ja kertotaulu.

Herman Hagertin kirje Arthur Thesleffille

Herman Hagertin kirje Arthur Thesleffille oli noin vuodelta 1890. Kirje oli valtaosin suomeksi, mutta siinä oli yksi romanikielinen lause: *Ato louvo me panna na liijom te laakavaa, me laakavaa varikonga.* ’Sitä rahaa minä en vielä saanut laittaa, laitan toisella kertaa.’

Kuva 6: Osa Herman Hagertin kirjettä Arthur Thesleffille.

5. luku

ROMANIKIELEN
DOKUMENTIT 1900-
LUVUN ALKUPUO-
LELTA

1900-luvun alkupuolelta on niukalti romanikielen dokumentteja verrattuna sekä 1800-luvun jälkipuoliskoon että toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Valtaosa käytettävissä olevasta kielenaineiksesta on Mustalaislähetyksen perustajalta Oskar Jalkiolta, joka osasi romanikieltä, muttei tietenkään ollut sen äidinkielen puhuja. Kaikki aineisto ei ole Jalkion kirjoittamaa tai kääntämää, vaan joukossa eri romanien eri aikoina tuottamaa kieltä. Jalkion lisäksi 1900-luvun alkupuolen romanikieltä on säilynyt virolaisen professorin Paul Aristeen julkaisemissa tutkimusartikkeleissa.

Oskari Jalkion romanikielen aineokset

Oskar Jalkio (1882–1952, alkuaan Storbacka ja Johnsson) suomalainen vapaakirkon maallikkosaarnaaja ja kirjailija, joka tunnettiin myös pasifistina ja vegetarismien kannattajana. Jalkio syntyi 19. toukokuuta 1882 Teerijärvellä. Jo 15-vuotiaana hän pääsi kansankoulun rinnalla pidetyn kiertokoulun opettajaksi. Jalkio aloitti 1904 lähetystyön Suomen romanien keskuudessa yhdessä Otto ja Ina Palmrothin kanssa. Vuonna 1906 hän

perusti 1906 Tampereelle Mustalalaislähetyksen eli nykyisen Romano Missio ry:n. Myös hänen vaimonsa oli aktiivinen romanityössä. Vuonna 1907 he perustivat Tampereelle Oma koti -nimisen rukoushuoneen, josta tuli kodittomien romanien turvapaikka. Jalkio liikkui eri puolilla Suomea puhuen, opettaen ja järjestäen romaneille kesäkursseja. 1910-luvulla Jalkiot perustivat Viipuriin romanilasten koulun ja työkodin. Jalkion romanityö keskeytyi siksi aikaa, kun hän oli Dominikaanisessa tasavallassa, mutta jatkui 1930-luvulla hänen palattuaan Suomeen. Kaikkiaan hän ehti omalla kustannuksellaan johtaa lähetystoimintaa romanien parissa noin 40 vuoden ajan.

Jalkion romanikielen laulukirja *Romanenge ğiilja – Romaanilauluja* (1939) sisälsi yhteensä kaksitoista hengellistä laulua. Lisäksi Jalkio laati suomi–romani-sanakirjan käsikirjoituksen, jonka lopussa on myös kieliopillisia taivutuskaavoja. Sanakirjan käsikirjoitus sisältää n. 7500 hakusanaa. Jalkio julkaisi 1900-luvun alkupuolella vuosina 1907–1941 romanikielellä joukon artikkeleita perustamissaan *Kiertolainen-*, *Vaeltajakansa-* ja *Maailmankiertäjä-*lehdissä. Artikkeleissa oli erityisesti virsiä ja muita hengellisiä lauluja, evankeliumien katkelmia sekä muitakin kirjoituksia. Lehtien pisimmät yhtenäiset tekstit Suomen romanikielellä olivat

Zacharias Topeliuksen ”Pyhän yön lapset” -sadun käännös (1218 sanaa, joulunumero IV, 1909), Johanneksen evankeliumin katkelma (Joh. 13: 1–30, joulunumero IV, 1911) sekä kevätnumeron 1913 romaneja kohtaan kriittinen kirjoitus ”Kamle romanseele!” (442 sanaa). Vuoden 1911 *Kiertolaisessa* käsiteltiin laajalti romanikielen substantiivien taivutusta. Suomen romanikielellä olevien tekstien lisäksi *Kiertolaisessa* oli vuosina 1908 ja 1909 raamatuntekstejä sanastojen kera myös sintiksi.

Isämeidän rukous.

(Suomalaiskielellä)

Mare Daat, koon sal are deulene, kurkimen mo vel to nau, neer mo vel to vollako boliba, mo pberjul to kammiba jakkes praalo phuu, sar are deulene, de minge da diives mare saklto divisesko maaro, ta de prossiba mare uuhliba, jakkes sar me, ka daha prossiba lenge, koonen hin uuhliba minge, ma ige meen aro kvinniba, bi mak meen nikki katto grehthena, dooleske tiiro hin volla, goor ta patti katto tiia aro tiiene. Amen!

**Kuva 7: Isä meidän -rukous
Maailmankiertäjä-lehdessä (1906).**

otolan: ventaan.
 odotus: ventila, venta - oika: von
 tahitiia, -gal: ventela, vaale.
 odotaja: ^{oika} ventilän, ^{oika} ventilän
 saanut.
 oherran: saanjavan.
 oherran: anjuraa.
 ohertaja: saanjilokh.
 ohut: saano, tyyn.
 ohi:
 ohja:
 ohjan:
 ohjas: saaras, tyynä.
 ohjasi:
 oho!: sijaa.
 ohra: byggos -jankh byggitilo.
 maaro.
 oijeti:
 oika: kortto, eaao, eaäana.
 oika: korttas, eaäos, eaäana,
 rel, mitä.
 oikonen: jaänjuna reetjuna.
 oikonen: jaänjuna reetjuna.
 kottila: -oika: korttila.
 kisaalla, -oika: tinga, dön
 kongaajan jokoitaa.
 kunnin, o. kunnin o. kunnin
 oikendolon: untimea, untimekera.
 kordellonnis: untimea.

oika:
 oja:
 ojennus: jaänjila
 ojennus: jaänjuna,
 langht.
 ohas: spukos, n.
 ohsa: knita.
 oikennus: kaoliba.
 oikennus: äddän.
 olen: , aahas.
 olento:
 olja.
 oltaku:
 oltaku, - jhussan.
 ollentaku:
 ohut: kunnin.
 onna: iego, eego, , eegana.
 -oika: bussin, n.
 giboshogussos, n.
 kahleskoivoo.
 jhab, f, - jhuss: jhabbako.
 kah, - oika: jhabbako.
 onotto: gurjangaesi.
 onistan: eegana, igama.

Kuva 8: Oskari Jalkion romanikielisen sanakirjan käsikirjoitusta.

Henri Bourgeois'n kielioppivihkonen

Kiertolaisen kesälehti vuodelta 1913 sisälsi ranskalaisen Henri Bourgeois'n (1911) kielioppivihkosen suomennoksen. *Esquisse d'une grammaire du romani du Finlande* -niminen 16-sivuinen vihkonen perustui Jalkion kielenaineisiin, mutta sen kuvaama kielimuoto oli toisaalta osin Jalkion kieltä konservatiivisempi. Kielivihkonen sisältää kahdeksan substantiivin, persoona- ja demonstratiivipronominien sekä kahden verbin taivutukset ja erilaisia havaintoja kielen vaihtelusta ja muutoksesta. Substantiivien sijataivutuksissa on mukana yksikön vokatiivi, jonka Bourgeois (1911: 9) totesi kuitenkin useimmiten korvautuvan nominatiivilla. Taivutukset eivät juuri poikenneet Thesleffin (1901) sanakirjansa lopussa luettelemista. Bourgeois (1911: 9) oli ensimmäinen, joka kiinnitti huomiota substantiivintaivutusten analogiseen yhdentymiseen ja säännönmukaistumiseen. Adjektiiveilla oli erillinen obliikvin muoto vain yksikön maskuliinissa. Erityisen mielenkiintoinen on hänen (1911: 12) havaintonsa demonstratiivipronominin (*a*)do

'se' feminiinimuodosta *da*. Demonstratiivipronominien erillisistä feminiinimuodoista ei ole muutoin mitään viitteitä Suomen romanikielen lähteissä.

Bourgeois'n (1911: 13–16) käsitys verbiparadigmasta oli yllättävän konservatiivinen ja vastasi pikemmin Thesleffin (1901) kuvaamaa kuin Jalkion teksteissä käytettyä. Preesensin yksikön 1. persoonan päätte oli kuitenkin redukoitunut *-a*, esim. *vaa* 'tulen', *vaas* 'tulisin'. Siinä säilyivät synteettiset menneen ajan tempukset perfekti (*avjom. jom* 'tulin') ja pluskvamperfekti (*avjommas. jommas* 'olin tullut'), mutta imperfekti oli tulkittu nykykielen mukaiseksi synteettiseksi konditionaaliksi (*vaas* 'tulisin'). Passiivi oli käänöslainaa suomesta ja perustui perifraasiin apuverbin *v-* 'tulla' kanssa:

(1) a.	<i>te v-a-a</i>
COMP tulla-PRS.1SG-IND
'(että) tulen nähdyksi'	<i>dik-l-o</i>
nähdä-PRF-M.SG
b.	<i>v-a-a</i>
tulla-PRS.1SG-IND
'tulen nähdyksi'	<i>dik-l-o</i>
nähdä-PRF-M.SG
c.	<i>v-a-as</i>
tulla-PRS.1SG-KOND
'tulisi nähdyksi'	<i>dik-l-o</i>
nähdä-PRF-M.SG

- d. *av-j-om* *dik-l-o*
 tulla-PRF-1SG *nähdä-PRF-M.SG*
 'tulin nähdyksi'
- e. *av-j-omm-as* *dik-l-o*
 tulla-PRF-1SG-REM *nähdä-PRF-M.SG*
 'olin tullut nähdyksi'

ESQUISSE D'UNE GRAMMAIRE DU ROMANI FISLANDAIS 9

dieppe offre de grands inconvénients pratiques, dès qu'il s'agit de traduire plusieurs gératifs consécutifs.

Quant au vocatif, il ne semble jouer qu'un rôle obscur dans notre dialecte. On ne le rencontre qu'au singulier des thèmes masculins originaux, et, même là, il est le plus souvent remplacé par le nominatif.

Le schéma est le suivant:

		1	2	3	4
Singulier	N.	<i>gjevu</i>	<i>daat</i>	<i>fooras</i>	<i>balavysa</i>
	V.	<i>gjeva</i>	<i>daada</i>	<i>fooras</i>	<i>balavys</i>
	O.	<i>gjevca</i>	<i>daades</i>	<i>fooras</i>	<i>balavyske</i>
	D.	<i>gjevskye</i>	<i>daadeske</i>	<i>fooraske</i>	<i>balavyske</i>
	L.	<i>gjevste</i>	<i>daadeste</i>	<i>fooraste</i>	<i>balavyste</i>
	A.	<i>gjevcha</i>	<i>daadcha</i>	<i>foorcha</i>	<i>balavyscha</i>
	I.	<i>gjeveta</i>	<i>daadeta</i>	<i>foorata</i>	<i>balavysata</i>
Pluriel	N.	<i>gjeve</i>	<i>daat</i>	<i>foori</i>	<i>balami</i>
	V.	<i>gjeve</i>	<i>daat</i>	<i>foori</i>	<i>balami</i>
	O.	<i>gjevem</i>	<i>daadem</i>	<i>foorem</i>	<i>balamen</i>
	D.	<i>gjevemge</i>	<i>daademge</i>	<i>fooremge</i>	<i>balamenys</i>
	L.	<i>gjevemne</i>	<i>daademne</i>	<i>fooremne</i>	<i>balamenys</i>
	A.	<i>gjevemsa</i>	<i>daademsa</i>	<i>fooremsa</i>	<i>balamenysa</i>
	I.	<i>gjevemas</i>	<i>daademsa</i>	<i>fooremsa</i>	<i>balamenysa</i>

Les noms en *-os*, *-ys* ont une tendance à se confondre, aux cas obliques du singulier et au pluriel, avec les thèmes originaux en *-o*: Ex. *kentos* fait à l'oblique singulier *kentos* et *kentes*, pl. *kenti* et *kente*.

On observe, pour le reste, les mêmes irrégularités que dans les autres dialectes romani: Ex. *rai*, oblique sing. *ras*, pour *rai-es*, obl. pl. *ram*, pour *rai-es*; etc., etc.

A noter, entre autres, que le mot *actiçnis* en *-ben* (Ex. *zyaben*, le manger) prend ici plus souvent la forme *-sa*, obl. *-bos*: Ex. *jeipisa* (l'aide, du suédois *hjälps, aider*), obl. *jeipites*; etc.

Les thèmes féminins correspondent en principe aux masculins. Notons, au passage, l'adoucissement de la voyelle, qui est, d'après nous, la caractéristique des féminins en romani (comme dans *piceen, picenja*, n° 1). Il est vrai de dire que les irrégularités sont ici peut-être plus nombreuses encore que dans les autres dialectes.

**Kuva 9: Henry Bourgeois'n
 kielioppivihkon sivu 9.**

Paul Aristeen tutkimukset

Paul Ariste, ent. Berg (3.2.1905–2.2.1990) oli virolainen kielitieteilijä, joka tutki suomalais-ugrilaisia kieliä, jiddiä sekä Baltian ja Suomen romanikieltä. Romanikieltä Ariste tutki 1930-luvulla Suomessa ja Baltiassa. Suomen romanikielen osalta hän pyrki osoittamaan ruotsin vaikutuksen olleen vähäisempää kuin Thesleff katsoi (Valtonen 1968: 55). Ariste myös kiinnitti huomiota romanien romanikielen taidon rapautumiseen ja totesi mm. vain vanhempien romanien jo tuolloin käyttäneen romanikieltä kotioloissa ja heistäkin vain harvojen olleen kielen todellisia taitajia. Monien nuorten hän totesi enää osittain ymmärtäneen romanikieltä. Artikkelissaan ”Über die Sprache der finnischen Zigeuner” hän (1938) julkaisi neljä erimittaista Suomen romanikielen näytettä foneettisesti litteroituina ja saksaksi käännettyinä. Pisin näytteistä on 505:n ja lyhin 31:n vain sanan mittainen. Lisäksi Ariste kiinnitti huomiota eräisiin kielen rakenteeseen ja muutokseen erityisesti verrattuna Thesleffin havaintoihin sekä suomen kielen kontaktivaikutuksiin erityisesti äänneopillisesta näkökulmasta.

6. luku

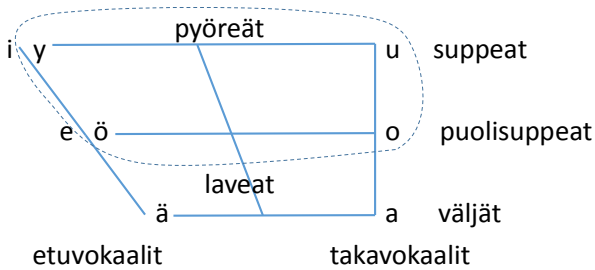
SUOMEN

ROMANIKIELEN

ÄÄNNEHISTORIAA

Vokaalit

Romanien puhumassa murteessa oli luultavimmin jo heidän Suomeen tullessaan samat kahdeksan perusvokaalia /a, e, i, o, u, y, ä, ö/ kuin nykyisinkin. Vokaaleista viisi eli /a, e, i, o ja u/ muodostivat varhaisromanin vokaalijärjestelmän, joka on yhteinen kaikille romanikielen murteille. Vokaalit /y, ä, ö/ kulkeutuivat todennäköisesti Suomen romanikieleen germaanisten lainasanojen mukana, esimerkiksi Reinholmilla sanat *byrkos* 'koivu', *föddiba* 'syntymä', *schymmela* 'olut', *vätri* 'ilma'. Vokaalit /y, ö/ esiintyvät lisäksi erikoiskehitysten tuloksena esieurooppalaisissa sanoissa *phyvlo* 'leski' (< *phivli*), *thyöli* 'tupakka' (< *thuvali*) sekä joskus suffikseissa vokaaliharmonian vuoksi.

Kaavio 1 . Suomen romanikielen vokaalit.

Diftongit

Suomen romanien puhumassa murteessa oli alkuaan todennäköisesti vain suppenevia diftongeja. Siinä esiintyivät Euroopan romanimurteille yhteiset, alkuperäiset diftongit, jotka ovat kehittyneet vokaalien välisen konsonantin elision kautta, esim. sanansisäinen ja -loppuinen *ai*: *bai* 'hiha' < skt. *bāhu-*, vrt. hindin *bāhā*; *kai* 'missä' < skt. *kva*, pkt. *kahiṃ*, vrt. hindin *kahāṃ*, *nai* 'kynsi' < skt. *nakha-*, pkt. *ṇaha, naha*; sananloppuinen *oi*: *goi* 'makkara' < skt. *guda*, vrt. hindin *gulgulā*, *roi* 'lusikka' < skt. *darvi-*, vrt. hindin *ḍoi, ḍavā*; *ui*: *mui* 'suu' < skt. *mukha-*, pkt. *muha-*, vrt. hindin *muṛṇh*; *dui* 'kaksi' < skt. *dve* (neutri), pkt. *duve* muodon *do* rinnalla, vrt. hindin murteiden *dūi, doī*. Jo varhain esiintynyt suppeneva diftongi *ei* lienee ollut romanikielen alkuperäisessä sanastossa sama kuin sintin varianteissa. 1800-luvun

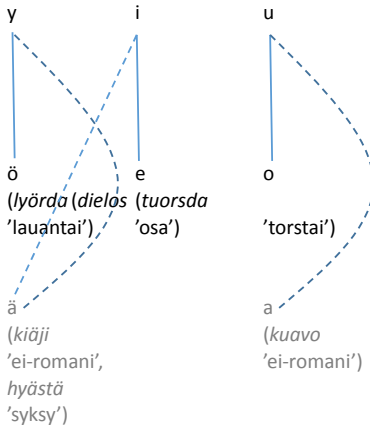
aineistoista Arwidssonilla esiintyy *djeino* 'mies', Jürgensenillä ja Schmidillä *šeir* 'sata' ja Reinholmilla *beiro* 'vene' (vrt. sintin *kheir* 'talo', *Deivel* 'Jumala'). Suppenevat diftongit olivat tavallisia vielä Reinholmilla, jolta löytyy joukko /ei/-diftongillisia asuja, esim. *beiro* 'laiva', *djeino* 'mies', *peiza* 'jalkaisin', *seilo* 'ehjä' ja *speilos* 'peili'; diftongi ja (pitkä) vokaali vaihtelevat sanoissa *mei* ~ *mēn* 'kaula' ja *veis* ~ *ves* 'veto' (nykyk. *beero*, *pesal*, *seelo*, *speeglos*, *meen*; *veis*). /ou/-diftongillisia Reihnolmilla ovat *bouri* 'miniä', *douri* ~ *doria* 'nauha', *joun* 'he', *koulo* 'pehmeä', *kouri* 'tuolla', *louna* 'lainata' ja *pouri* 'häntä' sekä öy-diftongillinen sana *nöyra* 'tuohi' (nykykielessä *boori*, *doori*, *joon*, *koolo*, *koori*, *loonav-*, *poori*; *neura*). Nykykielessä pitkävokaalilliset variantit kuten *džeeno*, *heel* ja *beero* ovat korvanneet ei-diftongilliset.

Suomen kielen ensitavun pitkät väliset vokaalit /ee/, /oo/ ja /öö/ diftongiutuivat jo kielen kehityksen varhaisissa vaiheissa, mutta murteissa uudehkotkin lainasanat ovat käyneet läpi samankaltaisen prosessin, joka on vaikuttanut myös laajemmin muihinkin kuin ensimmäiseen tavuun. /ē/, /ō/ ja /ō̄/ diftongiutuivat myös osassa Suomen romanikielen leksikkoo. Diftongiutumisen tuloksena ovat romanikielen aukenevat diftongit /ē/ > /ie/, /ō/ > /uo/, /ō̄/ > /yö/. Aukenevien diftongien kehitys pitkistä vokaaleista

ajoittuu uskottavimmin 1800-luvun jälkipuoliskolle, mutta siitä on viitteitä jo Gananderin kilpakirjoituksessa (*rāni* > *ruani* 'rouva') ja Kemellin aineistossa (vrt. Valtonen 1968: 57). Kemellin aineistossa esiintyivät diftongilliset muodot: (/ē/ > /ie/:) *o djiskiero* 'hertta', *šeliskiero* 'kapteeni', *zantakiero* 'kersantti', *stopakiero* 'korpraali', *šielo* 'kylmä', *i Diextani* 'käly' jne.; (/ō/ > /uo/:) *o čuoro* 'köyhä', *fuorta* 'pian', *kuoro* 'sokea' (mutta *gropos* 'kuoppa'); (/ō̄/ > /yö/:) *hyösta* 'syksy'. Reinholmin muistiinpanoissa 1800-luvun jälkipuoliskolta esiintyi varsinkin pitkästä ē-vokaalista kehittynyttä diftongia /ie/, esim. *i aptiekka* 'apteekki' *sarrakiero* 'aamiainen', *sterdibongiére* 'valjaat', *trādiboskiero* 'ajaja', mutta jonkin verran myös muita diftongeja (mutta ēgo 'oma', ēgiba 'omaisuus'): (/ō/ > /uo/:) *gruopa* 'kuoppa, hauta', *puorta* 'portti'; (/ō̄/ > /yö/:) *byöni* 'rukous', *i hyösta* 'syksy', *työmi* 'ohjokset' (mutta *lō̄rda* 'lauantai'). Asun *fuort* kanssa kilpaili *fort*. Reinholmin aineistossa pitkien genetiivien tunnukset ovat melko systemaattisesti diftongillisia (poikkeuksina lyhytvokaaliset *kurriboskero* 'jalo tappelija, sankari' ja *moskero* 'nimismies').

Pitkien vokaalien diftongiutumista koskivat romanikielessä samat fonotaktiset rajoitukset kuin suomessakin. Diftongiutumista havainnollistaa kaavio (6). Väljä vokaali ei voi yleensä esiintyä diftongin toisena

jäsenenä. Puolisuppeaa vokaalia voi samantavuisena edeltää vain suppea vokaali, joka kuuluu samaan pyöreys- ja vokaalisointuluokkaan (Karlsson 1982: 85). Romanikielen itämurre salli kuitenkin suomen savolaismurteiden tavoin diftongit /iä/ ja /ua/ sekä /yä/ esim. *gaaji* > *gäji* > *kiäji* 'ei-romaninainen', *gaajo* > *kuavo* 'ei-romanimes', ruots. *höst* > *hyöstä* > *hyästä* 'syksy' (Reihn.).

Kaavio 2: Aukenevat diftongit (itämurteen /iä/ ja /ua/ sekä /yä/ harmaalla tekstillä, katkoviivat).

Vokaalisointu

Romanikieli on osittain omaksunut suomesta

vokaaliharmonian. Etiset harmoniavokaalit ovat suomen tavoin *a*, *o* ja *u* ja takaiset harmoniavokaalit *ä*, *ö* ja *y*. *e* ja *i* ovat neutraalivokaaleja.

Vokaaliharmonia on suomen tapaan maksimissaan sanatason ilmiö, eikä se voi levitä yli sananrajan edes yhdyssanan sisällä. Sisäsointu ja suffiksisointu erottuvat toisistaan romanikielessä samalla tavalla kuin suomessakin. Suffiksiharmonia omaksuttiin Suomen romanikieleen viimeistään 1800-luvun alussa, ja se on sen jälkeen säilynyt nykykieleen verraten ennallaan optionaalisena ja rekisterikohtaisena. Muutamia esimerkkejä on Kemellin kokoamassa kielenaineuksessa *o byggös* 'ohra' ja *riinä* 'pieru' ja Reinholmin muistiinpanoissa *deulesko hamyörä* 'Jumalan kuva', *hyästä* 'syksy', *lyiä* 'ääni', *pärnäsa* 'tyyny' ja *ämrä* 'ämpäri'. Paljon enemmän on suffiksiharmoniattomia asuja, esim. Reihnolmilla *e fläta* 'palmikko', *löördä* 'lauantai', *niöda* 'kiusaus', *prössä* 'anteeksi', *stykkos* 'ase', *vördyä* 'ratat', ja *öija* 'saari'. Nykyiseen muotoonsa romanikielen suffiksiharmonia kehittyi 1900-luvun alussa. 1900-luvun alkupuolen aineistoissa on runsaasti

poikkeuksia, Jalkiolla esimerkiksi *dyöp-av-el* 'kastaa-TR.PRS.3SG', *hyöv-ah-a* 'tarvita-PRS.1PL-IND', *hörök-av-as* 'kuulla-TR-PRS.1PL', *häärn-a* 'tähti-NOM.SG', *önk-a-d-e* 'sääliä-TR-PRET-PL' jne.; ja Aristeella esimerkiksi *hymr-a-k-o* 'kalja-OBL.SG-GEN-M.SG' ja *syvv-en-a* 'ommella-PRS.3PL-IND'. Kaikki suffiksit eivät välttämättä mukautuneet harmoniaan, eikä suffiksiharmonia toteutunut yleensä useamman morfeemirajan yli. Huomattava osa esimerkeistä on substantiivin yksikön nominatiivin muotoja, jotka toimivat myös sitaatiomuotoina: Jalkiolla *byörd-ä* 'kuorma-NOM.SG', *hyöst-ä* 'syksy-NOM.SG' *lyön-ös* 'palkka-NOM.SG', *nyöd-ä* 'häätä-NOM.SG', *strömm-ä* 'virta-NOM.SG' ja Aristeella *tšhyöp-ös* 'kauppa-NOM.SG'.

Tässä yhteydessä on mainittava myös vokaaliharmoniaa muistuttava regressiivinen etäassimilaatio, jonka tuloksena nykyisen on Itä-Suomen romanien puhuman murteen kaltaisia asuja *däi* 'äiti', *gräi* 'hevonen', *räi* 'herra', *räkli* 'ei-romanityttö' ja *čäi* 'romanityttö' (Granqvist 2002a, 2007: 126; Pirttisaari 2002: 141). Etäassimilaatiosta ei ole viitteitä vielä varhaisimmissa lähteissä Gananderilla eikä Arwidssonilla, vaan ensimmäinen esimerkki *morš gräj* '

valakka' on Kemellin 1830-luvulla kokoamassa ja Thesleffin (1901) julkaisemassa aineksessa. *äi*-asut yleistyivät 1800-luvun loppua kohti. Thesleffin 1800-luvun lopulla muistiin merkitsemissä romanikielisisissä laulunsanoissa tällaisia asuja on jo runsaasti: esimerkiksi *grej* 'hevonen', *tsejengi* 'tyttöjen', *tseja* 'tytöt', *tschäjen* 'tytöt'. Ne vaihtelevat *ai*-asujen kanssa: *tsaj* 'tyttö', *tsaja* 'tytöt', joskus jopa saman laulun sanoituksen sisällä. Ne vaihtelevat *ai*-asujen kanssa: *tsaj* 'tyttö', *tsaja* 'tytöt', joskus jopa saman laulun sanoituksen sisällä.

Švaa

Romanikieleen on suomen savolais- ja pohjoismurteista sekä pohjoisista hämäläismurteista omaksuttu siirtymävokaalin eli švaan epenteesi (esim. romanikielestä Granqvist 2002b, 2007: 201–204; suomesta esimerkiksi Karlsson 1982: 157–158; Hakulinen *et al.* 2004). Švaan ensimmäiset dokumentoidut esiintymät Suomen romanikielessä ovat 1800-luvun jälkipuoliskolta Reinholmin muistiinpanoista: *barvalo* > *baravalo* 'rikas', *barvuv-* > *baravadiom* 'rikastuin', *balval* > *balava* 'tuuli', *apruni berga* > *apruni belega* 'ylösmäki', *barkatiko kaxt* > *baraketiko kaxt* 'honka'.

Konsonantit

Taulukko (14) kuvaa Suomen romanikielen konsonantteja. Historiallisesti voidaan dokumentoida 23 konsonanttifoneemia, nykyiseen Suomen romanikieleen niistä on säilynyt 21–22. Suomen romanikielestä puuttuvat varhaisromanin konsonanteista aspiroitu soinniton affrikaatta ja historialliset retrofleksiset konsonantit. Sintin konsonantistosta Suomen romanikieltä erottavat palatoalveolaarisen affrikaatan /c/ puuttuminen sekä /r/-äänteen laatu. Sintin uvulaari-/R/ on saksan vaikutusta.

Taulukko 14: Suomen romanikielen konsonantit.

	Bilabiaalit	Labio-denttaalit	Preealveolaarit	Medioalv.	Palataalit	Velarit	(Glottaalit)
Klusiilit:							
Soinniton aspiroimaton	p		t			k	
Soinniton aspiroitu	ph		th			kh	
Soinnillinen aspiroimaton	b			d		g	

Affrikaatat:							
Soinnillinen					č		
Soinniton					dž		
Frikatiivit:							
Soinniton		f	s		š	x	h
Soinnillinen		v	z				
Nasaalit:	m			n			
Likvidat:							
Lateraali				l			
Tremulantti				r			
Puolivokaalit:					j		

Klusiilit

Suomen romanikielessä säilyy kolme sarjaa klusiileja: soinnittomat aspiroimattomat /p, t, k/, soinnittomat aspiroidut /ph, th, kh/ ja soinnilliset aspiroimattomat /b, d, g/. Aspiroitujen klusiilien esiintyminen alkoi olla viimeistään 1900-luvun alussa epäsäännöllistä (Bourgeois 1911: 11, esim. Jalkiolla *phurano* 'vanha' > *purano*). Soinnillisten klusiilien mukautumisesta soinnittomiksi ja vahvatehoisiksi muissakin asemissa

kuin sanan lopussa on viitteitä jo Ganaderilla (1780): *grai* > *krai* 'hevonen', *gulva* > *kulwa* 'lattia'. Polarisaatio on suomen varhaista suomen vaikutusta, koska /b, g/ puuttuvat suomen ytimeistä ja /d/ on huonosti suomeen kotiutunut (Karlsson 1985: 58). Enemmän vihjeitä niiden ääntymisestä soinnittomina on kuitenkin vasta 1900-luvun alusta lähtien, Jalkiolla esimerkiksi sanoissa *ilkipa* 'paha' < *ilkiba*, *vak-i* (< *vagi*) *gong-a* 'ensimmäinen-F.SG kerta-NOM.SG' ja Aristeella muodoissa *hisp-a-ta* 'talo-OBL.SG-ABL' < *hisbata*, *pjaav-i* 'hää-NOM.PL' < *bjaave*. 1900-luvun alun aineistoista lukien alkoi esiintyä myös hyperkorrektioita, jotka kielivät romanien epävarmuudesta konsonanttien laadusta: *draad-id-as* 'ajaa-PRET-3SG' < *traadidas*, *ar bes-k-o* (< *pesko*) *ǵint-a* 'ssa REFL-GEN-M.SG mieli-NOM.SG' (Jalkio).

Affrikaatat

Suomen romanikielessä säilyy kaksi affrikaattaa eli puolikliusiilia: soinniton aspiroimaton /č/ ja soinnillinen /dž/ affrikaatta (esim. Koivisto 1987; Hedman 1996; Granqvist 2007). Itämurre säilyttää molemmat affrikaatat. Länsimurteessa esiintyy vain soinniton /č/, johon /dž/ on sulautunut, esim. *dženo* 'mies' > *čēno*, *dža-* 'mennä' > *ča-*.

Soinniton affrikaatta on alkanut mukautua /č/ muotoon [ts] tai edelleen [s] (esim. *čau* 'poika' > *tsau* > *sau*), koska suhuäänteet puuttuvat suomesta, eikä suomi ole vanhastaan sallinut sananalkuisia konsonanttijonoja. Viitteitä on siitä, että /dž/ ja /dj/ vaihtelivat jo varhain, vrt. Kem. *chadschadi* 'kerma', Reinh. *maadschos* 'jää', *pindschina* 'tuntee', mutta Gan. *dia cha* 'mene syömään', *dianate drabawa* 'osaan lukea'; Arw. *djeino* 'mies' (< *dženo*). Kehitys /dž/ > /dj/ tunnetaan myös tapahtunut Englannin, Norjan ja Ruotsin romanikielestä (Smart & Crofton 1968 [1875]; Iversen 1944: 74–81; Gjerdman & Ljungberg 1963; Valtonen 1968: 99–100), joten on mahdollista, että /dj/ esiintyi osalla romaneista jo heidän saapuessaan Suomeen. Pelkkä /j/ yleistyi soinnillisen affrikaatan korvaajana 1900-luvulla, esim. *jeeno* 'mies', *jaan-* 'tietää'.

Soinniton affrikaatta on sallittu kaikissa sana-asemissa (*tšau* 'poika', *matšo* 'kala', *ritš* 'karhu'), mutta se on pyrkinyt korvautumaan sanansisäisenä geminaatta-*x*:lla tai *s*:llä, esim., *alakh-* 'löytää' > (*a*)*lač-* > *laħħ-*, *phuč-* 'kysyä' > *puħħ-*, *pata-/pač-* 'uskoa' > *pass-*; *ačh-* 'jäädä' > *ač-* > *aaħħ-* 'olla'. Myös sananloppuisena on dokumentoitu ääntenmuutos *rič* 'karhu' > *riχ* (Ariste 1940). Soinnillinen affrikaatta esiintyy nykyromanikielessä vain sananalkuisena. Sanansisäinen

soinnillinen affrikaatta korvautui joko puolivokaalilla /j/ tai sibilantilla /s/: esim. *džudžo* 'puhdas' > *džuuso* > *jūso* / *džuujo* > *juujo*. Vielä Jalkiolla on *ğuğo*, joten lopullinen korvautuminen ajoittui 1900-luvulle. Sananloppuisen /dž/:n korvasi /ns/ *ladž* 'häpeä' > *lans*, mutta tämäkin on myöhäinen 1900-luvun ääntenmuutos.

Merkittävä osa Suomen romanikielen affrikaattojen esiintymistä on velaaristen klusiilien selektiivisen palatalisaation tulosta etuvokaalien /i, e/ edellä, esim. *ker-* > *čär-* 'tehdä' (Reinh.), *khell-* > *tschell-* 'tanssia' (Kem.), *čell-* 'tanssia' (Reinh.), *gili* > *djiili* 'laulu, virsi' (Kem., Reinh.). Ääntenmuutos on käynyt läpi lähes koko Suomen romanikielen dokumentoidun leksikon (Granqvist 2007: 74–75). Palatalisaatio on sekä Suomen romanikielessä että Viron Laiuksen romanien murteessa ruotsin vaikutusta (Matras 2002: 49). Valtaosalla Suomen romaneja kaikkien molempien soinnittomien velaaristen klusiilien /k, kh/ palatalisaatio tuotti aspiroimattoman affrikaatan /č/. Soinnillisen velaarisen klusiilin /g/ palatalisaatio johti puolestaan affrikaattaan /dž/, joka lankesi länsimurteessa yhteen /č/:n kanssa.

Frikatiivit

Nykyisen Suomen romanikielen frikatiiveja ovat spirantit /f, x, h, v/ ja sibilantit /s, (š)/; /v, h/ voitaisiin tulkita myös

puolivokaaleiksi (vrt. Granqvist 2007: 88).

Labiodentaalinen spirantti /f/ esiintyy ainoastaan lainasanojen alussa ja sisällä, esim. *fooros* 'kaupunki', *tafla* 'pöytä'. Suomen vaikutuksesta ilmenee nykyään [v]:n tapaista substituutiota, minkä vuoksi myös esimerkiksi /phallo/ 'kiinni' toteutuu joskus [val:o].

Osa vanhoja Suomen romanikielen lähteitä viittaa siihen, että sintin kaltainen sananloppuisen /v/:n vahvistumista /b/:ksi (ääntyi [p]) tai /f/:ksi on esiintynyt: *tschaf* 'poika' (Arw.), *job* 'hän (mask.)' (Reinh.), *nab* 'nimi' (Reinh.). Varhaisimpien Suomen romanikielen dokumenttien perusteella sananloppuinen /v/ vaikuttaa säilyneen monesti myös muuttumattomana ainakin 1800-luvun alkuun saakka ja paljolti vielä 1800-luvullakin, esim. *tschaw* – *tschawa* 'poika' (Gan.), *me chammateh chaw* 'minä haluan syödä' (Gan.); *o tschav* 'poika' (Kem.); *šov* '6' (Jürg. & Schmidt).

Nykyisenkaltainen /v/:n heikkeneminen vokaaliksi /u/ on sekin luultavasti alkanut jo sananloppuisessa asemassa jo varhain, se oli näkyvissä jo Gananderin kilpikirjoituksessa. Reinholmin muistiinpanoissa fortition muokkaamien ja /v/:n säilyttävien muotojen kanssa kilpailivat lähes nykyromanikielen mukaiset *gao* 'kylä', *jou* 'hän', *djou* 'kaura', *iu* 'lumi', *Panjaski phuu* 'Artjärvi', *thou* 'pestä', *tšao* 'poika' jne. Reinholmin

esimerkeistä *me sote djau* (= *džav*) ja *me mote čáu* (= *aaxxaa*) *kokares* ovat mielenkiintoisia, koska lenitio kohdistuu preesensin yks.1.p päätteen lopun *v*-ainekseen. Sanan- tai tavunloppuinen /*v*/ heikkeni lähes säännönmukaisesti vokaaliksi /*u*/ 1900-luvun alussa, esim. Jalkiolla *aulo* 'tuli', *auri* 'ulos', *nau* 'nimi', *čau* 'poika', *vauro* 'toinen'; kuitenkin *avjom* 'tulin', *avri*, 'ulos', *avruno* 'ulkona'.

Sanan sisällä geminaatta-*v*/:*n* ensimmäisen vaiheen heikkeneminen vokaaliksi /*u*/ saattaa olla sananloppuisen /*v*/:*n* heikkenemistä vanhempaakin perua, mutta se säännönmukaistui vasta 1900-luvulla. Reinholmilla ja Thesleffin keräämissä laulunsanoissa lenitio on yleinen, muttei ulotu koko leksikkoon tai kaikkiin idiolekteihin: Reinholmilta löytyvät esimerkiksi *brouvi* 'ripset', *dauva* 'tämä', *kouva* 'tuo', *louvo* 'raha', *thouva* 'pesen' *rouela* 'itkee', *auri* 'ulos' yms. (mutta *aviaal sterdo* 'ulkopuolella seisova', *khevjako maaro* 'reikäleipä') ja Thesleffiltä *drouve* 'kova', *louvo* 'raha', *phouva* 'kulmat', *douva* 'se' yms. (mutta mm. *dova* 'se').

Nykyisen romanikielen sibilantti /*s*/ toteutuu ensi sijassa suomen tavoin vähemmän terävänä tai heleänä kuin germaanisissa kielissä. Suhusibilantti /*š*/ oli vallitseva vielä 1700–1800-luvuilla, mutta jo Arwidssonin ja Kemellin muistiinpainoissa 1800-luvulta

on viitteitä /x/:llisista muodoista: *tuchni* (Arw.) ‘kannu’, *bachhen* ‘pyytää’ (Arw.), *kachte* ‘puut’ (Kem.), *chelo* ‘köysi’ (Kem.). Runsaasti sekä /š/:llisiä että /x/:llisiä muotoja on myös Theslesffin (1901) sanakirjassa. Ääntenmuutos /š/ > /x/ toteutui 1900-luvun alkupuolelle tultaessa luultavasti nykyiseen laajuuteensa siten, että /x/:sta tuli useimmissa yksilömurteissa vallitseva. Jalkion kielenaineksissa ei enää esiintynyt lainkaan /š/:llisiä asuja. Aristeella on pari viitettä /š/:n säilymisestä vähintään /x/:n kanssa vapaassa vaihtelussa: *χēl* (~ *šēl*) ’100’, *trīn šēl* ’300’.

Geminaatat

Kontakti ruotsin kanssa laukaisi todennäköisesti jo varhain romanikielessä painollisten tavujen vokaalien pidentymisen kanssa kilpailevan geminoitumisilmiön, esim. *buti* > *butti* ‘työ’ (Granqvist 2002a; Matras 2002: 55). Geminoituminen lienee Suomen romanikielen kestoilmiöistä kaikkien uusin, koska se on skandinaavisten kielten mukainen eikä sitä esiinny lähimurteissa kuten sintissä. Ruotsissa yli yksitavuisten sanojen painollisten tavujen vokaalit ovat lyhyiden konsonanttien edellä pitkiä ja konsonanttijonojen tai

geminaattojen edellä lyhyitä. Geminoituminen koski alkuaan kaikkia muita konsonantteja paitsi aspiroituneita klusiileja, affrikaattoja ja frikatiivia /h/.

Myös soinnilliset klusiilit /b, d, g/ geminoituvat aluksi painollisen, esim. *čib-a* 'kieli-NOM.PL' > *uibbe* (Reinh.), *feder* 'parempi' > *afedde* (Reinh.), *jag-a* 'tuli-NOM.PL' > *jagg-a*. Nykyiselle Suomen romanikielelle ominaista soinnillisten geminaattaklusiilien korvautumista nasaalin ja soinnillisen klusiilien jonoilla vuoksi alkoi esiintyä 1900-alusta lähtien. Korvautuminen alkoi mahdollisesti velaarista geminaattaklusiilista *gg*, esim, *tugga(lo)* ~ *tunga(lo)* 'surullinen' (Jalk.), muttei ollut vielä tässä vaiheessa systemaattista tai laajamittaista. Geminaatioon johtava assimilaatio on säilynyt nykykieleen monikon sekundaarisijoissa. Assimilaatio alkoi vaikuttaa taivutusmuodoissa jo varhain, mutta yleistyi vasta 1800-luvun lopulla. Reinholmin muistiinpanoissa on taivutusmuotoja kuten *rom-en-der* 'romanimes-OBL.PL-ABL', *romn-ien-de* 'romaninainen-OBL.PL-LOK'; mutta myös *mander* ~ *manna* 'minä-OBL-ABL', *mande* ~ *manne* 'minä-OBL-LOK'. 1900-luvun jälkipuoliskolla myös /ng/-jonot alkoivat sanansisäisinä toteutua pitkänä äng-äänteenä /ŋg/-jonojen sijaan. Muutoin nasaalistumiselle käänneinen ilmiö eli geminaatioon johtava assimilaatio kadotti

produktiivisuuteensa jo 1900-luvun aikana. Vielä Jalkion kielenaineiksissa esiintyi geminaatioon johtavaa täydellistä assimilaatiota: *blannav-phen-l-e* > *phel-l-e* 'sanoa-PRET-PL', *xun-l-e* > *xul-l-e* 'kuulla-PRET-PL'.

s/h-vaihtelu

s/h-vaihtelu muotoutui jo varhaisromanissa, mutta kehittyi sitten tavoin eri romanimurteissa (Matras 1999d.) Verbin *s-/h-* 'olla' *s*-alkuiset 3. persoonan muodot olivat vielä 1700- ja 1800-lukujen taitteen kirjallisissa lähteissä olivat yleisempiä kuin *h*-alkuiset. Ganander (1780) merkitsi muistiin fraasit *Api kulwasin joh.* 'Hän on lattialla.', *Fedider so sint telo boliba.* 'Parasta, mikä on taivaan alla.', *Ochaben sin arre ja chā.* 'Ruoka on sisällä, mene syömään.', mutta *Mo dad hi molo.* 'Isäni on kuollut.'. *sin* esiintyy vielä Reinholmin muistiinpanoissa, muttei enää sitä uudemmissa kirjallisissa lähteissä.³ *s* oli vielä 1800-luvulle saakka myös leksikaalisten verbien preesensin persoonapäätteissä tavallisempi kuin *h*. Gananderilta (1780) löytyvät esimerkit *Tu drapaweisa.* 'Sinä luet.' ja *So louwesa?* 'Mitä itket?' ja Arwidssonin aineistosta esimerkit *Tu bachhesa.* 'Sinä tahdot.' ja *Ame bachhasa.* 'Me tahdomme.'; toisaalta Gananderilla myös 3 *si* esiintyy Koivistolla (1994) hakusanana, mutta kyseessä on lainaus Reinholmin muistiinpanoista.

Ame drapaweha. ‘Me luumme’.

Konsonanttien *s* ~ *h* vaihtelussa 1800-luvun jälkipuoliskolla tapahtunut muutos oli *h*:n yleistyminen leksikaalisten verbien preesensin yksikön 2. ja monikon 1. persoonan päätteisiin: esim. *phurjuv-eh-a* ‘vanheta-PRS.2SG-IND’, *džān-ah-a* ‘tietää-PRS.1PL-IND’. *hin* ja *sin* vaihtelivat kopulan 3. persoonassa vielä Reinholmilla, mutteivät enää Thesleffillä, jonka taivutuskaavoissa oli vain *hin*. Yksikön 1. persoonan muotoa *hom*, jonka Matras (1999d: 106) mainitsee Miklosichiin (1877: 59) viitaten esiintyneen muusta kopulan paradigmasta poiketen futuurin *hom te*, ei ole havaittu. Suomen romanikielen *sote* ‘pitäisi’ on modaaliverbi, impersonaalinen apuverbi, joka pitää sisällään historiallisesti kopulan yksikön 1. persoonan muodon *som* ja komplementoijan *te*. *s/h*-vaihtelu toteutui 1900-luvun alkuun mennessä jotakuinkin nykyiseen laajuuteensa saakka siten, että *h* esiintyy osassa muotoja.. Suurin muutos verrattuna 1800-luvun jälkipuoliskoon tapahtui Suomen romanikielen verbinmuodoissa, koska viimeistään tässä vaiheessa olla-verbien preesensin 3. persoonaan vakiintui *hin* ja preesensin yksikön 2. sekä monikon 3. persoonan muotoihin, esim. *phurjuv-ēh-a* ‘vanheta-PRS.2SG-IND’ ja *phurjuv-āh-a* ‘vanheta-PRS.1PL-IND’. -*ha* alkoi jo olla vallitseva nominien yksikön

instrumentaalien päätteenä, mutta *-sa*-pääte säilyi yksikön 3. persoonan pronominin maskuliinimuodossa *lessa* 'hänen kanssaan' (Jalkio ja Ariste) ja abstraktisubstantiiveissa *baxib-os-sa* 'soitin-OBL.SG-INSTR' (Ariste). Aristeella myös sanan *dai* 'äiti' instrumentaali päättyi *-sa: da-ssa* 'äiti.OBL.SG-INSTR' ja *phur-e da-ssa* 'iso.F.SG? äiti.OBL.SG-INSTR'.

7. luku

NOMINIEN
MUOTO-OPIN
HISTORIAA

Substantiivien taivutus

Substantiivien sisäsyntyisiä muoto-opillisia perusominaisuuksia ovat temaattinen status, kieliopillinen suku ja elollisuus. Temaattisen statuksen dikotomia ilmenee substantiivien erillisinä temaattisina ja atemaattisina taivutusluokkina. Muiden romanikielen murteiden tavoin myös Suomen romanikielessä on havaittavissa temaattisen ja atemaattisen komponenttien kahtiajaon purkautumista, joka ilmenee temaattisen ja atemaattisen morfologian analogisena yhdentymisenä (Pirttisaari 2002). Elšikin (2000a: 23–24) ja Matrasin (2002: 81–85) mukaan temaattisen ja atemaattisen kieliopin yhdentyminen voi toteutua kumpaan suuntaan tahansa, mutta yleensä systemaattisesti jompaankumpaan suuntaan. Suomen romanikielessä dikotomian purkautuminen on tapahtunut ensi sijassa atemaattisen kieliopin kustannuksella, mutta muutostendenssit ovat jossakin määrin ristiriitaisia ja kaksisuuntaisia (Granqvist & Pirttisaari 2003; Granqvist 2007), esim. *foor-os-ta* > *foor-es-ta* 'kaupunki-OBL.SG-ABL', *rakkib-os-ko* > *rakkib-a-ko* 'puhe-OBL.SG-GEN'.

Kieliopillinen suku on ennen kaikkea substantiivien, mutta osin myös pronominiin sisäsyntyinen ominaisuus,

joka liittyy sanan merkitykseen ("luonnollinen suku"), fonologiseen muotoon tai morfologiaan. Romanikielen substantiivit jakautuvat maskuliini- ja feminiinisukuisiin. Erisukuiset substantiivit kuuluvat eri taivutustyyppeihin (Elšik 2000a: 19). Uusien lainasanojen suku määräytyy Matrasin (2002: 72) mukaan luonnollisen suvun mukaan, alkuperäisen sanan suvun mukaan, jonka lainasana korvaa, tai sitten lainasanan äänneasun, yleensä lopun perusteella. Elolliset substantiivit jakaantuvat tyypillisesti maskuliineihin ja feminiineihin luonnollisen suvun pohjalta. Romanikielessä on sananmuodostusprosesseja, joiden avulla muodostetaan naiseen viittaavia substantiiveja, mutta rajoitetummin myös naaraseläinten nimityksiä. Merkittävämpiä ovat läpinäkyvät maskuliini-feminiiniparit, jotka on muodostettu ilman johto-opillisia keinoja yksinkertaisesti vaihtamalla taivutusluokkaa, kuten *gaajo* vs. *gaaji* 'ei-romani', *raklo* vs. *rakli* 'valkolaispoika, -tyttö' ja *džuklo* vs. *džukli* 'koira'. Alkuperäiset suvun osaltaan määräämät substantiivien taivutustyyppit ovat pitkälti säilyneet, mutta analogiavaikutusten vuoksi maskuliinityyppinen primaarisijojen taivutustyyppi on alkanut korvata feminiinitaivutuksia: esim. *džuu-ja-ko* > *džuu-jes-ko* 'nainen-OBL.SG-GEN', *tšimb-a-ko* > *tšimb-es-ko* 'kieli-OBL.SG-GEN'.

Jako elottomiin ja elollisiin substantiiveihin on substantiivintaivutustenkeskeisin merkityso pillinen kahtiajako. Elollisuuden tunnetuin muoto-opillinen ilmentymä romanimurteissa on suoran objektin sijamerkinnän valinta: Intian kielten tapaan elolliset tai elolliseen tarkoitteeseen viittaavat suorat objektit saavat obliikvin tunnuksen, kun taas elottomat suorat objektit ovat oletussijassa nominatiivissa (vrt. myös Koivisto 1987: 58, 66). Lisäksi elollisuudella on tehtävä laukaisemassa kieliopillisen suvun lauseopillista ilmenemistä. Monien substantiivien elollisuutta ei voida määritellä yleispätevästi, vaan siihen vaikuttaa joukko murteellisia ja stilistisiä tekijöitä. Holzinger (1993, 1995) kuvaa elollisuutta tilastopohjaisena hierarkiana, jonka yhdessä ääripäässä on prototyypillisesti eloton substantiivi *čuri* 'veitsi' ja toisessa aina elolliset *dad* 'isä' ja *papo* 'isoisä'. Näiden väliin jää joukko luonnonvaraisten eläinten ja toisaalta kotieläinten ja henkilöiden nimityksiä, jotka voidaan tulkita vaihtelevasti joko elottomiksi tai elollisiksi.

Substantiivit taipuvat sijoissa ja luvussa. Suomen romanikeielessä on useimpien muiden Euroopan romanimurteiden tavoin kolmitasoinen sijajärjestelmä, joka koostuu primaarisijoista, sekundaarisijoista ja analyttisten adpositioiden suppeasta luokasta.

Primaarisijojen nominatiivin ja akkusatiivin tunnuksissa ovat merkittään sukua, lukua ja sijaa. Vokatiivi oli käynyt harvinaiseksi jo 1800-luvulla. Reinholmilla siitä oli esimerkki *phal-a!* 'veli-VOK.SG' ja vielä Jalkiollakin 1900-luvun alussa *dād-a!* 'isä-VOK.SG'. Thesleff (1901) luetteli kuitenkin temaattisten elollisten substantiivien vokatiivimuotoja, yksikössä erillisiä *-a*-loppuisia ja monikossa *-ale*-loppuisia muotoja, joiden rinnalla voitiin käyttää nominatiiveja.

Sekundaarisijojen datiiivin, ablatiivin, instrumentaalin, lokatiivin ja genetiivin tunnukset liitetään obliikvin muotoihin. Lokatiivi alkoi sekoittaa datiiviin viimeistään 1800-luvun puolivälissä, mutta säilyi toisaalta konservatiivisimmissä yksilömurteissa produktiivisena pitkälle 1900-luvun jälkipuoliskolle saakka. Suurin osa varhaisromanista periytyneistä substantiivien taivutusluokista on dokumentoitavissa jo varhaisempienkin Suomen romanikielen lähteiden pohjalta. Taulukossa (15) rekonstruoidut ja nykykielen dokumentoidut (Granqvist 2007: 369–731) paradigmattisesti erottuvat toisistaan primaarisijojen nominatiivin ja obliikvin päätteiden tasolla; lisäksi luetellaan rekonstruoidut vokatiivin päätteet.

**Taulukko 15: Suomen romanikielen
rekonstruoidut ja nykyiset substantiivien
taivutustyyppit.**

Taivutus- tyyppi	Esimerkki	Rekonstruoidut taivutustyyppit					
		Yksikkö			Monikko		
		Nom	Vok	Obl	Nom	Vok	Obl
Mø-a	<i>rom</i> 'romanimies'	–	-a	-es	-a	-ale	-en
Mø-o	<i>kašt</i> 'puu'	–	-a	-es	–	-ale	-en
Mo	<i>rakl-o</i> 'poika'	-o	-a	-es	-e	-ale	-en
Mi	<i>dž-ī</i> 'hevonen'		-ī	-es	-(j)a		-en
Mø-A	<i>dīben</i> 'antaminen'		–	-	?		?
				<i>mnas-</i>			
Ma-A	<i>džānib-a</i> 'tieto'		-a	-	-a		-on
				<i>mas-o</i>			
				<i>s-</i>			
Fø-A	<i>ja(n)g</i> 'tuli'		–	-a	-a		-en
Fø-J	<i>phēn</i> 'sisko'		–	-ja	-ja	-jale	-jen
Fi	<i>džūl-i</i> 'nainen'		-i	-ja	-ja	-jale	-jen
*Mo	<i>fōr-os</i> 'kaupunki'			-os	-i		-en
*Mi	<i>komun-is</i> 'ihminen'			-is	-ja		-jen
*Me	<i>histor-es</i> 'historia'						
*Mu	<i>papp-us</i> 'isoisä'			-us	?	?	?
*Fa	<i>skōl-a</i> 'koulu'			-a	-i		-en

*Substantiivintaivutusten epäsäännöllisyyksien
purkautuminen*

-ben-loppuisten abstraktisubstantiivien epäsäännöllisen
-mnas-suffiksin sisältävät muodot (esim. *pi-mnas-k-o*
'juoma-OBL.SG-GEN-M') korvautuivat paljolti jo 1800-

luvulla säännönmukaisella, *-es*-päätteisellä muodolla (esim. *piiben-es-k-o*). Obliikvin epäsäännöllinen *-mnas-*suffiksi säilyi vielä, esim. Reinholmilla *dzi-mnas-k-i dī-a* ‘elämä-OBL.SG-GEN-F.SG aika-NOM.SG = elinaika’ ja Thesleffillä (1901) *bidžimnaskīro* ‘eloton,’ *bipimnaskīro* ‘selvä (ei humalassa),’ > *chamnaskīro* > ‘leipä’, mutta säännönmukainen *-es*-loppuinen obliikvi alkoi yhä enenevässä määrin kilpailla epäsäännöllisen suffiksin sisältävän muodostustavan kanssa. Thesleffin (1901) sanakirjan lopussa oli enää vain säännönmukaistunut muoto *chāben-es-* ‘ruoka-OBL.SG’, mutta tosiasiallisesti *-mnas-*taivutus syrjäytyi vasta 1900-luvulla. Lisäksi *-ben-* johdin itsekin kadotti osan produktiivisuuttaan ja jäi pakolliseksi vain osalla *-a*-vartaloisista primaariverbeistä: *dža-* ‘mennä’ > *džaaben* ‘meno’, *ħa-* ‘syödä’ > *ħaaben* ‘ruoka’, *sa-* ‘nauraa’ > *saaben* ‘nauru’. Muilla verbeillä yleistyivät *-iba*-loppuiset rinnakkaismuodot, esim. *d-* ‘antaa’ > *dīben* ~ *dījiba* ‘antaminen’, *l-* ‘saada, ottaa’ > *liben* ~ *lijiba* ‘saaminen, ottaminen’, *stāv-* ‘kävellä’ > *stāben* ~ *stāviba* ‘kulku, käynti’.

Sekä verbi- että substantiivikantaisia abstraktisubstantiiveja muodostetaan Suomen romanikielessä ssamalla johtimella *-ba* (sidevokaalin kera *-i-ba*), esim. *rakk-iba* ‘puhe,’ *dukk-iba* ‘sairaus,’ *löl-*

iba 'punaisuus' (< *rakkav-* 'puhua', *duk* 'kipu', *lōlo* 'punainen'). *-ib-a-*loppuisten abstraktisubstatiivien epäsäännöllisen suffiksin sisältävästä taivutuksesta on olemassa vain jäänteitä Thesleffin (1901) sanakirjan kiteytyneissä pitkissä genetiiveissä *stillimaskero* 'poliisi', *činnimaskero* 'kuohari' ja *čollimaskero* 'veitsi' (tästä myös Granqvist & Pirttisaari 2003). Nykyisenkaltainen säännönmukainen taivutustyyppi kehittyi luultavasti jo varhain, mutta monikon nominatiivi oli vielä 1900-alussa samannäköinen yksikön nominatiivin kanssa. Yksikön obliikvin *-os-*pääte (esim. *rakkib-os-* 'puhe-OBL.SG') oli ehkä lainattu atemaattisilta *-os-*loppuisilta maskuliineilta samoin kuin nykyinen monikon nominatiivin *-i* sekin atemaattisista paradigmoista. Sijaitavutus muistuttaa Puolan polska roma -murretta, jossa obliikvi on säännönmukainen, esim. *durepas-* 'etäisyys-OBL.SG' (RMS).

Suppenevaan diftongiin päättyivistä olivat maskuliinisukuisia *mui* 'suu' ja *rai* 'herra' taipuivat ennen heterokliittisesti *mos-* (Th. *mosko dīben* 'suudelma'), *ras-* > *rasko-* 'herra-' (Th.), mutta ovat säännönmukaistuneet nykykielessä. Muutos ajoittui 1900-luvulle.

Substantiivintaivutusten analoginen yhdentyminen

Substantiivintaivutusten analogisesta yhdentymisestä on lisääntyvästi historiallisia merkkejä 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien, Ensimmäiset esimerkit löytyvät Reinholmin muistiinpanoista: yksikön ablatiivi *kouv-a-tar* > *kouv-es-ta* 'riita-OBL.SG-ABL' ja monikon nominatiivit *čibb-a* > *uibb-e* 'kieli-NOM.PL' ja *dju-ja* > *dju-je* 'nainen-NOM.PL'. Tultaessa Jalkion kielenaineksiin substantiivintaivutusten analoginen yhdentyminen on jo yleistynyt huomattavasti ja ilmenee ennen kaikkea temaattisten muototyyppien laajenemisena atemaattisiin substantiiveihin, esim. yksikön obliikvin vartalossa *-os, -is* > *-es*: *lyön-os-tar* > *lyön-es-tä* 'palkka-OBL.SG-ABL', *onn-os-k-o* > *onn-es-k-o* 'henki-OBL.SG-GEN-M.SG', *komun-is* > *komun-es* 'ihminen-OBL.SG'; monikon nominatiivissa *-i* > *-e*: *gong-i* > *gong-e* 'kerta-NOM.PL', *kent-i* > *kent-e* 'lapsi-NOM.PL', *ōsn-i* > *oosn-e* 'aasi-NOM.PL', *valgōs-i* > *valgoos-e* 'paimen-NOM.PL'. Monikon nominatiivin *-e* korvasi myös temaattisten substantiivien *-a*-päätettä, esim. *māl-a* > *maal-e* 'ystävä-NOM.PL', *thān-a* > *thaan-e* 'paikka-NOM.PL' (mutta *dabb-a* 'haava-NOM.PL', *vast-a* 'käsi-NOM.PL'). Maskuliini- ja feminiinisukupuiset substantiivien yksikön obliikvin muodot erottuivat enimmäkseen toisistaan, kuitenkin *hārni-ja-k-o* > *häärn-*

es-k-o 'tähti-NOM.SG-GEN-M.SG', *rigg-a-tar* > *rigg-es-ta*
'puoli-OBL.SG-ABL'.

Sekundaarisijat

Sekundaarisijojen datiiivin, lokatiivin, ablatiivin, instrumentaalin ja genetiivin päätteet olivat lähes samat kuin nykyäänkin Suomen romanikielessä.

Sekundaarisijoista ablatiivi päätte -tar säilytti loppu-r:n sporadisesti vielä 1800-luvulle saakka. Yksikön instrumentaalin -ha-päätte yleistyi /s/ > /h/ -äänteenmuutoksen etenemisen myötä syrjäyttämättä kuitenkaan kokonaan -sa-päätettä. Äänteenmuutos, jonka vuoksi nasaalia edeltävä soinnillinen klusiili sulautuu kokonaan nasaaliin, alkoi vaikuttaa jo varhain, mutta yleistyi vasta 1800-luvun lopulla. Vielä Reinholmin muistiinpanoissa on taivutusmuotoja kuten *rom-en-der* 'romanimes-OBL.PL-ABL', *romn-ien-de* 'romaninainen-OBL.PL-LOK'; mutta myös *mander* ~ *manna* 'minä-OBL-ABL', *mande* ~ *manne* 'minä-OBL-LOK'.

Reinholmin muistiinpanoissa on viitteitä myös lokatiivin ja datiiivin sekoittumisesta toisiinsa. Tämä heijastuu hyvin kohdan (2) esimerkeissä, joista ensimmäisessä (2a) preposition komplementti on

datiivissa ja jälkimmäisessä (2b) kommunikaatioverbin komplementin sijana on lokatiivi.

- (2) a. *angla man-ge*
 edessä minä.OBL
 -DAT
 'minun edessäni'
- b. *Devel phen-i-as pes-k-e sikkib-os-k-e*
 jumala Sanoa- REFL-GEN-PL opetus-
 PRET-3SG OBL.SG-GEN-PL
čāv-e-ne jakkes.
 lapsi-OBL.PL-LOK niin
 'Jumala sanoi opetuslapsilleen niin.'

Genetiivien mukautuminen määrittämässä pääsanan sukuun ja lukuun

Romanikielen genetiivi on tärkeä rajatapaus johtamisen ja taivutuksen välillä. Intian kielten tavoin siihen liittyy tulkintavaikeuksia, jotka aiheutuvat sen adjektiivien kaltaisesta kongruenssista pääsanansa kanssa, mikä on koko muusta substantiivien sijataivutuksesta poikkeava piirre. Esimerkin (3a) *kent-os* on maskuliini, joten sitä määrittävä genetiivi *sikjibosko* saa maskuliinin päätteen *-o*. Esimerkissä (3b) *stranna* sen sijaan on feminiinisukuinen, mistä johtuu sen hallitseman

genetiivin feminiinin *xyonoski -i*-päätte. Loput esimerkit edustavat maskuliinien monikon nominatiivia (3c), feminiinien monikon nominatiivia (3d), yksikön obliikvia (3e) ja monikon obliikvia (3f).

- (3)
a.	<i>sikjib-os-k-o</i>	<i>kent-os</i>	
	opetus-OBL.SG-	lapsi-NOM.SG	
	GEN-M.NOM. SG		
	'opetuslapsi'		
b.	<i>xyön-os-k-i</i>	<i>strann-a</i>	
	meri-OBL.SG-GEN-	ranta-NOM.SG	
	F.NOM.SG		
	'merenranta'		
c.	<i>sikjib-os-k-e</i>	<i>kent-i</i>	
	opetus-OBL.SG-	lapsi-NOM.PL	
	GEN-PL		
	'opetuslapset'		
d.	<i>patri-en-g-e</i>	<i>sāl-a-k-e</i>	<i>fest-i</i>
	lehti-OBL.PL-GEN-	sali-OBL.SG-	juhla-NOM.PL
	NOM.PL	GEN-PL	
	'lehtimajajuhlat'		
e.	<i>sikjib-os-k-e</i>	<i>kent-os-ke</i>	
	opetus-OBL.SG-	lapsi-OBL.SG-	

	GEN-M.OBL.SG 'opetuslapselle'	DAT
f.	<i>sikjib-os-k-e</i>	<i>kent-en-ge</i>
	opetus-OBL.SG- GEN-PL 'opetuslapsille'	lapsi-OBL.PL- DAT

Suomen sijamuodot romanikielessä

Suomen sijamuotoja käytettiin satunnaisesti jo 1800-luvun jälkipuoliskolla, esimerkiksi Reinholmin muistiinpanoissa inessiiviä (4a) ja illatiivia (4b). Reinholmin muistiinpanoissa myös on suomen mukaan -*mpi*-loppuinen komparatiivi *ternekha mpi = ternēder koni* 'nuorempi?'

- (4) a. *Khamatschur-ija sakk-o aho-ss'.*
mansikka-NOM.PL joka- aho-
M.NOM.SG INESS.SG
'Mansikoita on joka aholla.'
- b. *Me s-om dukad-e dāne-hin.*
- .
- minä olla- kipeä- hammas-
PRS.1SG F.NOM.SG? ILL.PL
'Minä olen kipeä hampaista.'

Adjektiivit

Johtamattomia ns. primaariadjektiiveja on Suomen romanikielessä vähän, Granqvistin (2005) arvion mukaan nykykielessä vain noin 150–160.

Adjektiivintaivutusten historiasta käytettävissä vähemmän tietoa kuin substantiivien taivutusmuodoista; erityisesti osa obliikvin muodoista on epävarmoja. Lähes kaikki temaattiset adjektiivit ovat yksikön maskuliinissa *-o*-loppuisia (esim. *kālo* 'musta', *lōlo* 'punainen'). *kux* 'kallis' lienee ainoa tunnukseton temaattinen adjektiivi. *-o*-loppuisilla atemaattisilla adjektiiveilla (esim. *ilako* 'paha', *runno* 'pyöreä', *sīvo* 'harmaa') on erillinen taivutustyyppi, jolle leimallista on yksikössä erillisten feminiinin muotojen puuttuminen, esim. *cihk-o jelp-a* 'hyvä-NOM.SG apu-(F.)NOM.SG' (Reinh.), sekä *-a*-päätteinen monikon nominatiivi, esim. *frischk-a* 'terve-NOM.PL' (Reinh.). Tähän ryhmään kuuluvat kaikki kreikkalaiset, slaavilaiset ja muut varhaiset eurooppalaiset laina-adjektiivit, yli puolet saksalaisperäisistä adjektiiveista sekä pienempi joukko skandinaavisia laina-adjektiiveja.

Koiviston (1994) hakusanoista laskettuna lähes 80 % skandinaavisista laina-adjektiiveista on nykykieleen lainattu sellaisenaan vailla morfologista sovitusta ja on attribuutteina taipumattomia, esim. *hyög* 'korkea', *knīs* 'saita', *snōr* 'saita', *t(r)rang* 'ahdas'. Toisaalta joillekin tunnuksettomille atemaattisille adjektiiveille kehittyi 1900-luvun jälkipuoliskolla vielä uusi taivutustyyppi, jossa yksikön muodot ovat synkretistiset ja päätteettömät (*stöt* 'lyht'), mutta monikko on *-i*-päätteinen (*stött-i* 'lyhyt-PL') mahdollisesti analogiana atemaattisiin substantiiveihin tai *-a*-päätteinen muiden atemaattisten adjektiivien mukaisesti.

Taulukko 16: Adjektiivien taivutustyyppit.

Taivutus- tyyppi	Nominatiivi			Obliikvi		
	Yks.mask.	Yks.fem.	Mon.	Yks.mask.	Yks.fem.	Mon.
o	<i>bar-o</i>	<i>bar-i</i>	<i>bar-e</i>	<i>bar-e</i>	<i>bar-i, -a</i>	<i>bar-e</i>
*o		<i>besk-o</i>	<i>besk-a</i>	?	?	?
(*∅)		<i>trang</i>			<i>trang-e</i>	

-on-laajennus esiintyy pääasiassa vain atemaattisilla adjektiivien ja pronomien itsenäisesti käytetyissä obliikvisijoissa: *besk-on-es* 'pieni-LAAJ-OBL.SG', *frend-*

on-en ‘vieras-LAAJ.OBL.PL’, *frikk-on-es* ‘terve-LAAJ-OBL.SG’, *sakk-on-en-ge* ‘jokainen-LAAJ-.OBL.PL-DAT’, *sakk-on-es-ke* ‘jokainen-LAAJ-OBL.SG-DAT’, *sīv-on-en-sa* ‘ei-romani-LAAJ-OBL.PL-INSTR’, *sīvon-es-ke* ‘ei-romani-LAAJ-OBL.SG-DAT’, mutta myös sen laajenemisesta temaattisiin adjektiiveihin oli satunnaisia merkkejä, esim. *matt-on-es* ‘humalainen-LAAJ-OBL.SG’, *parn-on-en-go* ‘valkoinen-LAAJ-OBL.PL-GEN’.

Adjektiivien taivutustyyppien analoginen yhdentyminen oli käynnissä jo 1800-luvulla, mutta voimistui edelleen 1900-luvulla. Adjektiivien taivutustyyppit yhdentyivät analogisesti vastaavalla tavalla temaattisia paradigmoja suosien kuin substantiivienkin (5). Analogista yhdentymistä kykenivät parhaiten vastustamaan johdetut ja käyttöfrekvenssiltään yleisimmät atemaattiset adjektiivit, kuten *čixko* ‘hyvä’, ja huonommin harvinaiset.

(5)

MASK.SG	
FEM.SG	-o
PL	-a

->

MASK.SG	-o
FEM.SG	(-i,) -o
PL	-e, -o

Adjektiiviattribuutit kongruoivat alun pitäen määrittämänsä substantiivin suvussa, luvussa ja primaarisijassa. Adjektiiviattribuuttien obliikvisija säilyi

läpi koko 1800-luvun (esimerkit (6a–b) ovat Reinholmin muistiinpanoista). Vielä Valtonen (1968: 113) totesi adjektiivien sijataivutuksen säilyvän ”ylemmässä tyylissä” eli konservatiivisimmissä yksilömurteissa, ja Peltosalmen ja Temon aineksistakin löytyy joitain obliikvissa olevia adjektiiviattribuutteja / pronominaaliadjektiiveja, esim. *tin-e Beetlem-is-k-e Foor-os-ta* ’pieni-M.OBL.SG Betlehem-OBL.SG-GEN-OBL.SG kaupunki-OBL.SG-ABL = pienestä Betlehemin kaupungista’, *sav-e meri-bo-ssa* ’millainen- M.OBL.SG kuolema-OBL.SG-INSTR = millaisen kuoleman kera’, Adjektiivien sijataivutus katosi siten vasta reilusti 1900-luvun puolivälin jälkeen, mutta yksilömurteittaiset erot olivat 1900-luvulla suuria. Adjektiiviattribuuttien sijataivutuksen kato yhdistää ilmiönä Suomen romanikieltä osaan sintin varianteista, joista se katosi jo 1800- ja 1900-lukujen taitteessa silloin, kun adjektiiviattribuutti modifioi elotonta substantiivia (Finck 1903; vastaavasti Elšík 2000b: 25–26). Holzingerin (1995: 14) mukaan adjektiiviattribuuttien sijataivutus puuttuu sintistä lukuun ottamatta arkaaisimpia murteita.

(6)	a.	<i>sav-e</i>
mikä-OBL.SG
'missä iässä' | <i>oldr-a-ha</i>
ikä-OBL.SG-INSTR |
|-----|----|--|--------------------------------------|

b.	<i>m-e</i>	<i>minsib-os-ke</i>
	minun-OBL.SG	muisto-OBL.SG-DAT
	'minun muistokseni'	

Adjektiivien komparatiivi muodostettiin konservatiivisesti johtimella *-ider*, esim. *bārider* 'isompi', *barvalider* 'rikkaampi' ja *fedider* 'parempi'. Sen loppu-*r* katosi viimeistään 1800-luvun jälkipuoliskolla. Epäsäännöllinen, vailla analogista pidentymää oleva (*a*)*fedde* on vielä dokumentoitu 1860-luvulla: Reinh. *Ko hin afedde?* 'kuka olla.PRS.3P paras = Kuka on paras?', mutta sen on sittemmin korvannut yleensä analogisen laajennuksen kera muodostettu *fendide*-muoto. Superlatiivin muodostuksessa kilpailivat vielä Gananderilla pelkkä komparatiivin näköinen muoto, esim. *lanstider ari jouka* 'pisin joukossa', ja useiden muiden romanikielen murteiden kaltainen, artikkelista ja komparatiivista koostuva rakennetyyppi, esim. *o-baar-ide-rom* '=ART.M-suuri-KOMP-mies = suurin mies', *o-lant-ider* 'ART.M-pitkä-KOMP = pisin'. Esimerkkejä nykyisestä *koni*-partikkelista ja komparatiivista koostuvasta analyttisestä superlatiivista on vasta 1800-luvulta.

Pronominit

Pronominijärjestelmän selvimpiä historiallisia muutoksia ovat 3. persoonan pronominiin yhteenlankeaminen monissa yksilömurteiden ja varsinkin feminiinin *joi* 'hän' harvinaistuminen, possessiivipronominiin jääminen käytöstä suurimmaksi osaksi 1900-luvulla sekä 1800-luvun loppupuolella refleksiivipronominin omistusmuotojen *p-o* (M.SG), *p-i* (F.SG.), *p-e* (M/F.PL) häviäminen, demonstratiivipronominiin järjestelmän yksinkertaistuminen suomen kaltaiseksi kolmitermiseksi, subjektikliittien sekä eräiden indefiniittipronominiin katoaminen.

Ensimmäisen ja toisen persoonan pronominit (taulukko 17) ovat säilyneet muuttumattomina läpi Suomen romanikielen dokumentoidun historian lukuun ottamatta fonologista *ame* ~ *me* -vaihtelua monikon ensimmäisessä persoonassa, Monikon kolmannen persoonan historiallinen muoto *jōl*⁴ korvasi varhain nykyinen muoto *jōn*.

4 Vrt. Rüdigerin (1782) muoto *jole*.

Taulukko 17: Taulukko 17. Ensimmäisen ja toisen persoonan pronominit.

	1SG	2SG	1PL	2PL
Nominatiivi	<i>m-e</i>	<i>t-u</i>	<i>(a)m-e</i>	<i>tu-me</i>
Obliikvin vartalo	<i>m-an-</i>	<i>t-t-</i>	<i>(a)m-ën-</i>	<i>tu-me(e)n-</i>

Reinholmin muistiinpanoista löytyy esimerkki, joka viittaa Saksan sintin kaltaisten subjektikliittien mahdollisesti säilyneen myös Suomen romanikielessä (7). Reinholmin esimerkki on kuitenkin *hapax legomenon*: viitteitä subjektikliiteistä ei ole missään muussa, vanhemmassa tai uudemmassa romanikielen lähteessä.

- (7) *Kaj* *dja-l-a* *lo?*
minne mennä-PRS.3SG-IND CLIT
'Mihin hän menee?'

Possessiivipronominien järjestelmän yksinkertaistuminen alkoi jo 1800-luvulla, jolloin lyhyt refleksiivipronomini *po* korvautui genetiivillä *pesko/pengo* analogisesti 3. persoonan pronominiin *lesko/leskiero/lengo/lengīro* kanssa. Reinholmilla on vielä lyhyen refleksiivipronominin sisältävä lause (8), mutta sen jälkeen ei esimerkkejä *po*-pronominista enää löydy yhdestäkään myöhemmästä lähteestä. Ensimmäisen ja toisen persoonan possessiivipronominit *miero/mo*

'minun', *tiero/to* 'sinun', *amaro* 'meidän', *tumaro* 'teidän' säilyivät käytössä konservatiivisissa yksilömurteissa aina 1970-luvulle saakka, hyvin yleisesti vielä Peltosalmen ja Temon aineistoissa. Lyhyet pronominit ovat 1900-luvun lähteissä pitkiä muotoja yleisempiä.

Persoonapronominien genetiivimuotoja kuten *mango* 'minun', *tukko* 'sinun', *(a)mengo* 'meidän' ja *tumengo* 'teidän' esiintyi possessiivipronominien rinnalla toisaalta jo Jalkiolla.

(8)	<i>Soske</i>	<i>sikjav-ēl-a</i>	<i>pes</i>	<i>te</i>	
	miksi	opettaa-	REFL.OBL.S	COMP	
		PRS.3SG-IND	G		
	<i>rakkav-el</i>	<i>i</i>	<i>rom-a</i>	<i>p-i</i>	<i>čibb?</i>
	puhua-	ART.NOM.	romani-	REFL-	kieli
	PRS.3SG	PL	NOM.PL	F.NOM.SG	
	'Miksi romanit opettelevat puhumaan kieltänsä?'				

Romanikielessä säilyi vielä 1800-luvulla demonstratiivipronominien peritty neliterminen järjestelmä. Demonstratiivipronominien neljännestä termistä *(a)kava* 'juuri tämä' säilyi esimerkkejä vielä Reinholmilla (20a) ja Thesleffin laulunsanoissa (20b), mutta jäi sen jälkeen ilmeisesti käytöstä. Jäljelle jäänyt kolmen demonstratiivin järjestelmä (*dauva* 'tämä,' *kouva* 'tuo,' *douva* 'se') on sama kuin suomen kielessä. *kouva* on harvinainen käytössä. Useimmista muista Euroopan

romanikielen murteista poiketen Suomen romanikielen demonstratiivipronomineilla on vain maskuliinin muotoja. Feminiinimuotoja kuten *adaja*, *okoja* ja *odoja* ei ole dokumentoitu.⁵

Yleispronominia *douva* 'se' käytetään suomen *se*-sanana tavoin tarkenteena nominaalilausekkeiden kanssa, jotka viittaavat jo mainittuihin päähenkilöihin tai muihin keskeisiin referentteihin, jolloin ne vastaavat tehtävältään useimpien muiden romanimurteiden määräisiä artikkeleita.

Interrogatiivi- ja relatiivipronomininit ovat konservatiivisia ja vastaavat muita pohjoismurteita.

Indefiniittipronominien osalta on syytä mainita kolmenlaisia muutoksia. Luoteismurteiden (Tenser 2008: 275) *čimoni* 'jokin' katosi Suomen romanikielestä ilmeisesti viimeistään 1800-lopulla. Sen viimeinen dokumentoitu esiintymä on Reinholmin

5 Bourgeois (1911: 12) tulkitsi lyhyen muodon *da* feminiiniksi. Bourgeois'n lyhyiden muotojen taivutus:

Yksikkö		Monikko
Mask.	Fem.	
<i>ado, do</i>	<i>da</i>	<i>da</i>

muistiinpanoissa (9a) *l-ial čimuni* ‘saada-PRET.2SG jotakin = Oletko saanut mitään?’). Toiseksi varhaisromanin perintöön lukeutuva indefiniittivartalo *vare-* (9b, < romanian *oare*), joka on säilynyt koillismurteissa (Tenser 2008: 275), katosi sekin Suomen romanikielestä 1900-luvun alussa.

- (9)
a.	<i>l-ial</i>		<i>čimuni?</i>		
	saada-PRET-2SG		jotakin		
	Saitko jotakin?’				
b.	<i>ap</i>	<i>o</i>	<i>drom</i>	<i>lač-am-es</i>	<i>vare čen.</i>
	-IIA	ART.N.	tie	löytää.PRET-	toiset
		NOM.SG		1.PL-REM	
	’Tiellä löysimme toinen toisemme..’				

Määräinen artikkeli

Suomen romanikielessä oli prenominaalinen määräinen artikkeli, jonka muodot muistuttivat lähimurteiden sintin artikkeliä sekä koillismurteiden artikkelin rekonstruoituja muotoja (taulukko 18). Maskuliinien yksikön nominatiivin artikkelina mainitaan säännönmukaisesti *o*, mutta feminiinien yksikön nominatiivissa vaihtelevat koillismurteiden rekonstruoitua muotoa vastaava muistuttava *e* ja sintin kaltainen *i*, esim. *e ɥae* ’tyttö’, *e touverissa* ’kirves’ (Reinh.), *ibibi* ’täti’, *ijak* ’silmä’ (Gan.). Monikon

nominatiivissa vaihtelivat *o* ja *i*, jotka vertautuvat sintiin ja koillismurteisiin, esim. *o gaje* 'ei-romanit', *i buttia* 'työt' (Reinh.), ja obliikvin kaikissa muodoissa oli puolestaan *e*, esim. *e gresta* 'hevosesta', *e uaejinge* 'tytöille' (Reinh.).

Taulukko 18: Määräisen artikkelin muodot.

		Suomen romanikieli (Reinholm)		Sinti (Holzinger 1993: 46)		Koillismurteet (Tenser 2009: 110)	
		Nom.	Obl.	Nom.	Obl.	Nom.	Obl.
Yks.	Mask.	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>e</i>
	Fem.	<i>e ~ i</i>	<i>e</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>e</i>	<i>e</i>
Mon.		<i>o ~ i</i>	<i>e</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>e</i>

Merkkejä määräisten artikkelien käytön vähenemisestä oli jo 1800-luvun jälkipuoliskon romanikielen aineksissa. 1900-luvun alkupuolen Jalkion ja Aristeen aineistoissa artikkelit olivat jokseenkin täysin jääneet itsenäisestä käytöstä.⁶ Määräiset artikkelit säilyivät prepositioihin liittyneenä Jalkion kielenaineksissa muodoissa, esim.: (maskuliini *o*:) *ar-o ann-os* 'ssA-ART.M.SG henki-NOM.SG', *ar-o deul-en-ne* 'ssA-ART.M. SG taivas-

6 Ainoa poikkeus Jalkiolla: *tserav-el i khangar-i sonak-es-ta* 'tehdä-PRS.3SG ART kirkko-NOM.SG kulta-OBL.SG-DAT'. Tosiasiallisesti romanien yksilömurteet erosivat toisistaan huomattavasti. Vielä 1980-luvun lopulta on kielenaineksia, joissa artikkeleita käytetään jossain määrin.

OBL.SG-LOK'; (feminiini *i*:) *ap-i himl-a* 'IIA-ART.F.SG taivas-NOM.SG'; (monikko *e*:) *kaj-e pes-k-e sikjiboskekent-en* 'luokse-ART.PL REFL.OBL.SG-GEN-PL opetuslapsi-OBL.PL, *naal-e komu-ja* 'edessä-ART.PL ihminen-NOM.PL'. Aristeen kielenaineiksissa feminiinin ja monikon artikkelit eivät säilyneet edes prepositioiden yhteydessä, vaan maskuliinimuoto oli ne korvannut, esim. *aro butt-i* ' -ssA-ART.M.SG työ-NOM.SG', *ar-o xlitt-a* ' -ssA-ART.M.SG reki-NOM.SG(.F) = reessä', *ar-o tšheer-en-ne* 'ssA-ART.M.SG talo-OBL.PL-LOK', *ap-o phuu-ja* ' -IIA aa-NOM.PL'. Samantyyppinen artikkelikategorian heikkenemisen ja kadon kehityskulku kuin Suomen romanikielessä on tapahtunut myös Pohjois-Venäjän, Baltian maiden ja Puolan koillismurteissa, joissa se on ollut etenkin artikkelittomien slaavilaisten kielten puolan ja venäjän kontaktivaikutusta (Matras 1999: 9–10; Boretzky 2000:34; Wentzel 1964; Tenser 2005).

8. luku

VERBIN-
TAIVUTUSTEN
HISTORIAA

Johdanto

Tämän luvun keskeiseen tematiikkaan kuuluvat muutokset verbinjohtimien produktiivisuudessa ja verbien siirtyminen taivutusluokasta toiseen. Suurimmat mullistukset ovat koskeneet kuitenkin tempus-, aspekti- ja modusjärjestelmiä; Granqvist (2010) puhuu ”suuresta verbijärjestelmän uudelleenrakentumisesta” (Great Reconstruction of the Verbal System). Vielä 1800-luvulla verbijärjestelmä oli radikaalisti nykyisestä poikkeava ja paljolti muita Euroopan romanikielen murteita muistuttava. Perfektiivistä aspektia merkittiin muoto-opissa muinaisindoarjalaisista menneen ajan partisiipin tunnuksista kehittyneiden suffiksien avulla, jotka muuttuivat 1900-luvulle tultaessa pelkiksi preterititempuksen tunnukseksi. Tässä luvussa puhun Reinholmiin (1860-l.) saakka perfektiivisen aspektin tunnuksista, mutta myöhempien lähtien kohdalla viittaa samoihin suffikseihin preteritin tunnuksina, esim. Reinholmilla *ungrá-d-as* ’sylkeä-PRF-3.SG’ mutta

Jalkiolla (1900-l. alku) *fresta-d-as* 'yrittää-PRET-3SG'. Synteettisiä tempuksia oli vielä 1800-luvun alussa nykyisten kahden sijaan neljä tai viisi: preesens (*čēr-av-a* 'tehdä-PRS.1SG-FUT = teen'), imperfekti/ konditionaali (*čēravas* 'tehdä-PRS.1SG-REM = tein/ tekisin'), preteriti (*čer-d-om* 'tehdä-PRF-1SG = tein') ja pluskvamperfekti (*čerdommas* 'tehdä-PRF-1SG-REM = olin tehnyt) sekä mahdollisesti futuuri⁷. Imperfekti kuvasi menneen ajan tavan takaa toistuvia, ja pitkäkestoisia tapahtumia, kun taas preteritiä käytettiin menneisyydessä tapahtuneesta kertaluontoisesta, lyhytkestoisesta ja ei-toistuvasta toiminnasta. Verbien muoto-opillisen aspektieron purkautumisen myötä imperfektistä jäi jäljelle ilmimodus konditionaali. 1800-luvulla myös preteriti ja pluskvamperfekti lankesivat yhteen, jolloin aikamuotoja oli enää kolme: preesens ja preteriti (*čerdom(mas)* 'tein') sekä liittomuotona futuuri. Aikamuotojärjestelmää täydentämään kieleen kehittyivät 1800- ja 1900-lukujen

⁷ Gananderin kilpakirjoituksen muodot *tassewamma* 'minä lämmittelen' (jag skall värma mig') ja *anjewamma* 'minä' kylven' ('jag skall bara mig') saattoivat olla *-amma*-päätteisiä futuurimuotoja, jotka vastaavat eräiden muiden romanikielen murteiden muotoja kuten *trom-am-a* 'minä uskallan' ja *kam-am-a* ~ *kam-am* 'minä haluan' (Matras 2002: 144). Futuuriin kehittyi jo varhain myös analyttisiä ilmaisukeinoja: Arwidssonin futuuri muodostettiin perifrastisesti modaaliverbin *sote* (< *som* 'olen' + *te*) ja subjunktiivin avulla, esim. *Me sote baccha*. 'Minä tahdon'.

taitteessa uudet liittomuodot perfekti ja pluskvamperfekti, joiden apuverbinä oli suomen mallin mukaan 'olla'-verbi.

Myös persoonapäätteissä tapahtui muutoksia. Ei-perfektiivisiin persoonapäätteisiin oli jo varhain vaikuttanut muutamia äänne muutoksia, mutta muuten ne olivat konservatiivisia. Pääteparadigmassa ilmeni 1900-loppua kohti useita erilaisia yksinkertaistumisen tai analogisesti yhdentymisen tendenssejä, ja substantiivista kehittyi osassa yksilömurteita ns. ”uusi infinitiivi”. Vastaavaa yksinkertaistumista alkoi ilmetä myös preteritissä. Preteritin ja kopulan päätteisiin liittyi varhaisromanin optioiden valintoja, lisäksi liikeverbien ja eräiden muidenkin verbien yksikön 3. persoonassa yleistyivät säännönmukaisesti *-as*-loppuiset aidot finiittimuodot ja partisiippisten preteritien (tai finitisoitujen partisiippien) rinnalle, mikä on pohjoismurteille ominainen innovaatio.

Muiden Euroopan romanikielen murteiden kaltainen synteettinen passiivi katosi ilmeisesti jo varhain, ja sen tilalle oli jo 1800-luvun jälkipuoliskolle tullessa kieliopillistunut suomen mallin mukaan erilaisia aktiivin muotoja. 1900-loppua kohti myös suomen kielen suffikseja alkoi esiintyä enenevässä määrin, sekä niiden mukana romanikielen ja suomen morfologiaa sekoittavia

muotoja.

Verbinjohtimet

Verbinjohtimien avulla muodostetaan verbejä nomineista ja toisista verbeistä. Suomen romanikielen verbijohdokset jaetaan kahteen semanttiseen pääryhmään: transitiiiviverbeihin ja intransitiiviverbeihin. Suomen romanikielelle ja sintille on yhteistä, että samat verbinjohtimet muuttavat valenssia ja mukauttavat lainaverbejä. Koillismurteista poiketen niissä ei ole erillisiä lainaverbien adaptaatiotunnuksia kuten *-in-*, esim. *dum-in-* 'ajatella'.

Suomen romanikielessä transitiiveja on muodostettu aiemmin usealla johtimella *-av-*, *-ev-*, *-iv-*, *-arv-*, *-erv-* ja *-alv-*. Itäisestä sintistä (Barbara Schrammel-Leber, henk. koht. tiedonanto 29.8.2015) periytyneistä johtimista *-ar-/-arv-/-er-/-erv-* alkoivat korvautua Suomen romanikielessä ilmeisesti jo varhain. Gananderilla oli synkopoitunut muoto *aker-av-a* > < *akr-aw-ān* 'puhua-PRS.1SG-FUT/1SG', josta sananalkuinen *r-* oli elidoitunut Suomen romanikielen oman innovaation kautta. Muoto on mahdollisesti ensimmäisiä dokumentoituja esiintymiä, joissa romanikielen ja suomen morfologiat yhdistyvät. Reinholmilta (1860-1.) löytyy *akker-av-a*

'puhua-PRS.1SG-FUT'. Thesleffillä (1901) ja Jalkiolla säilyivät *čingarv-*'loukata', *čungarv-* ~ *čungerv-* 'sylkeä', *igerv-* 'viedä' ja *phagarv-* ~ *phagerv-* 'särkeä'; Kronqvistilla (1950-l.) oli vain *čingarv-*'loukata'; Peltosalmen ja Temon sanastossa (1970-l.) ei enää säilynyt *-arv-* ja *-erv-*johtimellisia muotoja. *-ar-(v)-* säilyy lisäksi optionaalisesti näiden verbien temaattisissa partisiipeissa (ks. jäljempänä). Sen sijaan läntisen (Barbara Schrammel-Leber, henk. koht. tiedonanto 29.8.2015) sintin johdin *-av-/-ev-*⁸ jäi Suomen romanikieleen produktiiviseksi muodossa *-av-* (ja suffiksisoinnun vuoksi *-äv-*); itse *-ev-*muodosta on kielen dokumenteissa vain niukalti jälkiä, satunnaisena on havaittu myös *-iv-*. *-av-* esiintyi jo Gananderilla 1780), esim. *drabaw-a* 'lukea-PRS.1SG', *drabav-es* 'lukea-PRS.2SG' ja kaikissa myöhemmissäkin lähteissä, esim. *anjav-* 'kylpeä', *garav-* 'piilottaa', *rakkav-* 'puhua'; *praatav-* 'lörpötellä', *undrav-* 'ihmetellä' yms., myös *čingrav-*, *čungrav-*, (*r*)*igav-* ja *phagav-*. *-alv-* johdin esiintyy vain temaattisista sekundaariadjektiiveista johdetuissa verbeissä, esim. *džoralo* 'voimakas' > *džorjalv-* 'vahvistaa', *bar* 'markka' > *barvalo* 'rikas' > *barvalv-* 'rikastaa'.

*-av-*johtimella muodostettujen temaattisten

- 8 Holzinger (1993: 108) mainitsee vain tämän kausatiivien johtimen.

transitiivien valtaosa on denominaalisia tai deadjektiivisiä johdoksia, esim. *damb* 'haava' > *dambav-* 'haavoittaa', *kangli* 'kampa' > *kangjav-* 'kammata', *mačo* 'kala' > *mačav-* 'kalastaa'; *baro* 'iso' > *barjav-* 'kasvattaa', *fende* 'parempi' > *fendjav-* 'parantaa', *rankano* 'kaunis' > *rankjav-* 'koristaa'. Pienempi osa on deverbaalisia kausatiiveja. Kausatiivien muodostus primaariverbeistä on Saksan sintin tavoin (Holzinger 1995: 27) epäproduktiivista; pienehkö joukko primaariverbi-kausatiivipareja kuten *dār-* 'pelätä' – *darav-* 'pelästyttää', *pīv-* 'juoda' – *pivav-* 'juottaa', *traxx-* 'pelätä' – *traxav-* 'pelästyttää' on semanttisesti prototyyppisiä ja läpinäkyviä. Muutamien primaariverbeistä muodostettujen kausatiivien muodostustapa poikkeaa tavanomaisesta transitiivinjohtimen liittämisestä verbijuureen: *sanjav-* 'nauraa, pilkata' pohjautuu suppletiiviseen menneen ajan partisiippiin *sanj-* eikä preesensiin *sa-* 'nauraa'; vastaavasti *kamlav-* 'rakastaa' on uusmuodoste, joka perustuu *kamm-* verbin partisiippiin *kamlo* 'rakas' (Pirttisaari 2002: 112; Granqvist 2007: 364); ja verbistä *xa-* 'syödä' johdettu reduplikoitunut *xaxav-* 'syöttää' on muodostustavaltaan epätyypillinen. Kohtalainen osa alkuperäisistä primaariverbeistä oli siirtynyt jo sintissä johdettujen transitiivien ryhmään, esim. *bikin-* 'myydä' > *bikin-*, *bikr-*,

bikerv-, *inger-* 'kuljettaa' > *ligêrv-*, *ligêr-*, *inker* 'pitää' > *rikêrv-*, *riker-*, *rik-*, *xač-* 'polittaa' > *xačêr-*, *xačêrv-*, *vraker-* 'puhua' > *rakêr-*, *rakêrv-* (Sintin muodot Romlex), ja ne ovat Suomen romanikielessä *-av*-johtimellisia, esim. *biknav-*, (*r*)*igav-*, (*r*)*ikkav-*, *xačav-* ja *rakkav-*. Lisää primaariverbejä on siirtynyt *-av*-johtimella muodostettujen transitiivien ryhmään Suomen romanikielen oman kehityksen tuloksena. Nykykielessä vaihtelevat esimerkiksi *phord-* 'puhaltaa' ~ *phordav-*, *stāv-* 'kävellä' ~ *stāvav-*, *sterd-* 'vetää' ~ *sterdav-*. (Pirttisaari 2002: 51). Ns. "kadonneista juurista" ovat peräisin **gar-* > *garav-* 'piilottaa', **sikh-* > *sikav-* 'näyttää'. Niiden taustalta historiallisesti löytyvä primaariverbi on kadonnut kielestä.

Enemmistö *-av*-johtimella muodostetuista transitiiveista on atemaattisia. Alle puolet niistä on johdettu lähinnä pääosin saksalaisista ja skandinaavisista lainasubstantiiveista tai -adjektiiveista, esim. *byöna* 'rukous' > *byönav-* 'rukoilla', *dömma* 'tuomio' > *dömmav-* 'tuomita', *faraba* 'kuva' > *farabav-* 'kuvata', *lyönos* 'palkka' > *lyönav-* 'palkata', *snyng* 'siisti' > *snyngav-* 'siistiä'. Loput ovat romanikieleen mukautettuja eri lainanantajakielten verbejä: nykykielessä niistä 88 % on peräisin saksasta tai skandinaavisista kielistä, esim. (*j*)*āgav-* 'jahdata' < kas. *jagen*, nt. *jage*, mr. *iaga*, nr. *jaga*,

griinav- 'irvistää' < kas. *grīnen*, nr. *grina*, *klāgav-* 'valittaa' < kas. *klagen*, nt. *klage*, nr. *klaga*; *frestav-* 'yrittää' < nr. *fresta* 'houkutella', *issav-* 'arvata' < nr. *gissa*, *sankav-* 'liittää, yhdistää' < nt. *sanke*, nr. murt. (Ruots., Suom.) *sanka* 'koota', refl. *sankas* 'kokoontua', ja 7 % suomesta, esim. *āvav-* 'aavistaa', *būrdav-* 'puurtaa', *lendav-* 'lentää' (etymologiat Valtonen 1972). Slaavilaisia ja muita eurooppalaisia lainaverbejä on tässä ryhmässä vain muutama prosentti.

Suomen romanikieli on säilyttänyt intransitiivien johdostyyppin toisin kuin esimerkiksi sinti. *-uv-/ov-* vartalot rajoittuvat kuitenkin pääosin substantiiveista ja adjektiiveista johdettuihin verbeihin, koska monista muista romanimurteista poiketen synteettinen eli pelkästään taivutusmuodoilla ilmaistava passiivi puuttuu (Sampson 1926: 214). Suomen romanikielestä puuttuvat karttavat keinot verbikantaisten intransitiivien muodostamiseen, kielestä löytyvät kuitenkin esimerkiksi verbiparit *naxx-* 'kadottaa' – *naxuv-* 'karata', *stār-* 'onkia' – *starjuv-* 'takertua, jäädä kiinni', *traxx-* 'pelätä' – *traxuv-* 'säikähtää', *xunn-* 'kuulla' – *xunjuv-* 'kuulua'. Nominikantaisten intransitiivien suurin ryhmä ovat translatiiviset adjektiivikantaiset johdokset, joita on yli kolmannes kaikista intransitiiveista. Niitä voidaan muodostaa melko vapaasti sekä temaattisista että

atemaattisista adjektiiveista, mikä osaltaan heijastuu temaattisten intransitiivien suurena määränä.

Substantiivikantaisia intransitiiveja on vähän, vain noin kuudesosa kaikista johdetuista intransitiiveista. Eri lainanantajakielistä mukautettuja intransitiiveja on neljäsosa kaikista. Niistä pääosa on saksalaisia tai skandinaavisia ja vähemmistö suomalaisperäisiä. Muita eurooppalaisia (romanialaisia, unkarilaisia) lainaintransitiiveja on häviävän vähän. Intransitiiveja on muodostettu historiallisesti kolmella johtimella *-uv-* (*-ov-*, vokaalisoinnun vuoksi myös *-yv-*, *-öv-*), *-urv-* ja *-ulv-*, joista *-uv-*-vain on produktiivinen⁹; *-urv-* ja *-ulv-* ovat analogisia transitiivien johtimien *-arv-* ja *-alv-* kanssa ja paljolti nykykielessä *-uv-*-johtimen syrjäyttämiä. Kielen rapautuessa lisäksi transitiivit ja intransitiivit alkoivat mennä sekaisin, esim. *byrjuv-* ~ *byrjav-* 'alkaa', *orkuv-* ~ *orkav-* 'jaksaa', *vandruv-* ~ *vandrav-* 'kulkea'.

9 Intransitiivitunnuksen vokaaliaines voi vaihdella *-o-* ~ *-u-*, vokaalisoinnun vuoksi myös *-o-* ~ *-ö-*, *-u-* ~ *-y-*, esim. *hajov-* ~ *hajuv-* 'ymmärtää', *yltov-* ~ *yltöv-* 'ylettää' (Thesleff 1901), *byrjuv-* ~ *byrjyv-* 'aloittaa'. *-o-*-ainekselliset muodot ovat yleisiä Pohjanmaan romanien murteessa (Henry Hedman, suullinen tiedonanto 14.3.2003).

Verbien vartalot

Jo varhaisromanissa oli erilliset taivutusluokat ei-perfektiivisille (preesensin) ja perfektiivisille (preteritin) vartalon muodoille. Ei-perfektiiviset (preesensin) vartalot jaettiin niiden loppuäänteen perusteella konsonantti- (*ker-* 'tehdä') ja vokaalivartoihin (*xa-* 'syödä')¹⁰. Preesensia ei merkitä muoto-opissa vaan sen vartalo on joko (mahdollista fonologista sovitusta lukuun ottamatta) modifioimaton verbijuuri tai verbijuuri, johon on liitetty valenssin tunnus tai lainaverbejä mukauttava suffiksi (Matras 2002: 135). Jo sintissä tapahtunut ja Suomen romanikieleen yltänyt uudistus on vokaalivartaloisten primaariverbien ryhmän

10 Teemavokaalilla tarkoitetaan sanskritin tavoin romanikielen nykyajan persoonapäätteiden alun vokaaliainesta, jonka avulla varsinaiset konsonanttiset persoonapäätteet liittyvät preesensin vartaloon, esim. *e* verbinmuodoissa *kamm-eh-a* 'haluta-2.SG-IND', *kamm-el-a* 'haluta-3.SG-IND' ja *kamm-en-a* 'haluta-2/3.PL-IND' sekä ensimmäinen *a*-vokaali verbimuodossa *bexx-ah-a* 'istua-1.PL-IND'. Teemavokaalin säilymisen perusteella saksankielisessä tutkimustraditiossa (Boretzky 1993a: 64–66; Holzinger 1993: 99–103; Iglá 1996: 62; Halwachs 1998: 132–138; Cech & Heinschink 1999: 45–46) on vakiintunut kaksi preesensin konjugaatiota: *-e*-verbit, joissa teemavokaali säilyy, ja *-a*-verbit, joissa teemavokaali on assimiloinut vartalon lopun vokaaliainekseen. Matrasin (2002: 136) jaottelussa konjugaatioiden perustana on preesensin vartalon loppuääne: saksankielisen tutkimusperinteen *-e*-verbejä vastaavat konsonanttivartaloiset preesensin muodot ja *-a*-verbejä vokaalivartaloiset muodot.

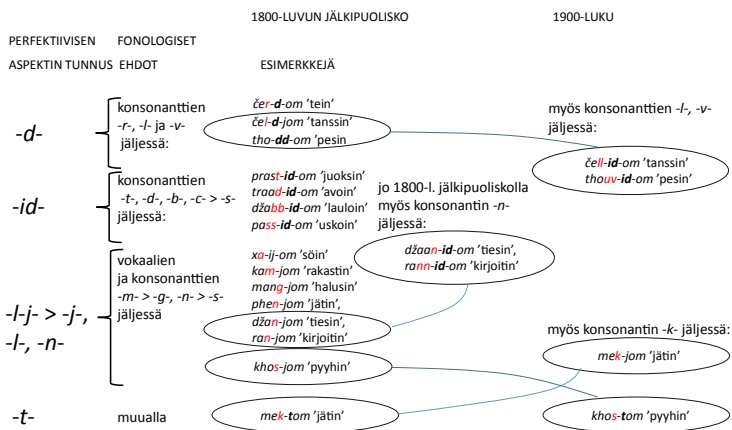
supistuminen, esim. *dara-l* 'pelätä' > *dar-el*, *dukha-l* 'sattua' > *duk-el*, *patja-l* 'uskoa' > *pacel*, *pačel*, *traša-l* 'pelätä' > *traš-el* (Sintin muodot Romlex, Suomen romanikielessä y. 3. p. *dārela* ~ *darra*, *dukkela*, *passela*, *traxxela*). Lisäksi Suomen romanikielessä vokaalivartaloisista verbeistä *pi-* 'juoda' muuttui 1900-luvulla osittain *-v*-vartaloiseksi verbiksi *pīv-*, joka taipuu *pīv-a-a* (1SG), *pīv-eh-a* (2SG), *pīv-el-a* (3SG) jne. Osassa persoonataivutusta rinnalla säilyi vokaalivartaloisia muotoja: *pi-h-a* (2SG), *pi-l-a* (3SG), *pi-n-a* (2/3PL). Nykyään vokaalivartaloisia primaariverbejä ovat enää *dža-* 'mennä', *xa-* 'syödä' ja *sa-* 'nauraa'.

Perfektiivisten vartaloiden jako oli monimutkaisempi ja perustui verbijuureen liitettävän perfektiivisen tai preteritin tunnusten allomorfaan. Säännöllisten primaariverbien perfektiivisen tai preteritin tunnusten vaihtelua kuvaa kaavio (3). Vaihtelu on ensi sijassa fonologisehtoista, mutta siihen vaikuttaa myös joukko muita tekijöitä, joista keskeisimpiä ovat verbin valenssi ja persoona (Matras 2002: 138; preteritin muodostuksesta Suomen romanissa aiemmin Valtonen, ms.; Koivisto 1987: 171; Hedman 1996: 140–142; Pirttisaari 2002, 2003; Granqvist 2002a, 2005). Tunnukset ovat yhä nykykielessäkin konservatiiviset. Säännöllisillä verbeillä harvat muutokset ovat kohdistuneet tunnusten

distribuutioon. *-k*-vartaloisilla primaariverbeillä perfektiivistä aspektia tai preteritiä koodasi vielä 1800-luvun jälkipuoliskolla *-t-*: *mukk-* 'jättää': *mukte* (Reinh.), *pekk-* 'paistaa': *partis. pekto* (Reinh.), mutta jo Jalkiolla preteritin tunnukseksi oli vaihtunut *-l/j/n-*, esim. *mek-jas* 'jättää-PRET-3SG'. Toisaalta *-l/j/n-*preteriti säilyi verbeissä *džān-* 'tietää' ja *rann-* 'kirjoittaa' vielä Reinholmilla, esim. *džān-iom* 'tietää-PRF.1SG' ja *rann-iom* 'kirjoittaa-PRF.1SG', mutta jo tuolloin rinnalla käytettiin sidevokaalin *-i-* kera *-d-*tunnuksella muodostettuja preteritejä *rann-id-omm-as* (Reinh.) ja *džān-id-om* (Reinh.). *džān-*verbin 'tietää' preteriti oli Jalkioon tultaessa jo kokonaan vakiintunut sidevokaalilliseksi *-d-*tunnukselliseksi, esim. *ğaan-id-as* 'tietää-PRET.3SG', *rann-*verbistä ei ole esimerkkejä. Lisäksi Reinholmilla esiintyi *koss-iom* (= *khosjom*, nykykielessä *khostom*) 'pyyhkiä- PRF.1SG'.

Suomen romanikielelle ominaisia *-i-*sidevokaalillisia preteritejä esiintyi primaariverbeillä jo Gananderilla, esim. *prast-id-as* 'juosta-PRF-3.SG'. Sidevokaalillinen muodostustapa ei ollut ilmeisesti kuitenkaan saavuttanut nykyistä laajuuttaan verbijärjestelmässä, koska sitä ei esiinny edes 1800-luvun jälkipuoliskon kielenaineiksissa esimerkiksi *-v-*vartaloisilla verbeillä *thouv-* 'pestä' ja *čūv-* 'laittaa' (Reinh. *tho-dd-as* 'pestä-

PRF-3SG', *ču-dd-as* 'laittaa-PRF-3.SG'). Läpinäkyvämpi ja vailla morfofonologisia vaihteluita oleva sidevokaalillinen preteritin muodostustapa alkoi yleistyä 1900-luvulla, esim. *sou-d-as* ~ *souv-id-as* nukkua-PRF-3SG', *stau-d-as* ~ *stāv-id-as* 'kävellä- PRF-3SG' jne.

Kaavio 3: Säännöllisten primaariverbien perfektiivisen aspektin / preteritin vartalon kehitys 1800–1900-luvuilla.

Primaariverbien epäsäännölliset preteritit pyrkivät säännönmukaistumaan. Johtamattomien primaariverbien suppleetiivisista preteritin vartaloista säilyivät vielä Jalkiolle saakka *džěl-/džěl-* 'mennyt'

(verbistä *dža-* 'mennä'), *mül-/mün-* 'kuollut' (*mēr-* 'kuolla'), *pēl-/pēn-* 'kaatunut' (*pēr-* 'kaatua'), esim. *ġeej-om* 'mennä.PRET-1SG', *ġeel-o* 'mennä.PRET-M.SG', *muuj-as* 'kuolla.PRET-3SG', *muun-e* 'kuolla.PRET-PL', *peij-om* 'kaatua.PRET-1SG'. *mül-*vartalon rinnalla esiintyi kuitenkin jo Jalkiolla säännönmukaistunut *merd-*, esim. *mer-d-en* 'kuolla-PRET-2PL'. Vielä 1800-jälkipuoliskolla esiintynyt *sūt-o* 'nukkua.PRF-M.SG' (Reinh. *suutu dschu* 'pane maaten') oli 1900-l. alussa jo täysin korvautunut säännönmukaisella sidevokaalilisella preteritillä *souv-id-as* 'nukkua-PRET-3SG'.

Johdettujen transitiivien perfektiivinen aspekti / perfektii muodostettiin ja preteriti muodostetaan yhä nykykielessäkin useimmiten *-d-*johtimella, esim. *rakka-d-omm-as* 'puhua-PRF-1.SG-REM = puhuin ~ olin puhunut' (Reinh.), *uungrá-d-as* 'sylkeä-PRF-3.SG (Reinh.)'. Jalkion kielenaineiksissa on esimerkkejä myös vaihtoehtoisesta muodostustavasta, jossa sidevokaali *-i-* liittyy suoraan verbijuureen ja valenssin tunnus elidoituu, esim. *jelp-id-om* 'auttaa-PRET-1SG', *född-id-as* 'syntyä-PRET-3SG', *ġuġ-id-as* 'puhdistaa-PRET-3SG', *ēg-id-as* 'omistaa-PRET-3SG'.

Johdettujen intransitiivien preteriti muodostettiin vielä 1900-alussa pääsääntöisesti kaksoissuffiksin *-diil-/-diin-/-dii-* avulla. Kaksoissuffiksin allomorfeista *-diil-*

esiintyi yksikön 3. persoonassa, *-diin-* monikon 3. persoonassa ja *-dii-* pronomini-pohjaisten päätteiden edellä muissa persoonissa, esim. *čvorju-diiil-o* 'köyhtyä-PRET-M.SG' (Jalk.), *haja-diin-e* 'ymmärtää-PRET-PL' *mostu-dii-jom* 'täytyä-PRET-1SG' (Ariste); ja usein myös niin, että transitiivisuuden oppositio neutraalistui siten, että kaksoissuffiksi sai tehtäväkseen merkitä sekä tempusta 'preteriti' että kategorialla 'intransitiivi', esim. *undra-diin-e* 'ihmetellä-PRET-PL' (Jalk.), *mosta-diin-e* 'täytyä-PRET-PL', *voija-diin-e* 'voida-PRET-PL' (Jalk.), *föddä-dii-jom* 'syntyä-PRET-1SG' (Ariste), jne. (Pirttisaari 2002: 54; Granqvist 2007: 581). Mutta 1900-alusta alkaen on esimerkkejä myös intransitiivien preteritien mukautumisesta transitiivien taivutukseen mukautuen, jolloin tuloksena oli fonologisesti kevyempiä muotoja, esim. (Jalkio:) *buuro-d-as* 'asui-PRET-3SG' ja *hlippu-d-om* 'päästä-PRET-1SG' ja (Ariste:) *paru-d-as* 'vaihtaa-PRET-3SG', *paru-d-e* 'vaihtaa-PRET-PL'.

Persoonapäätteiden kehitys

Persoonaa merkitään finiittiverbeillä muoto-opillisesti kaikissa muissa moduksissa paitsi imperatiivissa. Imperatiivilla on ainoastaan yksikön 2. persoonan muoto, joka on useimmiten fonologista sovitusta lukuun

ottamatta identtinen verbivartalon kanssa. Matras (2002: 143) jakaa romanin persoonapäätteet kolmeen tyyppiin: ensisijainen kahtiajako kulkee nykyajan ja menneen ajan päätteiden välillä, mutta lisäksi erottuvat omana ryhmänään ei-finiittisten tai finitisoitujen partisiippien adjektiiviset päätteet.

Ei-perfektiiviset (nykyajan) persoonapäätteet

Suomen romanikielen ei-perfektiiviset persoonapäätteet ovat yhteiset indikatiiville ja subjunktiiville sekä nykykielessä myös konditionaalille. Niihin oli jo varhain vaikuttanut muutamia äänne muutoksia, mutta muuten ne olivat konservatiivisia. Osa äänne muutoksista oli Suomen innovaatioita: ne koskivat yksikön 1. persoonan tunnuksen lopun *v*:tä ja persoonapäätteiden teemavokaaleja. *s > h* -äänne muutos yksikön 2. ja monikon 1. persoonan päätteissä oli varhaisromanin optioiden valinta. Johdettujen transitiivien ja intransitiivien yksikön 3. ja monikon 2./3. persoonan muodoissa esiintyi kontraktioita. Lisäksi useita analogisen yhdentymisen tendenssejä, joiden kautta myös indikatiivi ja subjunktiivi eriytyivät toisistaan.

**Taulukko 19: Ei-perfektiivisen aspektin
persoonapäätteet (indikatiivi/subjunktiivi).**

	Konsonanttivartalot		Vokaalivartalot	
	Indikatiivi	Subjunktiivi	Indikatiivi	Subjunktiivi
SG 1	-av- > -a-	-av ~ -au > -ā	-v ~ u > ∅	-a
2	-ejs-, -ejh- > -ēs-, -ēh- > -eh-	-es	-s, -h > -h-	-s
3	-ēl- > -el- / -in-, -il-	-el	-l	-l
PL 1	-ās-, -āh > -as-, -ah- > -ah-	-as > -en	-s ~ -h	-s > -n
2	-ēn- > -en-	-en	-n	-n
3	ēn- > -en-	-en	-n	-n

Verbien presensin yksikön 1. persoonan tunnuksen kontraktio (labiaalinen -v lenitio, esim. -av-a > -ā) on romanikielen murteissa yleinen myöhempi muutos, jonka tuloksena voivat olla myös -aw-, -au (kuten Saksan sintissä ja mahdollisesti myös Suomen romanikielessä) sekä -ao. Kontraktio on ominainen luoteismurteille, mutta sitä ei esiinny suurimmassa osassa koillismurteita, poikkeuksina Latvian ja Viron romanimurteet (Tenser 2008: 286). Suomen romanikielessä kontraktio on ilmeisesti varsin vanhaa perua. Gananderilla esiintyi sekä redusoitumattomia että redusoituneita yksikön 1. persoonan muotoja: *Me chamma tej chaw*. ‘minä haluta-

PRS.1SG COMP syödä-PRS.1SG = Haluan syödä.’ *Jah chaw* ‘mennä-PRS.1SG syödä-PRS.1SG = Menen syömään.’, mutta *Dian-as ti drabaw-a* ‘osata.PRS.1SG-REM COMP lukea-PRS.1SG = Osaisin lukea’ ja *Mä diana t akrawan* ‘minä osata-PRS.1SG COMP puhua-PRS.1SG = Osaan puhua.’ ja *Mä diana t drabawa* ‘Minä osata-PRS.1SG COMP lukea-PRS.1SG = Osaan lukea.’ Suomen romanikielen verbinmuodoissa ei ole havaittu Saksan sintin kaltaista, kontaktissa saksaan kehittyntä sananloppuisen konsonantin fortitiota, jonka tuloksena ovat päätteet *-af* ja *-ap*, (Matras 2002: 144). Sekä Jalkiolla että Aristeella esiintyi lähes yksinomaan redukoituneita muotoja, esim. *biknavā* ‘myyn’, *pinḡavā* ‘tunnen’, *ḥānavā* ‘kaipaan’, *ventavā* ‘odotan’; kuitenkin Jalkiolla *glimmuvāvā* ‘loistan’. Lopullisesti päätteiden *v-*aines katosi todennäköisimmin vasta viime vuosisadan puolivälissä, koska siitä on viitteitä vielä Kronqvistin muistiinpanoissa 1950-luvulta (*alsavava* ‘ehdottaa’), mutta Valtonen (1968) ei sitä enää omissa keruissaan havainnut. Nykykielessä alkuperäisestä *v:*stä on enää vain vähän jäänteitä: lähinnä vain verbin *d-* ‘antaa’ verbin rinnakkaismuoto *d-āv-ā* ‘antaa-PRS.1SG-IND’.

Painollista teemavokaalia *é* vastasi vanhimmissa Suomen romanikielen kuvauksissa suppeneva diftongi *ei*, esim. *drapaw-eis-a* ‘lukea-PRS.2SG-IND’. Myöhemmin

teemavokaali monoftongiutui muiden suppenevien *ei-* diftongien mukana, jolloin tuloksena oli pitkä vokaali *ē*. Thesleffin (1901) sanakirjan paradigmoissa teemavokaalit ovat pitkiä silloin, kun suomen mukainen sivupaino lankeaa samalle tavulle: *phúrjuv-àah-a* 'vanheta-PREES.1PL-IND', *phúrjuv-èeh-a* 'vanheta-PREES.2SG-IND', mutta muutoin lyhyitä, esim. *džáan-ah-a* 'tietää-PREES.1PL-IND', *džáan-en-a* 'tietää-PREES.2/3PL-IND'. Osassa yksilömurteita teemavokaalia *-á-* tai *-é-* (*rakkaváha* 'me puhumme', *rakkavéla* 'hän puhuu') vastasi vielä 1900-luvun puolivälissä pitkä vokaali (*rakkaváha, rakkavéla*) (Valtonen 1968: 132). *s > h* -äänteenmuutos ei vielä 1800-luvulla vaikuttanut nykyisessä laajuudessaan verbien persoonapäätteisiin, vaan *s* useimmiten säilyi, esim. (Gan.) *Tu drapaweisa*. 'Sinä luet.' ja *So louwesa?* 'Mitä itket?'; (Arw.) *Tu bachhesa*. 'Sinä tahdot.' ja *Ame bachhasa*. 'Me tahdomme.'. Toisaalta rinnalla esiintyi *h*:llisiä muotoja jo Gananderista lähtien, esim. *Ame drapaweha*. 'Me luumme'. Monikon 1. persoonan indikatiivin preesensin päätteinä vaihtelivat alkuperäisempi *-ah-a* ja varsinkin Jalkion kielenaineiksissa teemavokaaliltaan monikon muuhun paradigmaan mukautunut, sattumalta yksikön 2. persoonan kanssa samannäköinen *-eh-a*, esim. (Ariste) *byrjyv-ah-a* 'alkaa-PRS.1PL-IND', *tšhuuv-ah-a* 'laittaa-

PRS.1PL-IND', *paruv-ah-a* 'vaihtaa-PRS.1PL-IND'; (Jalk.)
ġa-h-a 'mennä-PRS.1PL-IND', *frestav-ah-a* 'yrittää-
 PRS.1PL-IND', *jelpav-ah-a* 'auttaa-PRS.1PL-IND'; *me*
ġaan-eh-a 'me tietää-PRS.1PL-IND', *me naa hyövuv-eh-a*
 'me NEG tarvita-PRS.1PL-IND' yms.

-*r*-vartaloisten primaariverbien yksikön 3. persoonan
 sekä monikon 2. ja 3. persoonan muodoissa on säilynyt
 nykykieleen saakka optionaalisen teemavokaalin elisio,
 jota tavataan muissakin pohjoismurteissa, esim. *dārel-a*
 ~ *darr-a* 'pelätä.PRS.3SG-IND', *khārel-a* ~ *kharr-a*
 'kutsua.PRS.3SG-IND', *mērel-a* ~ *merr-a* 'kuolla.PRS.3SG-
 IND'; *čērel-a* ~ *čerr-a* 'tehdä.PRS.3SG-IND', *čōr-en-a* ~
čor-n-a 'varastaa-PRS.2/3PL-IND', *kurr-en-a* ~ *kur-n-a*
 'tapella-PRS.2/3PL-IND', *lurr-en-a* ~ *lur-n-a* 'ryöstää-
 PRS.2/3PL-IND', *pēr-en-a* ~ *per-n-a* 'kaataa-PRS.2/3PL-
 IND' (Pirttisaari 2003: 513–514; Granqvist 2007: 631–
 632).

Johdettujen transitiiviverbien indikatiivin yksikön 3.
 persoonan muodoissa vaihtelivat säännönmukaiset
 päätteet *-ēl-a/-el-a* ja supistunut muoto *-in-a*.
 Reinholmin muistiinpanoissa esiintyi pitkien muotojen
 rinnalla runsaasti *-in-a*-loppuisia muotoja, esim. *jou l. joi*
drab-in-a 'hän lukea-PRS.3SG-IND', *mommuli hač-in-a*
 'kynttilä palaa-PRS.3SG-IND', *uohha kest-i-na* 'hame
 kestää- PRS.3SG-IND', *bolibaka lopp-in-a* 'maailma kun

loppua-PRS.3SG-IND', *uāo fro-in-a nikki* 'poika erota-PRS.3SG-IND pois' jne , ja vain vähän pitkiä muotoja.

Transitiiviverbien monikon 2./3. persoonassa esiintyvät päätteet *-ēn-a/-en-a* (Valtonen 1968: 132; Pirttisaari 2002: 44) supistuneide muotojen rinnalla, esim. *līda-n-a* 'kärsiä-PRS.3PL-IND'. Monikon muotojen supistumat olivat kuitenkin kielenkehityksen tässä vaiheessa harvinaisia. Lisäksi transitiivien indikatiivin ja konditionaalin yksikön 3. persoonaan kehittyi uusi lyhentyneet päätteet *-il-* (*rakk-il-a* 'puhua-PRS.3SG-IND'). Se lienee sekoittunut yksikön 3. persoonan päätteistä *-el- ja -in-* (Valtonen 1968: 132; Pirttisaari 2002: 44).

Lyhentyneen päätteiden avulla muodostettujen muotojen rinnalla alkoi esiintyä myös primaariverbejä muistuttavia supistuneita *-el-* päätteisiä muotoja (*rakk-el-a* 'puhua-PRS.3SG-IND' < *rakkav-*), joissa transitiivisuutta/ intransitiivisuutta ei merkitä näkyvästi. Johdettujen intransitiivien harvat indikatiivin preesensin yksikön 3. ja monikon 2./3. persoonan muodot olivat säännönmukaisesti supistuneita, esim. (Jalkio), *dissu-l-a* 'näkyä-PRS.3SG-IND', *bañu-n-a* 'soida-PRS.3PL-IND', (Ariste) *ranu-n-a* 'hyppiä-PRS.3PL-IND'.

Menneen ajan persoonapäätteet

Romanikielen menneen ajan päätteet (taulukko 20) jakautuvat kahteen ryhmään finiittisiin ja ei-finiittisten tai finitisoitujen partisiippien adjektiivisiin päätteisiin. Adjektiivisia päätteitä on prototyypisesti esiintynyt lähinnä vain intransitiiviverbien yksikön ja monikon 3. persoonan menneen ajan muodoissa, jotka ovat partisiippisia. Adjektiiviset päätteet ovat levinneet edelleen monikon 2. persoonaan. Suomen romanikielen historiallisen kehityksen kannalta keskeisimmät muutokset liittyvät yhtäältä monikon 2. persoonan päätteen valintaan sekä partisiippisten preteritien esiintymiseen. Lisäksi preteritin persoonapäätteissä esiintyy samanlaisia analogista yhdentymistä kuin nykyajan muodoissa.

Taulukko 20: Menneen ajan persoonapäätteet.

SG 1	<i>-om ~ -um</i>
2	<i>-al</i>
3	<i>-as/-o ~ -i</i>
PL 1	<i>-am</i>
2	<i>-en, -an > -en > -e</i>
3	<i>-e</i>

Menneen ajan monikon 2. persoonan päätteet olivat historiallisesti Suomen romanikielessä *-e* että *-a*-vokaalillisia: esim. Arwidssonilla *bach-t-en* ‘tahtoa-PRET-2.PL’, mutta Reinholmilla *djabb-id-ann-as* ‘laulaa-PRF-2PL-REM’ ja Thesleffillä (1901) *džān-id-an* ‘tietää-PRET-2PL’. Menneen ajan monikon 2. persoonassa kilpaili 1800-luvun loppuun mennessä kolme eri päätettä: 1) *-en* analogisesti monikon 3. persoonan *-e*-päätteen kanssa (Matras 2002: 145), esim. Reinholmilla *tume s-enn-as* ‘te olla-2PL-REM = te olitte’ (10a); 2) *-an*, esim. Thesleffillä (1901) *d-ījan* ‘antaa-2PL’ (10b); ja 3) *-e*-nykykielen tavoin samannäköisen monikon 3. persoonan kanssa, esim. Reinholmilla *tume slippu-din-e auri* ‘te päästä-PRET-PL ulos = te pääsitte ulos.’ (10c). *-an*-päätte jäi luultavimmin leksikaalisten verbien menneen ajan muodoissa käytöstä jo tultaessa 1900-luvulle. *-en*-päätte oli produktiivinen vielä Jalkiolla, esim. *liien tume* ‘saada-PRET.2PL te = saitte(ko) te’, *tume diien* ‘te antaa.PRET.2PL = te annoitte’, mutta harvinaistui selvästi 1900-luvun jälkipuoliskolle tultaessa.

(10) a.

	PL
1	<i>-am</i>
2	<i>-en</i>
3	<i>-e</i>

b.

	PL
1	<i>-am</i>
2	<i>-an</i>
3	<i>-e</i>

c.

	PL
1	<i>-am</i>
2	<i>-e</i>
3	

Pohjoismurteiden yhtenä innovaationa tunnetaan partisiippisten preteritien kuten *gelo* 'menä', *mulo* 'kuoli' korvautuminen säännönmukaisilla *-as*-loppuisilla muodoilla kuten *geljas*, *gejas* ja *mujas*. Tämä innovaatio ei ole täysin yltänyt Suomen romanikieleen, vaan liikeverbit *dža-* 'mennä', *v-* 'tulla' ja *peer-* 'kaatua' sekä verbi *meer-* 'kuolla' (muissa kielenaineksissa myös *d-* 'antaa' ja *pi-* 'juoda') muodostavat oman ryhmänsä, jonka leimallisimpana piirteenä on partisiippisen preteritin yksikön 3. persoonan muodon säilyminen konservatiivisena piirteenä, esim. Jalkiolla *ǰeel-o* 'mennä.PRET-M.SG', *au-l-o* 'tulla-PRET-M.SG', *peel-o* 'kaatua.PRET-M.SG' ja *muul-o* 'kuolla.PRET-M.SG'.

Liittotempusten kehitys

Preteritin ja pluskvamperfektin yhteenlankeamisen seurauksena romanikielessä oli yksi ainoa menneen ajan tempus, joka saattoi toimia sekä imperfektinä, preteritinä ja pluskvamperfektinä että myös suomen perfektii käytöltään vastaavana tempuksena. Tätä kuvaavat mainiosti Reinholmin kielenainesten esimerkit (11a–c), vapaat käännökset Reinholmin ruotsinkielisten glossien mukaan.

- (11) a. preteriti/ imperfekti:
me dján-id-om(-)as
 minä tietää-PRET-1SG(-REM)
 'tiesin'
- b. perfekti:
Me presa-d-omm(-)as bú.
 minä maksaa-PRET-1SG(-REM) paljon
 'olen maksanut paljon'
- c. pluskvamperfekti:
P-ies p-es-k-i vett-a.
 juoda REFL-OBL.SG-GEM- järki-NOM.SG
 -3SG F.NOM.SG
 'Hän joi järkensä.'

Menneen ajan tempusjärjestelmä täydentyi analyyttisellä perfektillä ja pluskvamperfektillä 1800-luvun lopulle tultaessa suomen kontaktivaikutuksesta. Thesleffin (noin 1890) laulun tekstit olivat ensimmäiset lähteet, joissa uusia verbiliittoja esiintyi. Ne koostuivat apuverbistä *s-/h-* 'olla' sekä pääverbin atemaattisesta partisiipista, kuten esimerkissä (12). Tällainen perfektin ja pluskvamperfektin muodostustapa yleistyi kuitenkin vasta 1900-luvun alun kielenaineiksissa.

- (12) *Voi s-am han-ime ta lis-ime.*
 voi olla- kaivata- ja kärsiä-ATEM.PTCP
 PRS.1PL ATEM.PTCP
 'Voi, olemme kaivanneet ja kärsineet.'

Viimeistään 1900-luvun alussa aikamuotojärjestelmä alkoi muuttua suomen mallin mukaiseksi kolmen menneen ajan aikamuotoa käsittäväksi siten, että preteritin rinnalle omaksuttiin kontaktissa suomeen uudet liittotempukset perfekti ja pluskvamperfekti. Bourgeois (1911: 14) esitteli vielä vanhat synteettiset menneet tempukset, mutta Jalkion kielenaines viittaa siihen, että ensin oli kehittynyt liittopluskvamperfekti korvaamaan romanikielen olemassa ollutta kategoriaa, synteettistä pluskvamperfektiä, ja sitten vasta liittoperfekti. Menneen ajan liittotempukset ovat käänöslainaa suomen olla-verbistä ja partisiipista koostuvien liittomuotojen (*olen puhunut, olitte puhuneet*) pohjalta. Jalkiolla kilpaili kaksi verbiliittojen rakennetyyppiä, joissa molemmissa apuverbinä oli *s-/h-*'olla', mutta pääverbinä oli joko atemaattinen tai harvemmissä tapauksissa temaattinen partisiippi:

	<i>s-/h-</i> + ATEM.PTCP		<i>s-/h-</i> + TEM.PTCP	
PERFEKTI	<i>s-om</i> olla-PRS.1SG	<i>āh-imen</i> olla- ATEM.PCTP	(ei esimerkkejä)	
	<i>'olen ollut'</i>			
PLUSKIVAM-PERFEKTI	<i>hin</i> olla.PRS.3SG	<i>par-imen</i> vaihtaa- ATEM.PCTP	<i>s-as</i> olla-PRET.3SG	<i>au-l-o</i> tulla-PRET-M.SG
	<i>'on vaihdettu'</i>		<i>'oli tullut'</i>	
PLUSKIVAM-PERFEKTI	<i>s-as</i> olla-1SG-REM	<i>tryst-imen</i> kiertää- ATEM.PCTP	<i>s-as</i> olla-PRET.3PL	<i>trād-id-e</i> ajaa-PRET-PL
	<i>'olin kiertänyt'</i>		<i>'olivat ajaneet'</i>	
	<i>s-as</i> olla-PRET.3SG	<i>rakk-imen</i> puhua- ATEM.PCTP		
	<i>'oli puhunut'</i>			

Menneen ajan liittomuotojen lisäksi käännöslainana suomesta kehittyi viimeistään tultaessa 1900-luvun alkuun futuurin verbiliitto, jonka osina ovat suomen vastaavan rakenteen tavoin *v-* 'tulla' apuverbinä ja pääverbin subjektin kanssa kongruoiva subjunktiivin muoto korvaamassa suomen III infinitiiviä (13).

- (13) a. *Messias v-el-a te staav-el teele.*
 Messias tulla-PRS.3SG-COMP astua-PR.3S
 IND G
 alas

'Messias tulee astumaan alas.' (Jalk.)

b.	<i>Oosn-e</i>	<i>v-el-a</i>	<i>panna</i>	<i>te</i>	<i>stakrav-el</i>	<i>teele</i>
	aasi- NOM.PL	tulla-PRS.3SG- IND	vielä	COMP	astella- PRS.3SG	alas
	<i>t-i</i>	<i>rajiskiduitu,</i>	<i>bi</i>	<i>ap-i</i>		
	sinun- F.SG	hovi	mutta	-lla-F.SG		
	<i>da</i>	<i>grubb-os</i>	<i>v-el-a</i>	<i>te</i>	<i>čerav-el</i>	
	tämä	seimi- NOM.SG	tulla- PRS- 3.SG- IND	COMP	tehdä- PRS.3SG	
	<i>i</i>	<i>khangar-i</i>	<i>sonak-es-ta...</i>			
	ART.F. NOM. SG	kirkko- NOM.SG	kulta-OBL.SG-ABL			

'Aasit tulevat vielä tallomaan alas sinun palatsisi, mutta tämän seimen päälle tullaan rakentamaan kirkko kullasta.'

Tapaluokat

Synteettisiä, taivutusmuodoin ilmaistavia tapaluokkia oli Suomen romanikielessä alkuaan varsinaisesti kolme: indikatiivi, subjunktiivi ja imperatiivi. Indikatiivin ja subjunktiivin morfologinen oppositio toteutui jo varhain preesensissä, koska indikatiivin preesens oli nykykielen tavoin ns. 'preesens', mutta subjunktiivina toimi 'lyhyt' preesens (esim. *rakkav-ël-a* 'puhua-PRS.3SG-IND', mutta *te rakkav-el* 'COMP puhua-PRS.3SG'). Subjunktiivin persoonapäätteet olivat nykyisenkaltaiset; kuitenkin monikon 1. persoonassa oli oma *-as*-päätteinen

muotonsa, esim. *rakkav-as* 'puhutaan'. Komplementoiija *te* oli pakollinen, esim. Reinh. *Djél-o gres-te rōd-el...* 'mennä.PRF-M.SG hevonen.OBL.SG-LOK etsiä-PRS.3SG = Hän meni etsimään hevosta...'. Imperatiivin ainoa oma muoto, yksikön 2. persoonana, oli nykyisenkaltainen, mutta Gananderilla esiintyi myös *-a-* ja *-a-ba-*loppuisia muotoja kuten *aw-a ~ aw-aba* 'tule!' (nykykielessä pelkkä vartalo *au!*).

1700-luvun ja 1900-luvun alun välisenä aikana aikamuoto-, aspekti- ja tapaluokkajärjestelmä rakentuivat uudella tavalla. Ensimmäisenä purkautui aspektijärjestelmä, kun menneen ajan muodoista vanha synteettinen imperfekti (*rakkav-av-as* 'puhua-PRS.1SG-REM') alkoi kadottaa menneen ajan aikamuodon tehtäviään ja muuttua yhä puhtaammin pelkästään konditionaaliksi. Samalla muuttui myös tapaluokkien järjestelmä, kun romanikieleen kehittyi muoto-opillinen konditionaali. Vielä Reinholmin muistiinpanoissa oli esimerkkejä sekä imperfektitempuksesta (38a) että konditionaalista (14b–c). Thesleff ei enää kutsunut muotoja kuten *rakkav-av-as* imperfektiksi, vaan potentiaaliksi heijastelleen sen modaalisia pikemminkin aikamuodon tehtäviä.

- (14) a. *harhal* *djabb-ás.*
kauan laulaa-PRS.1SG.REM
'Lauloin kauan.'
- b. *jos-ko* *djabb-ás.*
jos-LIIT laulaa-PRS.1SG.REM
'Josko laulaisin.'
- c. *jou djabb-el-as te mins-il-as.*
hän laulaa- jos muistaa-PRS.3SG-
PRS.3SG- REM
REM
'Hän laulaisi, jos muistaisi.'

Toinen keskeisin muutos oli ”etäisyyden tunnuksen” *-as* (Reinholmilla myös *-a*, *-ahe* (sic!)) kehittyminen 1900-luvun alussa verbeillä merkitystehtävältään tyhjäksi suffiksiksi siten, että preteriti (*djabb-id-om* laulaa-RET.1SG) ja pluskvamperfekti (*djabb-id-om-as* laulaa-RET.1SG-REM) lankesivat yhteen. Bourgeois (1911: 14) esitti vielä konservatiiviset synteettiset menneen ajan muodot, joissa ”etäisyyden tunnus” *-as* merkitsi aikamuotoa, mutta Jalkion ja Aristeen kielenaineiksissa *-as* esiintyi jo nykykielen tavoin optionaalisena ja pelkästään yksikön ja monikon 1. persoonan muodoissa, vrt. *jommas* '1SG = tulin' vs. *av-jom* 'tulla-RET-1SG', *jammás* 'Ø-1PL = tulimme' vs. *haju-d-am* 'tietää-RET-1PL'.

Verbi s-/h- 'olla'

Verbillä *s-/h- 'olla'* on vain indikatiivin preesensin ja menneen ajan synteettisiä muotoja. Sen persoonapäätteet ovat menneen ajan taivutuksista. Se on nykyään Suomen romanikielen ainoa verbi, jolla ”etäisyyden tunnus” *-as* ilmaisee aikamuotoa, vrt. *s-om 'olla'*-(PRS.)1SG = olen' vs. *s-omm-as 'olla'*-(PRS.)1SG-REM = 'olin'. Verbin *s-/h-* muut indikatiivin aikamuodot ja tapaluokat muodostetaan hyödyntäen yleensä verbiä *āxx- 'olla'*, esim. indikatiivin perfektissä *s-om āx-t-om 'olla'*-PRS.1SG *olla*-PRET-1SG = olen ollut', konditionaalissa *āxx-a-as 'olla'*-PRS.1SG-REM = olisin', (*te*) *āxx-el 'KOMP* *olla*-PRS.3SG = on' ja imperatiivissa *āx!* 'ole!'. Taulukko (21) kuvaa 'olla'-verbien taivutusta Reinholmin muistiinpanoista (1860-1.) kieleen saakka. Taulukossa Reinholmin muistiinpanojen suluissa olevat menneen ajan muodot on poimittu muistiinpanojen lauseista, muut muodot ovat Reinholmin taivutuskaavoista. Preesensin ja menneen ajan muodot menivät paikoin Reinholmilla sekaisin. Huomiota herättävät etenkin yksikön 3. persoonan muodot *he* ja *hi*, mutta myös monikon 3. persoonan muoto *hina*. *he* vastasi mm. sintin muotoa, josta *-in*-laajennus puuttuu. Muodot *hin* ja *sin* vaihtelivat. *hina*-muodossa on mahdollisia

jäänteitä ns. subjektikliiteistä. Menneen ajan muodoista monikon 1. persoonaan merkitty *sam* oli itse asiassa preesens (pro *sammās*) ja monikon 2. persoonan muotona mainittu *sammaha* puolestaan pikemminkin monikon 1. persoonan muoto. Muodoista aivan erityisen huomion arvoisia ovat *-ahe-* ja *-aha(s)-*loppuiset (yks. 1. p. *sommahe*, yks. 2. p. *salahas* sekä edellä mainittu *sammaha*) sekä yksikön 3. persoonan *sasasi*. *-ahe-*loppu lienee aikamuotoa merkitsevän ”etäisyyden tunnuksen” konservatiivinen muoto (< *ahi*), jota vastaava esiintyy Unkarin ja Itävallan eteläisissä keskisissä murteissa (Matras 2002: 156). Onkin ilmeistä, että Reinholm haastattelemista romaneista osa oli Suomeen Keski-Euroopasta tulleita. *sas-asi* ’olla-PRET.3SG-REM’ on kopulan pluskvamperfekti. Muoto on poikkeuksellinen, koska Suomen romanikielen vanhassa pluskvamperfektissä etäisyyden tunnus saattoi muutoin liittyä vain 1. ja 2. persoonaan. Yksikön 3. persoona lankesi yhteen preteritin kanssa. Jalkion ja Aristeen kielenainesten keskeiset muutokset olivat *hin-*muodon vakiintuminen *s > h* -äänteenmuutoksen tuloksena preesensin yksikön ja monikon 3. persoonaan sekä *sen-*muodon valinta monikon 2. persoonaan.

Taulukko 21: Kopulan s-/h- taivutus.

	Preesens		Mennyt aika	
	Reinholm	Jalkio	Reinholm	Jalkio
SG 1	<i>som</i>	<i>s-om</i>	<i>sommas, somma, sommahe</i>	<i>s-omm-as</i>
2	<i>sal</i>	<i>s-al</i>	<i>(sallas), sala, salahas</i>	<i>s-all-as</i>
3	<i>he, (hi), hin, (sin)</i>	<i>h-in</i>	<i>(sas), sasasi</i>	<i>s-as</i>
PL 1	<i>somma</i>	<i>s-am</i>	<i>samm</i>	<i>s-amm-as</i>
2	<i>(sen), sala</i>	<i>s-en</i>	<i>(sennas), sammaha</i>	<i>s-enn-as</i>
3	<i>(hin), hina</i>	<i>h-in</i>	<i>(sas), sasasi</i>	<i>s-as</i>

Modaaliverbit

Euroopan romanikielen murteiden modaaliverbit ovat olleet alttiita innovaatioille sekä kielensisäisten kielipiillistumisilmiöiden että kontaktivaikutusten kautta (Matras 2002: 162). Varhaisromaniin voitu rekonstruoitu modaaliverbien järjestelmä, joka nojasi ensi sijassa impersonaaleihin (Matras 2002: 162–163). Useissa romanimurteissa kykyä ilmaistaan impersonaanilla (*a*)š*ti*, kielteisenä *naš*ti**. Nämä palautuvat varhaisromanin vastaaviin konservatiivisiin olla-verbien muotoihin. Tämän verbistä *s-/h-* lähtöisin olevan modaaliverbin rinnalla esiintyi varhaisromanissa toinenkin taipumaton kykyä ilmaiseva modaaliverbi *šaj* 'voida', joka on persiasta peräisin. (Matras 2002: 163.)

našti on dokumentoitu Suomen romanikielessä merkityksessä 'ei voi' (Thesleff 1901) (mutta Koivistolla 1994 *naasti* merkitsee 'ei ole'), muttei modaaliverbiä *šaj*. Suomen romanikielen nykyisiä modaaliverbejä kuvaa taulukko (22); suurin osa nykyisistä modaaliverbeistä esiintyi jo 1800-luvun kirjallisissa lähteissä.

Taulukko 22: Suomen romanikielen modaaliverbit (vrt. Beard 1995: 132; Granqvist 2007: 465).

	Modaaliverbi	Esimerkki
Potentiaali	<i>voipuv-</i> 'voida' <i>vojuv-</i> 'voida' (<i>našti/nāsti</i>) 'ei voi'	<i>Me voipuvā te pīvā.</i> 'Minä voin juoda.' <i>Me vojuvā te pīvā.</i> 'Minä voin juoda.'
Desideratiivi	<i>kamm-</i> 'haluta' <i>baxx-</i> 'tahtoa'	<i>Me kammā te pīvā.</i> 'Minä haluan juoda.' <i>Me baxxā te pīvā.</i> 'Minä haluan juoda.'
Osaaminen	<i>hajuv-</i> 'osata' <i>osuv-</i> 'osata'	<i>Me hajuvā te pīvā.</i> 'Minä osaan juoda.' <i>Me osuvā te pīvā.</i> 'Minä osaan juoda.'
Obligatiivi	<i>mostuv-</i> 'täytyä' <i>moste, mote</i> 'täytyä' <i>sote</i> 'täytyisi'	<i>Me mostuvā te pīvā. / Mān mostula te pīvā.</i> 'Minun täytyy juoda.' <i>Me moste ~ mote pīvā.</i> 'Minun täytyy juoda.' <i>Me sote pīvā.</i> 'Minun täytyisi

		juoda.’
Nesessiivi	<i>hyövuv-</i> ’tarvita’	<i>Me hyövuvā te pīvā. / Mān hyövula te pīvā.</i> ’Minun tarvitsee juoda.’
Futuuri	<i>v-</i> ’tulla’	<i>Me vā (te) pīvā.</i> ’Minä tulen juomaan.’

Kykyä ilmaisevat tavallisimmin Suomen romanikielessä varhaisromanin impersonaalien sijasta normaalisti persoonissa taipuvat suomalaislainat *voipuv-* ja harvemmin *vojuv-* ’voida’. Tahtomista ilmaisee Suomen romanissa persoonissa taipuva *kamm-* ’haluta’, joka on verbistä ’rakastaa’ kieliopillistunut. Suomen romanikielessä *kamm-* apuverbin rinnalla on *baxx-* ’haluta’, joka on vastaavan kehityksen tulosta kuin Balkanin romanikielen murteiden tahtomista ilmaiseva modaaliverbi *mang-* < ’pyytää’. Koiviston (1994) sanakirjassa verbin *baxx-* muut merkitykset ovat ’kerjätä, pyytää, rukoilla’.

Suomen romanikielessä osaamista ilmaistaan joko romanin alkuperäisten resurssien kieliopillistumisen kautta verbillä *hajuv-* ’osata’ tai sitten suomalaislainalla ’osata’, joka on dokumentoitu jo 1800-luvulla, esim. *osuv-eh-a* ’osata-PRS.2SG-IND’ (Reinh.).

Suomen romanikielen keskeisin täytymistä kuvaava modaaliverbi on *mostuv-* ’täytyä’, joka on dokumentoitu

1800-luvulla. Valtosen (1972) mukaan se on germaaninen tai skandinaavinen, joko keskialasaksan sanasta *moste* tai nykyruotsin apuverbistä *måste* lähtöisin. Toinen tapa ilmaista täytymistä on käyttää impersonaalista modaaliverbiä *moste* tai *mote*, jonka alkuperälle Valtonen (1968: 43) esittää kaksi vaihtoehtoista tulkintaa: joko (uskottavimmin) ruotsin sanaa *måste* 'täytyä' tai romanin sanaa *mo* sekä komplementoijaa *te*. Myös *moste* on dokumentoitu 1800-luvulla. Nesessiiviä ilmaistaan Suomen romanikielessä ruotsista lainatulla verbillä *hyövuv-* 'tarvita' (< ruots. *behöva*), joka sekin tunnetaan 1800-luvulta.

Alkuaan Suomen romanikielen modaaliverbit *mostuv-* 'täytyä' ja *hyövuv-* 'tarvita' taipuivat persoonissa, ja niiden subjekti oli nominatiivisijainen, esim. *Me mostu-dī-jom* 'minä täytyä-PRET-1SG KOMP = minun täytyi' (Ariste), *na hyövuv-eh-a'* NEG tarvita-PRS.2SG-IND = sinun ei tarvitse' (Reinh.).

Arwidssonin futuuri oli muodostettu analyyttisesti *sote-* partikkelista ja subjunktiivista, esim. *tu sote bachh-es* 'sinä FUT pyytää-PRS.2SG'. Muoto *sote* on alkuaan dokumentoitu Arwidssonin analyyttisen futuurin apuverbinä. *sote* on impersonaalinen apuverbi, joka pitää sisällään historiallisesti kopulan yksikön 1. persoonan muodon *som* ja komplementoijan *te*. Reinholmin

perifrastisessa futuurissa apuverbinä oli *moste*, esim. *moste djabb-es* 'pitää laulaa-PRS.2SG'.

Kieltosanat

Suomen romanikielessä muiden kuin imperatiivin muotojen kieltopartikkelina on *na(a)* ja imperatiivissa *ma*. Kopulan kieltomuotona toimii preesensissä pelkkä *nā*, menneen ajan 3. persoonan muodoissa *nās* ja muissa persoonissa *nā* ja kopulan menneen ja muoto, esim. *nā s-omm-as* 'NEG olla-1SG-REM = en ollut'.

Ei-finiittiset muodot

Suomen romanikielen ei-finiittisiä verbinmuotoja ovat perfektiiviset partisiipit. Partisiipit ovat ei-finiittisiä verbaaliadjektiiveja. Niillä on osittain sekä adjektiivin että verbin ominaisuuksia. Romanikielen partisiippijärjestelmä on kielten joukossa poikkeuksellinen, sillä se koostuu pelkästään menneen ajan partisiipeista, jotka voivat olla joko aktiivisia tai passiivisia, vrt. *čer-d-e* 'tehneet; tehty', *vēdr-imen* 'kostonut; kostettu'. Suomen romanikielen partisiipit jakautuvat kahteen muoto-opilliseen pääryhmään temaattisiin ja atemaattisiin.

Romanikielen temaattiset menneen ajan

perfektiiviset partisiipit koostuvat preteritivartalosta, sen mahdollisesta laajennuksesta ja adjektiivien kaltaisesta nominintaivutuksesta (Matras 2002: 159). Partisiipin vartalo mahdollisine laajennuksineen, johon nominintaivutus liittyy, on yleensä samankaltainen kuin indikatiivin preteritivartalo:

Verbijuuri	Preteritin y. 3. p.	Temaattinen partisiippi (mask. yks. nom.)
<i>khār-</i> 'kutsua'	<i>khar-d-as</i>	<i>khar-d-o</i>
<i>bexx-</i> 'tahtoa'	<i>bex-t-as</i>	<i>bex-t-o</i>
<i>phenn-</i> 'sanoa'	<i>phen-jas</i>	<i>phen-l-o / phell-o</i>
<i>sikjuv-</i> 'oppia'	<i>sikju-dīl-o /</i> <i>sikja-dīl-o /</i> <i>sikju-d-as</i>	<i>sikju-dīl-o /</i> <i>sikja-dīl-o</i>

Tunnukset *-l-* ja *-n-* vaihtelevat eräissä tapauksissa, varsinkin intransitiiveilla niin, että yksikössä on useimmiten *-l-* ja monikossa *-n-*: vrt. *sikja-dīl-o* 'oppia:PRET-M.SG' ja *sikja-dīn-o* 'oppia:PRET-PL'. Epäsäännöllisiä muotoja ovat *džēlo* 'mennyt', *mūlo* 'kuollut', *pēlo* 'pudonnut' ja *sūto* 'nukkunut'. Verbeillä *džān-* 'tietää' ja *rann-* 'kirjoittaa' säilyivät käytössä partisiipit *džānlo* 'tiennyt, tiedetty' ja *ranlo* 'kirjoittanut, kirjoitettu' vielä senkin jälkeen, kun preteritin muodostuksessa oli siirrytty konservatiivis-

innovatiivisesti *-d*-tunnukseen sidevokaalin *kerā* (yksikön 3. persoonassa *džānidas, rannidas*).¹¹ *-i-d-*preteritivartalon saavista verbistä ei yksiköllistä temaattista partisiippia edes voitane muodostaa kuin korkeintaan kaksoissuffiksilla, esim. *trād-* 'ajaa': **trād-id-o* mutta satunnaisesti *trād-idīl-o*. Strukturaalinen halkeama syntyi 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien ja vakiintui 1900-luvun alussa. Eräillä primaariverbeillä, jotka ovat siirtyneet Suomen romanikielessä *-av-*johtimella muodostettujen transitiviverbien luokkaan, on säilynyt jäänteinä alkuperäinen partisiippi, esim. *siklo* 'oppinut', *kamlo* 'rakas' ja *čālo* 'kylläinen' (vrt. Pirttisaari 2002: 56–57). Transitiviverbien johdin *-ar-v-*säilyy optionaalisena partisiipeissa *baxtardo* (Th.) 'onneton', *pinsardo* 'tunnettu', *sikjardo* 'oppinut', *xačardo* 'poltettu', *lansvardo* 'hävytön' ja *čingardo* 'särkynyt' säilyy, vaikka se on finiittimuodossa täysin epäproduktiivinen.¹²

Suomen romanikieli on sintin tavoin säilyttänyt atemaattisen partisiippityypin. Atemaattisia partisiippeja voidaan periaatteessa muodostaa lähes kaikista

- 11 Konservatiivista taivutuksessa on *-d*-tunnus, innovatiivista taas sidevokaalin lisäävä vartalonmuodostuksen prosessi, jonka tuloksena on transitiviverbejä lähenevä taivutus. (Vrt. Pirttisaari 2002, 2003, 2005.)
- 12 Rinnalla esiintyy nykyään myös *-ado*-loppuisia muotoja kuten *pinsado, lansvado* ja *čingrado*.

temaattisista ja atemaattisista verbeistä. Atemaattisten partisiippien tunnuksen variantit ovat Suomen romanikielessä *-imen*, *-ime*, *-irme(n)* ja *-ilme(n)*. Niistä *-ime* on loppunasaalin reduktion tulosta. *-irmen*-loppuisia atemaattisia partisiippeja esiintyy vain *-ar-v/-er-v-*johtimilla muodostetuilla transitiiviverbeillä tai niiden jäänteinä, esim. Thesleffillä (1901) *phagirmen* 'särjetty, murrettu', *pindžirmen* 'tuttu', *solchirmen* 'vannonut, vannottu'. Atemaattiset partisiipit ovat yleisesti käytettyjä kirjoitetussa käännöskielessä. Varsinkin Jalkion käännöskielessä ne olivat erittäin monipuolisesti käytettyjä. Jalkio ja hänen jälkeensä muut romanikieltä suomesta kääntäneet ovat pyrkineet niiden avulla myös romanintamaan suomen lauseenvastikkeita, esim. (42a-b). Atemaattisia partisiippeja esiintyy läpi koko Suomen romanikielen dokumentoidun historian myös puhutussa kielessä tai siitä tehdyissä muistiinpanoissa, mutta paljon kirjoitettua kieltä harvinaisempina ja pääsääntöisesti taipumattomina.

Tunnukset *-l-* ja *-n-* vaihtelevat eräissä tapauksissa, varsinkin intransitiiveilla niin, että yksikössä on useimmiten *-l-* ja monikossa *-n-*: vrt. *sikja-dīl-o* 'oppia:PRET-M.SG' ja *sikja-dīn-o* 'oppia:PRET-PL'. Epäsäännöllisiä muotoja ovat *džēlo* 'mennyt', *mūlo* 'kuollut', *pēlo* 'pudonnut' ja *sūto* 'nukkunut'. Verbeillä

džān- 'tietää' ja *rann-* 'kirjoittaa' säilyivät käytössä partisiipit *džanlo* 'tiennyt, tiedetty' ja *ranlo* 'kirjoittanut, kirjoitettu' vielä senkin jälkeen, kun preteritin muodostuksessa oli siirrytty konservatiivis-innovatiivisesti *-d-*tunnukseen sidevokaalin kera (yksikön 3. persoonassa *džānidas*, *rannidas*).¹³ *-i-d-*preteritivartalon saavista verbistä ei yksiköllistä temaattista partisiippia edes voitane muodostaa kuin korkeintaan kaksoissuffiksilla, esim. *trād-* 'ajaa': **trād-id-o* mutta satunnaisesti *trād-idīl-o*. Strukturaalinen halkeama syntyi 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien ja vakiintui 1900-luvun alussa. Eräillä primaariverbeillä, jotka ovat siirtyneet Suomen romanikielessä *-av-*johtimella muodostettujen transitiiiviverbien luokkaan, on säilynyt jäänteinä alkuperäinen partisiippi, esim. *siklo* 'oppinut', *kamlo* 'rakas' ja *čālo* 'kylläinen' (vrt. Pirttisaari 2002: 56–57). Transitiiivinverbien johdin *-ar-v-*säilyy optionaalisena partisiipeissa *baxtardo* (Th.) 'onneton', *pinsardo* 'tunnettu', *sikjardo* 'oppinut', *xačardo* 'poltettu', *lansvardo* 'hävytön' ja *čingardo* 'särkynyt' säilyy, vaikka se on finiittimuodossa täysin

13 Konservatiivista taivutuksessa on *-d-*tunnus, innovatiivista taas sidevokaalin lisäävä vartalonmuodostuksen prosessi, jonka tuloksena on transitiiiviverbejä lähenevä taivutus. (Vrt. Pirttisaari 2002, 2003, 2005.)

epäproduktiivinen.¹⁴

Suomen romanikieli on sintin tavoin säilyttänyt atemaattisen partisiippityypin. Atemaattisia partisiippeja voidaan periaatteessa muodostaa lähes kaikista temaattisista ja atemaattisista verbeistä. Atemaattisten partisiippien tunnuksen variantit ovat Suomen romanikielessä *-imen*, *-ime*, *-irme(n)* ja *-ilme(n)*. Niistä *-ime* on loppunasaalin reduktion tulosta. *-irmen*-loppuisia atemaattisia partisiippeja esiintyy vain *-ar-v/-er-v*-johtimilla muodostetuilla transitiiiviverbeillä tai niiden jäänteinä, esim. Thesleffillä (1901) *phagirmen* 'särjetty, murrettu', *pindžirmen* 'tuttu', *solchirmen* 'vannonut, vannottu'. Atemaattiset partisiipit ovat yleisesti käytettyjä kirjoitetussa käännöskielessä. Varsinkin Jalkion käännöskielessä ne olivat erittäin monipuolisesti käytettyjä. Jalkio ja hänen jälkeensä muut romanikieltä suomesta kääntäneet ovat pyrkineet niiden avulla myös romanintamaan suomen lauseenvastikkeita, esim. (15a-b). Atemaattisia partisiippeja esiintyy läpi koko Suomen romanikielen dokumentoidun historian myös puhutussa kielessä tai siitä tehdyissä muistiinpanoissa, mutta paljon kirjoitettua kieltä harvinaisempina ja pääsääntöisesti taipumattomina.

14 Rinnalla esiintyy nykyään myös *-ado*-loppuisia muotoja kuten *pinsado*, *lansvado* ja *čingrado*.

- (15) a. *ehka jou hin Kristus, Deul-es-k-o*
 jos hän olla- Kristus Jumala-
 PRS.3SG OBL.SG-
 GEN-M.SG
- velek-imen*
 valita-
 ATEM.PCTP
 'jos hän on Kristus, Jumalan valitsema'
- b. *ta loĥ-imes ĝeel-o*
 ja iloita- mennä
 ATEM.PCTP -PRET-
 M.SG
do uĉin-o raij
 se ylhäinen-M.SG herra
 'ja iloiten meni se ylhäinen herra'

Passiivi

Muiden Euroopan romanikielen murteiden kaltainen synteettinen passiivi katosi ilmeisesti jo varhain, ja sen tilalle oli jo 1800-luvun jälkipuoliskolle tullessa kieliopillistunut erilaisia aktiivin muotoja (Valtonen 1968: 145; Koivisto 1987: 232; Hedman 1996: 137; Granqvist 2002a, 2005; Pirttisaari 2002).

Suomen vaikutuksesta romanikielen passiivin

muotoutumiseen ovat huomauttaneet Valtonen (1968), Granqvist (2002a, 2005) sekä Pirttisaari (2002). Esimerkiksi jo Reinholmin muistiinpanoissa preesensiin yksipersonainen passiivi, joka perustui monikon 1. persoonaan, esim. *rakkav-ah-a bút kochib-a* 'puhua-PRS.1PL-IND paljon vale-NOM.SG = puhutaan paljon valetta' ja 3. persoonaan, esim. *e grén sote (= máste) khakhaven* 'ART.OBL.PL hevonen.OBLPL pitää syöttää-PRS.3PL = hevoset pitää syöttää'.

Suomen yksipersonaisen passiivin liittotempuksia perfektiiä ja pluskvamperfektiiä vastasivat jo 1800-luvun romanikielen lähteissä tavallisimmin liittotempukset, jotka koostuvat aktiivin monikollisten liittotempusten tavoin apuverbistä ja temaattisen partisiipin monikon muodosta, esim. *ar do rat, ka sas markn-os ču-dd-e phallo* '-ssA tämä yö kun olla.PRF.3SG markkina.NOM.SG laittaa.PRF-PL kiinni = tämä yönä, kun markkinat oli laitettu kiinni' (Reinh.) (Granqvist 2002a; Pirttisaari 2002: 156-162). Suomen monipersonaisista passiiveista tilapassiivia vastasi samoihin aikoihin romanikielessä verbiliitto, joka koostuu finiittiverbinä toimivasta tilaverbistä *s-/h-* tai *āxx-* 'olla' ja useimmiten temaattisesta partisiipista. Reinholmilta löytyy esimerkki *man-ge hin diil-o sār o dujoor* 'minä.OBL-DAT on antaa-PRF-M.NOM.SG kaikki_M.NOM.SG voima = minulle on

annettu kaikki voima’.

Suomen kielen verbinmuodot romanikielessä

Verbien muoto-oppi on kuitenkin pysynyt sikäli konservatiivisena, että se hyödyntää pääosin vain indoarjalaisten resurssien reanalyysia. Suomen mukaisia persoonapäätteitä ja modusten tunnuksia käytetään harvoin, toisaalta niistä on mahdollisia satunnaisia viitteitä jo Gananderista lähtien, esim. *Mä dian-a t akraw-an* ‘minä osata-PRS.1SG COMP puhua-PRS.1SG = Osaan puhua.’ ja *Mä dian-a t drabaw-an* ‘Minä osata-PRS.1SG COMP lukea-PRS.1SG = Osaan lukea.’. Suomen kieltopartikkeli *ei* yleistyi *na*-sanan rinnalla ja tilalle. Aristeelta 1900-luvun alusta on esimerkkejä kaksinkertaisista suomeen ja romanikieleen perustuvista negaatioista kuten: *ei me na l-ī-jom* ‘NEG minä NEG saada-PRET-1SG = minä en saanut’. Aristella on viitteitä myös pelkän suomen *ei*-sanan esiintymisestä taipumattomana negaatiopartikkelina, esim. *ei me buut vandra-dii-jom* ‘NEG minä paljon kulkea-PRET-1.SG = en minä paljon kulkenut’.

9. luku

MUIDEN

SANALUOKKIEN

HISTORIAA

Tässä luvussa tarkastelen romanikielen adverbien, adpositioiden, konjunktioiden ja liitepartikkelien historiaa. Adverbien osalta keskeisin tematiikka liittyy temaattisen statuksen opposition purkautumisen seurauksiin sekä uudismuodosteiden kehittymiseen vanhoja lokatiivi- ja ablatiivitunnuksia hyödyntävien adverbien rinnalle. Adpositioiden (prepositioiden ja postpositioiden) osalta merkittävin problematiikka koskee typologista muutosta prepositiokielestä ja postpositiokieleksi sekä suomea vastaavien ambipositivien kehittymistä. Ambipositiviot voivat toimia sekä prepositioina että postpositioina. Tärkeimmät konjunktioita koskevat muutokset liittyvät niiden lainakerrostumiin suomesta ja ruotsista sekä erillisen ’jos’-konjunktin käyttöön ehtolauseissa. Suomen liitepartikkeleista kysymysliite omaksuttiin suomesta jo 1800-luvulla, mutta liitepartikkelien käyttö yleistyi vasta 1900-luvulla.

-e-, -i- ja -al-päätteiset adverbit

Osa romanikielen adverbeista perustuu nominien *-e-*, *-i-* päätteisiin lokatiivi- ja *-al-* päätteisiin ablatiivikaasuksiin (taulukko 23).

Taulukko 23: -e-, -i- ja -al/ar-päätteisiä adverbija ja vastaavia kaksinkertaisia ablatiiveja.

Historialliset adverbit	
Statiivis-direktionaalinen	Separatiivinen (vanha ablatiivi)
<i>angle</i> 'edessä, edestä'	<i>angla(l)</i> 'edestä'
<i>arre</i> 'sisällä, sisään'	<i>rālal</i> 'sisältä'
<i>apre</i> 'päällä, päälle'	<i>prāl</i> 'päältä'
<i>avri, auri</i> 'ulkona, ulos'	<i>avjal</i> 'ulkoa'
<i>maškar, maxkar</i> 'joukossa, joukkoon'	<i>maškaral, maxkaral</i> 'joukosta'
<i>pax</i> 'vieressä, viereen'	<i>paxal</i> 'vierestä'
<i>pāl-</i> 'takana, taakse'	<i>pālal</i> 'takaa'
<i>pēžal</i> 'jalkaisin'	
<i>perdal</i> 'ohi(tse)'	
<i>tēl-</i> 'alla, alle'	<i>tēlal</i> 'alta'
<i>tryjum</i> (Reinh. <i>trym</i>), <i>trystal</i> 'ympärillä, ympäri, ympäriltä'	
<i>čēre</i> 'kotiin'	<i>čēral</i> 'kotoa'
<i>čorjal</i> 'salaa'	
<i>dāri, dai</i> 'täällä, tänne'	<i>datta</i> 'täältä'
<i>dōri, doi</i> 'siellä, sinne'	<i>dotta</i> 'sieltä'
<i>kāri, kai</i> 'missä, minne'	<i>katta</i> 'mistä'
<i>kōri, koi</i> 'tuolla, tuonne'	<i>kotta</i> 'tuolta'

Vanhojen lokatiivin ja ablatiivin tunnusten on katsottu palvelevan johtimina erottamassa staattisia ja

direktiivisiä adverbeja separatiivisista (vrt. Valtonen 1972, ms; Bakker ja van der Voort (1991); Hancock 1995a: 105–106; Matras 2002: 91). Valakialaisten murteiden (Matras 2002: 91) tavoin Suomen romanikielessä esiintyi historiallisesti staattisten ja direktiivisten adverbien yhteydessä lokatiivitunnus *-e* tai *-i* ja separatiivisten adverbien yhteydessä ablatiivitunnus *-al*. Lokatiivit, kuten varhaisromanin *andre* 'sisällä, sisään', *opre* 'ylhällä, ylös', *pale* 'takana, taakse', *tele* 'alhaalla, alas' ja *čēre* 'kotiin', saivat staatiivis-direktiivisen merkityksen, ja ablatiivit kuten *andral* 'sisältä', *apral* 'ylhäältä', *palal* 'takaa', *telal* 'alhaalta' puolestaan separatiivisen. *tryjum* (Reinh. *trym*) 'ympäri' (vrt. sintin *trujum*, *trum*, *trumal*) jäi käytöstä viimeistään tultaessa 1900-luvulle, ja sen korvasi kokonaan vanha ablatiivi *trystal(o)* (vrt. Walesin romanikielen *trustal*, *trušal*). Toisaalta vailla separatiivista merkitystä ovat *pěžal* ~ *pēsāl* 'jalkaisin' ja *čorjal* 'salaa', joka on vahvasti leksikaalistunut johdos substantiivista *čōr* 'varas'.

Adpositiot

Adpositio on kattotermi, joka käsittää esimerkiksi prepositioiden ja postpositioiden luokan, joka käsittää suhteellisen harvoja elementtejä verrattuna substantiiveihin, adjektiiveihin ja verbeihin. Adpositiot muodostavat yhdessä täydennyksensä kanssa ne muodostavat adpositiolausekkeen (PP). Prepositiot esiintyvät täydennyksensä edellä, kun taas postpositioiden paikka on niiden täydennyksen jäljessä. Ambipositiot voivat esiintyä sekä prepositioina että postpositioina.

Suomen romanikielen adpositioihin liittyy olennaisena typologinen muutos prepositiokielestä postpositiokieleksi kontaktissa suomeen. Suomen romanikieli on Euroopan romanimurteiden joukossa poikkeuksellinen, koska siinä varhaisromanista perityt spatiaaliset adpositiot esiintyvät ensi sijassa postpositioina eikä prepositioina. Prepositioiden kehittyminen genetiivin täydennykseksen saaviksi postpositioiksi on mitä ilmeisimmin suomen vaikutusta, koska suomi suosii postpositioita. Osa romanikielen adpositioista kehittyi suomen kaltaisiksi ambipositioiksi, jotka sallivat postpositioina genetiivitäydennyksen ja prepositioina nominatiivi- tai obliikvitäydennyksen.

Erisijaiset täydennykset luovat postpositio- ja prepositiokäyttöjen välille merkityseron, joka vaihtelee adpositioittain. Samalla suuri osa vanhoista statiivis-direktiivisistä prepositioista jäi paljolti käytöstä. Muutokset ajoittuvat 1800- ja 1900-lukujen taitteeseen, mutta vanhoja prepositioita säilyi postpositioiden rinnalla kaikkein konservatiivisimmissä yksilömurteissa 1970-luvulla.

Adpositioina käytettävät sanat

Romanikielen murteiden adpositioista vain muutamat perustuvat alkuperäisiin indoarjalaisiin adpositioihin. Romanikielen nykyisten murteiden adpositioiden inventaarioita ovat laajentaneet lanat eri kontaktikielistä, Suomen romanikielessä erityisesti skandinaavisista kielistä ja yksilömurteittain vaihtelevasti myös suomesta (Valtonen, ms.). Kaikille Euroopan romanimurteille yhteisiä laina-adpositioita ei ole, vaan adpositioita omaksuttiin kontaktikielistä eri murteisiin vasta murteiden hajaantumisen jälkeen (Matras 2002: 92). Käsittelen seuraavaksi Suomen romanikielen historiallisia ja nykyisiä adpositioita kahdessa ryhmässä, erikseen ei-spatiaalisia (muita kuin tilaa tai välimatkaa koskevia, taulukko 24) ja spatiaalisia / temporaalisia (tilaa tai välimatkaa koskevia tai aikaa

ilmaisevia) adpositioita (taulukko 25; harmaalla tekstillä merkitään nykyään harvinaisia muotoja ja merkityksiä). Lisäksi adpositioita on kiteytynyt substantiivien taivutusmuodoista, esimerkiksi Valtonen (ms.) mainitsee substantiivin *ring* 'puoli' eri sijoja käytetyn 1960-luvulta lähtien adpositioina 'luona, luokse'. uomen adpositioita käytetään romanikielisessä puheessa vain satunnaisesti, mutta jo 1800-luvun jälkipuoliskolta löytyy Reinholmin lauseke *uaki eestä* 'tytön edestä'.

Taulukko 24: Suomen romanikielen ei-spatiaalisia adpositioita.

Historialliset adpositiot	Nykyisen romanikielen adpositiot	
Prepositiot	Prepositiot	Postpositiot
<i>bi</i> 'ilman'	<i>ūtan</i> 'ilman', <i>fot</i> 'vaille'	
<i>xāl, strāl</i> 'vuoksi'		<i>xāl, strāl</i> 'vuoksi'
<i>džin</i> 'saakka'	<i>džin</i> 'saakka'	
<i>prissi</i> 'vastaan'	<i>prissi</i> 'vastaan'	

Taulukko 25: Historialliset spatiaaliset/ temporaaliset adpositiot.

Statiivis-direktionaalinen	Separatiivinen (vanha ablatiivi)
Prepositiot	
<i>ar-</i> '-ssA, -Vn'	<i>rālal</i> 'sisältä'
<i>ap-</i> '-IIA, -lle'	<i>prāl</i> 'päältä'
<i>kaj</i> 'kohti'	<i>kajal, katto, katti</i> '-stA'
<i>angle</i> 'edessä, eteen'	<i>angla(l)</i> 'edestä'
<i>maškar, maxkar</i> 'joukossa, joukkoon'	<i>maškaral, maxkaral</i> 'joukosta'
<i>pax</i> 'vieressä, viereen'	<i>paxal</i> 'vierestä'
<i>pāl-</i> 'takana, taakse'	<i>pālal</i> 'takaa'
<i>perdal</i> 'ohi(tse)'	

Ei-spatiaaliset adpositiot

Prepositio *džin* 'saakka' (< skt. *ādhi* 'päälle, luo') on Suomen romanikielen ainoa alkuperäinen ei-spatiaalinen prepositio. *bi* (< skt. ja pkt. *vi-*, Sampson 1926: 221) säilynyt muissa Euroopan romanimurteissa prepositiona 'ilman', mutta Suomen romanikielessä sen on korvannut viimeistään 1900-alusta lukien ruotsalaisperäinen *ūtan*. Vielä Valtonen (1968: 167) kuitenkin huomauttaa *bi*-sanana funktiosta prepositiona.

Sidonnaisena morfeemina *bi* esiintyy privatiivisena partikkelina tai prefiksinä, esim. *bibaxtalo* 'onneton', *bidādesko* 'isätön'. Vapaana morfeemina *bi* on saanut Suomen romanissa käyttöä adversatiivisena rinnastuskonjunktiona 'mutta' tai 'vaan'. Ruotsista on lainattu myös ajanilmauksissa käytetty *fort* 'vailla' (< nr. *bort*). Kausaalimerkityksinen *xāl* (harvemmin *strāl*) 'takia' palautuu muinaisindoeurooppalaiseen muotoon *vásāt* 'takia, ansioista, käskystä', jonka taustalla on skt. substantiivi *vása-* 'voima' (pkt. *vasa-*) (Valtonen 1972). Samasta lähtökohdasta on kehittynyt myös mm. valakialaisten murteiden *vaš-* prepositio (esim. Wolf 1960; Hancock 1995a). *prissi* 'vastaan' on slaavilainen laina (< serbokr. *protiv*, *sproću*, tšekin *proci*). Osa näistä adpositioista toimii myös adverbeina vailla täydennystä.

Spatiaaliset/ temporaaliset adpositiot

Osa nykyisten Euroopan romanimurteiden spatiaalisista adpositioista on etymologisesti yhteydessä romanimurteiden nykyisten sekundaarisijojen tunnuksiin *ke* ja lokatiiviin *te*. Reinholmin kieleen spatiaaliset/ temporaaliset adpositiot

Osa nykyisten Euroopan romanimurteiden spatiaalisista adpositioista on etymologisesti yhteydessä

romanimurteiden nykyisten sekundaarisijojen tunnuksiin *ke* ja lokatiiviin *te*. Reinholmin kielenaineiksissa on *ko fōros* 'kaupunkiin', mutta muutoin *ke* puuttuu Suomen romanikielestä; adpositio *te* on dokumentoimatta. Vielä Jalkiolla oli käytössä preposition ja määräisen artikkelin yhdistävät *katto, katti*, esim. *katto fōros* 'kaupungista, *katti Galilea* 'Galileasta' (Valtonen 1968: 168, 1972: 61, ms.). Useimmat muut spatiaaliset/ temporaaliset adpositiot ovat kieliopillistuneita paikan adverbeja, jotka perustuvat suffiksein *-e, -i* (lokatiivi) ja *-al* (ablatiivi) koodattuihin vanhoihin nominien lokatiivi- ja ablatiivikaasuksiin (ks. keskustelu edellä).

Typologinen muutos prepositiokielestä ja postpositiokieleksi

Suomen romanikielessä esiintyi vanhoja spatiaalisia/ temporaalista prepositioita 1900-luvun alkuun saakka, ja satunnaisesti konservatiivisimmissä yksilömurteissa vielä 1970-luvulle saakka.

Esimerkiksi Gananderilla on *telo boliba* 'taivaan alla'; Kemellillä *paalo* 'takana'; Reinholmilla *angla mange* 'edessäni', *naāli puorta* 'portin edessä', *pach taffla* 'pöydän ääressä', *prāli kuorma* 'kuorman päällä', *tel* 'alla' yms; Thesleffillä *pālo pāluno* 'iltapäivä', *teli falda*

'riippuvainen, perustuva, alistettu'; Jalkiolla *maḥkar penne* 'heidän keskensä', *naalo maan* 'eteeni', *paali čyöpibosko taffla* 'kaupan pöydän takana', *praalo phuu* 'maan päällä', *trystalo boliba* 'ympäri maata jne. Valtonen (1968: 167) luettelee muodot *anglo* 'edessä, ennen', *nālo* 'edessä, eteen, ennen', *paxo* 'luona' ja *prālo* '-IIA, -IIe'.

Ensimmäisiä dokumentoituja viitteitä genetiivin kera järjestyvistä postpositioista on Reinholmin lausekkeessa *uaki ēstä* 'tytön edestä', jossa suomen postpositio saa jälkitäydennyksekseen romanikielen genetiivin *u-a-k-i* 'tyttö.OBL.SG-GEN-F.NOM.SG'. Suomen tavoin genetiivin kera järjestyvät postpositiot olivat yleistyneet jo tultaessa Aristeen aikoihin, jolta löytyvät esimerkiksi *komu-jen-go maxkar* 'ihminen-OBL.PL-GEN joukossa = ihmisten joukossa', *tukko nālal* 'sinun edestäsi', *kuti tijako pālal* 'vähän ajan päästä', *lesko trystal* 'hänen ympärillään', *vondrosko tēlal* 'sängyn alla' jne. naineksissa on *ko fōros* 'kaupunkiin', mutta muutoin *ke* puuttuu Suomen romanikielestä; adpositio *te* on dokumentoimatta. Vielä Jalkiolla oli käytössä preposition ja määräisen artikkelin yhdistävät *katto, katti*, esim. *katto fōros* 'kaupungista, *katti Galilea* 'Galileasta' (Valtonen 1968: 168, 1972: 61, ms.). Useimmat muut spatiaaliset/temporaaliset adpositiot ovat kieliopillistuneita paikan adverbeja, jotka perustuvat suffiksein *-e, -i* (lokatiivi) ja -

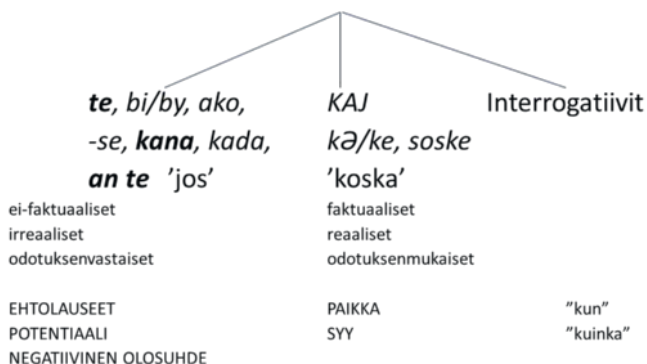
al (ablatiivi) koodattuihin vanhoihin nominien lokatiivi- ja ablatiivikaasuksiin (ks. keskustelu edellä).

Konjunktiot ja liitepartikkelit

Suomen romanikielen konjunktiojärjestelmä on yhdistelmä indoarjalaisia ja lähikontaktikielistä suomesta ja ruotsista lainattuja alistus-, rinnastus- ja vertailukonjunktioita. Suomen kielen konjunktioita lainattiin jo varhain, *että* ja *jos* esiintyivät jo Reinholmilla 1860-luvulla. Suomalaisperäisten konjunktioiden rinnalle omaksuttiin uusi kerrostuma ruotsalaisia lainakonjunktioita 1900-luvun jälkipuoliskolla.

Kaavio (4) hahmottaa Euroopan romanimurteiden komplementaatiota. Euroopan romanimurteissa vallitsee kahtiajako episteemisen tai faktuaalisen komplementoijan (lausetäydennyksen konjunktion) *kaj* 'että' < 'missä, minne' ja ei-faktuaalisen komplementoijan *te* välillä (Matras 1999: 18–20, 2002: 179–.; 2004). Taulukosta (26) nähdään, että Suomen romanikielessä *kaj* jäi käytöstä viimeistään jo 1900-lussa; vielä Jalkiolla oli *ka*. Valtonen (1972) mainitsee polyseemiset konjunktiot *ke* (< roman. *că* 'että') ja *te* 'että, kun, jos'. Subjektina ja objektina toimivien

sivulauseiden alussa suomesta lainatulla *että*-konjunktioilla eri puhutun suomen variantteineen esiintyi jo Reinholmilla.

Kaavio 4: Romanikielen murteiden komplementaatio.

Taulukko 26: Objektina tai subjektina olevia sivulauseita aloittavat alistuskonjunktiot.

Lähde	KAJ-tyyppi	TE-tyyppi
Reinholm (1860-l.)	<i>että, kaj</i>	<i>te</i>
Thesleff (1901)	<i>että</i>	<i>te</i>
Jalkio (1900-l. alku)	<i>ka, te</i>	<i>te</i>

Euroopan romanikielen murteiden finaalisissa sivulauseissa esiintyy joko *te* tai *te* + vahvike, tai vaihtoehtoisesti *kaj* + *te* tai *kaj* + *nek* (< kroat.) + *te*. Suomen romanikielessä on näiden sijasta dokumentoitu sekä (tavallisemmin) suomesta lainattu *jotta* että *bijot* < *bi-* + suomen *jotta*, joka edustaa rakennetyyppiä jossa sanaa tai prefiksiä *bi(-)* seuraa suomesta lainattu konjunktio.

Suomen romanikielen adverbiaalisia sivulauseita aloittavia alistuskonjunktioita luetellaan taulukossa (27). Muiden romanikielen murteiden kaltainen *te*-konjunktioita¹⁵ hyödyntävä ehtolauseiden rakenne (esimerkit 17a, 18, 19a) säilyi Suomen romanikielessä vielä 1860-luvun jälkipuoliskolla. Rinnalla käytettiin indoarjalaista *kana*-konjunktioita (17b), joka ilmaisi myös syy- tai aikasuhteita. Samoihin aikoihin indoarjalaisia konjunktioita alkoi korvata ehtolauseissa suomesta lainattu *jos* (17c, 19b). Jonkin aikaa käytössä oli myös perityn ja suomesta lainatun konjunktin yhdistelmä *jos kana* (20). Tultaessa 1900-luvulle näistä *te* jäi käytöstä aloittamassa ehtolauseita, *akāna* on dokumentoitu vielä 1930-luvun merkityksessä 'jos' (21). Jalkion

15 Valtonen (1972) dokumentoi *te*-konjunktin rinnalla myös synonyymisen *ke*-konjunktin. Molempien konjunktioiden merkitys on Valtosen mukaan 'että, kun, jos'. *ke*-konjunktioita ei ole dokumentoitu Suomen romanikielen lähteissä lukuun ottamatta osaa 1990- ja 2000-lukujen julkaisuista.

ehtolauseiden alussa oli *ehka* (< suom. *ehkä*), oletettavasti myös *jos* säilyi käytössä. Ehtolauseiden verbinmuodoista on dokumentoitu 1800-luvulla indikatiivin preesens, imperfekti/konditionaali ja subjunktiivi (realis) sekä synteettinen pluskvamperfekti (irrealis). 1900-luvun alkupuolelta on esimerkkejä vain indikatiivin preesensistä ehtolauseissa (53).

Taulukko 27: Adverbiaalisia sivulauseita aloittavia konjunktioita (lainakonjunktiot puolilihavalla).

	Reinholm (1860-l.)	Thesleff (1901)	Jalkio (1900-l. alku)	Ariste (1930-l.)
jos	<i>jos, joss kana, te</i>	<i>jos, kana</i>	<i>jos, ehka</i>	
koska	<i>ka</i>	<i>kana</i>	<i>kān</i>	
kuinka	<i>sar</i>	<i>sar</i>	<i>sar</i>	<i>sar</i>
kun	<i>ka</i>	<i>akāna, te</i>	<i>ka, kaana, akanaana</i>	<i>ka, ku</i>
kunnes	<i>ajadissi</i>	<i>ajadissi</i>	<i>ajadissi</i>	
mutta, vaan	<i>bi</i>	<i>bi</i>	<i>bi</i>	<i>mutta</i>
vaikka			<i>vaihka</i>	

a) 1800-luku:

Realis:

Komplementoija + indikatiivin preesens:

- (17) a. *me djabb-as te dján-a*
minä laulaa- jos osata-PRS.1SG
PRS.1SG.REM

'laulaisin, jos osaisin' (Reinh.)

- b. *...kana na tschaveske tschajen...*
jos NEG poikien tytöt

'... jos eivät poikien tytöt...'

- c. *...jos kamm-el-a*
jos tahtoa-PRS.3SG-IND

'... jos tahtoo' (Reinh.)

Komplementoija + subjunktiivi:

- (18) *tu djabb-eh-as te v-el ɯeriki*
sinä laulaa-PRS.2SG- jos tulla- viina
REM PRS.3SG

'Laulaisit, jos tulisi viinaa.' (Reinh.)

Komplementoija + imperfekti/ konditionaali:

- (19) a. *jou djab-b-el-as te mins-il-las*
hän laulaa-PRS.3G-REM jos muistaa-
PRS.3SG-
REM

'Hän laulaisi, jos muistaisi' (Reinh.)

- b. *josko djan-ás*
jos-LIIT tietää-PRS.1SG.REM

'jos osaisin' (Reinh.)

Irrealis

Kompl. + pluskvamperfekti:

- (20) *joss kána rann-iom-*
jos mas kirjoittaa.P
RF-1SG-
REM

'jos olisin kirjoittanut' (Reinh.)

b) 1900-luvun alkupuoli:

Realis:

Komplementoija + indikatiivin preesens:

- (21) *ehka tume čer-n-a dauva*

jos te tehdä-PRS.32PL-IND tämä
'jos te teette tämän' (Jalk.)

Adversatiivisena ("mutta") konjunktiona on ollut käytössä 1900-luvun alkupuoliskolta suomen *mutta*. Konsessiivisina ("vaikka") konjunktiona tunnetaan yksinomaan suomen *vaikka*-sanasta lähtöisin olevia muotoja. Harvoja säilyneitä indoarjalaisia alistuskonjunktioita ovat aikaa ja syytä ilmaisevat (*a*)*kāna* ja *ka* 'kun, koska', joskin 1900-luvulla rinnalle otettiin käyttöön myös suomesta lainatut *ko*, *ku*. Samoin merkityksessä 'kunnes' on säilynyt *ajadissi*, joka koostuu indoarjalaisesta alkuosasta *aja*- (< skt. *īdrśá*-) ja mahdollisesti skandinaavisesta lopusta *-dissi* (< nt. *vis*, nr. *viss*); Vertailukonjunktiona toimii indoarjalainen *sar* 'kuin' (Kronqvistilla *sara*, < skt. *sāratam*). Suomen romanikielen rinnastuskonjunktioista *ja*-sanana on säilynyt *ta* (< skt. *tathā*), jonka rinnalla käytetään nykyisin siltä osin suomen *ja*-sanaa; kompleksisissa lukusanoissa käytetään indoarjalaisia muotoja *o*, *u*, esim., *dex-o-duj* '12'. *tai*-/*vai*-sanana on useimmiten sen sijaan skandinaavinen *helle* tai *elle* (< nt. *hellere*, nr. murt. *heller*, nr. *eller(s)*, nr. *eller*); rinnalla käytetään suomen muotoja. Suomen liitepartikkeleita alettiin käyttää jo 1800-luvulta, aluksi kuitenkin vain kysymyspartikkeleita *-ko*, -

kö, jotka ovat nykyään pakollinen osa romanikielen kielioppia. Varhaisin dokumentoitu esimerkki on Reinholmin muistiinpanoista: *josko džanas* 'josko tietäisin'. Taulukosta (28) nähdään, että muut liitepartikkelit yleistyivät vasta 1900-luvun jälkipuoliskolla.

Taulukko 28: Suomen liitepartikkelit romanikielessä.

Lähde	Kysymysliite	Liitekonjunktio	Fokuspartikkelit		Sävypartikkelit	
	-kO	-kA	-kin	-kĀn	-pA	-hAn
Reinholm (1860-l.)	(X)					
Thesleff (1900-l.)						
Jalkio (1900-l.)	X					
Ariste (1930-l.)	X					
Kronqvist (1930-l.)						
Valtonen (1972)	X		X	X	X	X
Peltosalmi & Temo (1970-l.)	X	X			X	X
Koivisto (1994)	X	X	X		X	X

10. luku

TIIVISTETTYSTI 1900-
LOPULTA
NYKYPÄIVÄÄN

1900-luvun jälkipuolisko on ensimmäinen ajanjakso, jolta on käytettävissä sekä puhutun että kirjoitetun romanikielen aineksia ja useita tutkimuslähteitä, jotka tarkentavat ja täsmentävät kuvaa romanikielen rakenteesta ja kehityksestä. Puhuttua Suomen romanikieltä on nauhoitettu 1960-luvulta lähtien.

Suomen romanikieltä pidetään suomalaisessa tutkimusperinteessä vakavasti uhanalaisena (esim. Pirrtisaari 2002; Granqvist 2007; Hedman 2009; Soininen 2014). Hedmanin (2009) kartoitus romanikielen taidosta osoittaa, ettei romanikieli ole yhdenkään romaniperheen ainoa kotikieli, ja kotona sitä käyttää lähinnä suomen vain noin 40 % haastatelluista romaneista.

Kodin ulkopuolella romanikieltä käytetään romanien kesken ei-romanien läsnä ollessa asioitaessa viranomaisten kanssa ja muissa julkisissa tilanteissa, kuten ravintoloissa ja kahviloissa sekä erilaisissa kaupantekotilanteissa, jolloin sillä on salakieltä muistuttavia tehtäviä.

Varsinkin 1970-luvulta lähtien romanikieli on toisaalta alkanut saada uusia, julkisempia käyttöaloja lehtikirjoitusten, hengellisten tekstien ja tilaisuuksien, radio-ohjelmien, oppimateriaalien sekä opetuksen kielenä ja 2000-luvulla myös verkkoviestinnän kielenä.

Useimpien kirjallisten lähteiden kirjoitusasussa on samoja viitteitä suomen vaikutuksesta läpi koko romanikielen fonologisen järjestelmään kuin puhutussakin romanikielessä. Merkkejä suomesta poikkeavien konsonanttien mukautumisesta suomen kaltaisiksi sekä suomen fonologisten sääntöjen kuten vokaaliharmonian ja sananalkuisia konsonanttijonoja koskevan fonotaktisten rajoituksen lainautumisesta on lähes kaikessa kirjoitetussa romanikielessä. Kirjoitetussa kielessä esiintyvät lähteittäin vaihtelevasti samat kielensisäisen eroosion suuntaviivat kuin puhutussakin kielessä. (Vrt. taulukko 29.) Kirjoitettu romanikieli on vahvasti symbioottinen suomen kanssa myös morfosemanttisesti ja syntaktisesti. Sen sijaan suomen muoto-opin tunnuksia ei juuri esiinny kirjoitetussa kielessä lukuun ottamatta esimerkiksi eräitä konjunktioita ja liitepartikkeleita, joista on tullut romanikielen kieliopin pakollisia osia.

Taulukko 29: Kirjoitetun romanikielen viitteitä suomen kielen äänneopillisesta vaikutuksesta.

Suomen ilmiö / fonologinen sääntö	Esimerkkejä
Soinnillisten klusiilien /b, d, g/ mukautuminen vastaaviin soinnittomiin	<i>baxx-el-a</i> 'pyytää-PRS.3SG-IND' > <i>pahhela, rakka-d-e</i> 'puhua- PRET-PL' > <i>rakkate, guos-os</i>

	'tavara-NOM.SG' > <i>kuosos</i> .
Affrikaattojen /tš, dž/ polarisoituminen	<i>džaanib-a</i> 'tieto-NOM.SG' > <i>jaaniba</i> ~ (t) <i>saaniba</i> , <i>čer-d-as</i> 'tehdä -PRET-3SG' > <i>sertas</i>
Sananalkuisten konsonanttijonojen yksinkertaistuminen	<i>xlɛxt-a</i> 'suku-NOM.SG' > <i>lehta</i> , <i>drabav-el-a</i> 'lukea-PRS.3SG- IND' > <i>rapavela</i> , <i>glattiba</i> 'liukuminen' > <i>lattiba</i> , <i>svettos</i> 'pulla' > <i>vettos</i> , <i>traxaven</i> 'pelätä' > <i>raħaven</i>
Suffiksiharmonia	<i>xyön-os</i> 'meri-NOM.SG' > <i>hyönös</i> , <i>dömma-n-a</i> 'tuomita- PRS.2/3PL-INF' > <i>dömmänä</i>

Suurimmassa osassa kirjoitetun romanikielen aineksia esiintyy hyperkorrektiota eli sananmuotoja, jotka ovat syntyneet liiallisesta puhekielisten muotojen pelosta. Kaikkein tavallisimmin soinnilliset klusiilit korvaavat historiallisesti alkuperäisiä soinnittomia. Kaikkein tavallisimmin soinnilliset klusiilit korvaavat historiallisesti alkuperäisiä soinnittomia, esim. *traad-el-a* 'ajaa-PRS.3SG-IND' > *draatela* (< skt. *tárdati* 'loukata, vapauttaa' (Turner 5721), skt. **tardayati* 'kuljettaa' tai skt. *tarati* 'ojentaa' + *d-*), *paarkav-a-a* 'kiittää-PRS.1SG-INF' > *baargavaa* (< skt. *pratīkarōti* 'kostaa, tehdä vastapalvelus'), *tromuv-* 'uskaltaa' (< ehkä nkr. *atrómeō*) > *dromuv-*; genetiivissä *-ko* > *-go*, esim. *smaak-a-ko* 'maku-OBL.SG-GEN' > *smaakago*, preteritissä *-t-*tunnus > *-d-*,

esim. *puḫ-t-as* ‘kysyä-PRET-3SG’ > *puḫ-d-as*, *trax-t-om* ‘pelätä-PRET-1SG’ > *traḫ-d-om*. Historiallisesti aspiroimattomat klusiilit aspiroituivat kirjoitetussa kielessä, esim. *por* ‘silta’ (< farsin *purd* (avestan *pəṛətav-*, skt. **partana-* ‘ylittäminen’) ja farsin *pol*) > <*phor*>. Lisäksi esiintyy ylimääräisiä proteettisia konsonantteja, esim. *poori* ‘häntä’ (< skt. **puṭṭa-* (vrt. skt. *puṭa-* ‘takapuoli’); hind. *pūṭ* ‘sacrum’) > <*spoori*>. (Etymologiat Valtonen 1972.)

Muihin kieliin kuin romanikielen lähikontaktikieliin sekä muihin romanikielen murteisiin nojaavat sanastolliset valinnat luonnehtivat ennen kaikkea 1990-luvun jälkipuolen oppimateriaaleja, romanikielisiä uutisia ja osaa romanikielisistä verkkosivuista. Näitä uudempia materiaaleja laativat romanit ovat paljolti romaniaktivisteja, jotka ovat työskennelleet romanasioissa erilaisissa eurooppalaisissa komiteoissa sekä toimineet yhteistyössä kansainvälisesti romanijärjestöjen kanssa ja tätä kautta omaksuneet vaikutteita myös Euroopan muista romanikielen murteista.

Todennäköisesti englannista ovat esimerkiksi seuraavat lainasanat *addikt-os* ‘addikti-NOM.SG, *natures-ko* ‘luonto-OBL.SG-GEN, *sensor-e* ‘aisti-NOM.PL’. Jonkin verran esiintyy myös romanikieleen mukauttamia

lainoja muista kielistä, esim. *international* 'kansainvälinen' (pro *themmengo maxkurno*), *rasism* 'rasismi' ja *ultimo* 'viimeinen' (pro *sisto*). Kirjoitetussa romanikielessä esiintyy Suomen romanikielessä tuntemattomia muiden romanikielen sanoja, esim. *Diabolos* 'piru' (pro *beng*), *shavoro* 'lapsi' (< *čhavoro*, pro *kentos*), *naasti* 'ei ole' (< *našti*, pro *naa/na aaxhela*). Lisäksi käytössä on muotoja, jotka eivät noudata Suomen romanikielen kielioppia, vaan muiden romanikielen murteiden: : *čurije* 'veitset'; *dža-s meen* 'mennä-PRS.1PL me-OBL = mennään' (pro *čurja*, *dža-h-a* 'mennä-PRS.1PL-IND'. Suomen romanikielessäkin esiintyviä sanoja kirjoitetaan monesti muiden romanikielen murteiden mukaisesti: *akaan* 'nyt', *auv-jom* 'tulla-PRET-1SG', *čimb* 'kieli' (< *čhib*), *jakh* 'silmä', *phuv* 'maa', *rukh* 'puu'; *ruuv* 'susi', *zeleno* 'vihreä' (pro *aujom,kaan, čimb, jak, phuu, ruk, ruu, dželeno*).

Kirjoitetulle kielelle luonteenomaisia ovat myös *hapax legomenon* -sanat eli sanat, jotka tunnetaan kirjallisista lähteistä ainoastaan kerran, esimerkiksi yhden kirjailijan teoksissa tai yhdessä tekstissä. Monet romanikielellä kirjoittavat ovat luoneet puristisinkin pyrkimyksin uudissanastoa, joka useinkaan kuitenkin ei ole yleistynyt käytössä. 2000-luvun romanikielen lähteiden *hapax legomenon* -sanoja ovat ainakin

feerengiiro ‘viivotin’ < *feera* ‘jälki’, *harabos* ‘teroitin’ < *xarapo* ‘terävä’, *khossos* ‘pyyhekumi’ < *khoss-* ‘pyyhkiä’ (ruotsalaisten ja suomalaisten lainasanojen *gumma* or *kumis* sijasta), *rannos* ‘kynä’ < *rann-* ‘kirjoittaa’ (polyseemisen pitkän genetiivin *ranniboskiiro* ‘kynä; kirjoittaja’ sijasta), *tamlo* ‘ilta’ < *tamlo* ‘pimeä’ (ruotsalaisen lainasanana *kvella* tilalla) *trystalo* ‘pallo’ < *trystalo* ‘ympäri’ (lainasanana *bollos* sijasta).

Kirjallisuus

- Anttila, Raimo 1972. *Historical and Comparative Linguistics*. (Current Issues in Linguistic Theory, 6). Amsterdam: Benjamins.
- Ariste, Paul 1938 [1940]. Über die Sprache der finnischen Zigeuner. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, Annales Litterarum Societatis Esthonicae* 1938/2: 206–221.
- Bakker, Peter 1999. The Northern branch of Romani. Mixed and non-mixed varieties. Teoksessa. Halwachs, Dieter W. & Florian Menz, toim., *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*, 172–201. Klagenfurt: Drava.
- Bakker, Peter 2012. Romani genetic linguistics and genetics: Results, prospects and problems. *Romani Studies* 5, 22: 91–111.
- Bakker, Peter & Hristo Kyuchukov 2000, toim. *What is the Romani Language?* Centre de recherches tsiganes.

- Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Bakker, Peter & Yaron Matras 1997. Introduction. Teoksessa Matras, Yaron, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov, toim., *Dialectology and Typology of Romani*, vii–xxx. Amsterdam: Benjamins.
- Bakker, Petter & Astrid Monrad 2011. Roma: linguistic archaeology of nomads. *Arkeologisk Museum AMS-Varia* 53: 35–44.
- Bakker, Peter & Hein van der Voort 1991. Para-Romani languages. An overview and some speculations on their genesis. Teoksessa Peter Bakker & Marcel Cortiade, toim., *In the Margin of Romani. Gypsy languages in contact*, 16–44. Amsterdam: Institute for General Linguistics.
- Beníšek, Michael 2009. References to the Ḍombas in the Rājataranḡiṇī. *Oriental Archive* 77: 349–366.
- Beníšek, Michael 2010. The quest for a Proto-Romani infinitive. *Romani Studies* 20 (1): 47–86.
- Beníšek, Michael 2013. Central Romani *lidža-/ ledž-*: a vestige of an Indo-Aryan compound verb and its cross-dialectal variability. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 66 (4): 471–486.
- Blomster, Risto 2012. Romanimusiikki rajojen vetäjänä ja yhteyksien luojana. Teoksessa Panu Pulma, toim., *Suomen romanien historia*, 290–374. Helsinki: SKS.

- Boretzky, Norbert 1992a. Zum Erbwortschatz des Romani. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 45: 227–251.
- Boretzky, Norbert 2000a. The definite article in Romani dialects. Teoksessa Elšík & Matras, toim., *Grammatical Relations in Romani. The Noun Phrase*, 31–63. Amsterdam: Benjamins.
- Bourgeois, Henri 1911. *Esquisse d'une grammaire du Romani finlandais*. (Atti della Reale Accademia delle Scienze di Torino, 46).
- Bugge, Sophus 1858. Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner. Teoksessa Kuhn, A. & A. Schleicher, toim., *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen*, 143–155. Berlin: Dümmlers.
- Coseriu, Eugenio 1974. Synchronie, *Diachronie und Geschichte*. (Internationale Bibliothek für allgemeine Linguistic Band 3.) München: Wilhelm Fink.
- Elšík, Viktor 2000a. Romani nominal paradigms. Their structure, diversity, and development. Teoksessa Elšík, Viktor & Yaron Matras, toim., *Grammatical Relations in Romani. The Noun Phrase*, 9–30. Amsterdam: Benjamins.
- Etzler, Allan 1944. *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige, Historia och språk*. (Stockholm studies in

Scandinavian Philology, 4). Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag.

Finck, Franz 1903. Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner. Marburg: N. G. Elwert.

Fraser, Angus 1992a. *The Gypsies*. Oxford: Blackwell.

Ganander, Kristfrid 1780. Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige? Käsikirjoitus. Stockholm: Vitterhetsakademien.

Givón, Talmy 1985a. Language, function and typology. *Journal of Literary Semantics* 14(2): 83–97.

Givón, Talmy 1985b. Iconicity, isomorphism and non-arbitrary coding in syntax. Teoksessa Haiman, John, toim., *Iconicity in Syntax*. Amsterdam: Benjamins.

Gjerdman, Olof & Erik Ljungberg 1963. *The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon. Grammar, texts, vocabulary and English word-index*. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi, 40.) Uppsala: Gustav Adolfs Akademien.

Granqvist, Kimmo 2002a. ROMTWOL. Suomen romanikielen kaksitasokuvaus. Leksikkokomponentin tarkastelua, Suomalais-virolainen leksikografinen seminaari, Helsinki 28.–29.5.2002. Esitelmän käsikirjoitus.

Granqvist, Kimmo 2002b. Finnish Romani Phonology and Dialectology. *SKY Journal of Linguistics* 15: 61–83.

Granqvist, Kimmo 2005. ROMTWOL. An implementation of a two-level morphological processor for Finnish Romani. Teoksessa Teoksessa Schrammel, Barbara, Dieter Halwachs & Gerd Ambrosch, toim., *General and Applied Romani Linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*, 150–162. München: Lincom Europa.

Granqvist, Kimmo 2007. *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: Yliopistopaino.

Granqvist, Kimmo 2010a. “Lost features in Finnish Romani”, 9th International Conference on Romani Linguistics, Helsinki, September 2–4, 2010.

Granqvist, Kimmo 2010c. Two hundred years of Romani Linguistics. Teoksessa Karttunen, Klaus, toim., *Anantariñ śāstram. Indological and Linguistic Studies in Honour of Bertil Tikkanen*, 245–265. *Studia Orientalia* 108

Granqvist, Kimmo 2011. Lyhyt Suomen romanikielen kielioppi.
<http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk24/>
Kotimaisten kielten
tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 24. Helsinki.
Julkaissut painettuna

Romani Association.

Granqvist, Kimmo & Helena Pirttisaari 2003. Suomen romanin leksikaalisista kerrostumista ja niiden fonologisista ja morfologisista prosesseista. *Puhe ja kieli* 23(1): 25–41.

Greenberg, Joseph H. 1966. *Language Universals, with Special Reference to Feature Hierarchies*. (Janua Linguarum, Series Minor, 59.) The Hague: Mouton. Haiman 1985

Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho 2004. *Iso suomen kielioppi*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hancock, Ian. 1995a. *A Handbook of Vlax Romani*. Columbus: Slavica.

Hancock, Ian. 2000. The emergence of Romani as a koiné outside of India. Teoksessa Acton, Thomas, toim., *Scholarship and the Gypsy Struggle. Commitment in Romani Studies. A collection of papers and poems to celebrate Donald Kenrick's seventieth year*, 1–13. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.

Hedman, Henry 1996. *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas*. Jyväskylä: Opetushallitus.

Hedman, Henry 2009. Suomen romanikieli: sen asema

- yhteisössään, käyttö ja romanien kieliaseenteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 8. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk8/>.
- Holzinger, Daniel 1993. *Das Romanes: Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 85.) Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Holzinger, Daniel 1995. *Romanes (Sinte)*. (Languages of the World/Materials, 105.) München: Lincom Europa.
- Iversen, Ragnvald 1944. *Secret Languages in Norway, I. The Romany language in Norway*. Skrifter utgitt av det norske videnskaps-akademi i Oslo, II. (Historisk-filosofisk klasse 1944, No. I, 1–275.) Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- Jalkio, Oskari 1939. *Romanenge Ğiilja*. Jyväskylä: Nuorten todistus.
- Jean, Daniel 1970. Glossaire Manouche. *Études tsiganes* 16: 1–53.
- Joki, Aulis 1956. Kristfrid Gananderin mustalaistutkielma. *Virittäjä* 1/1956: 1–27.
- Karlsson, Fred 1982. *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Juva: WSOY.

- Koivisto, Viljo 1987. *Rakkavaha romanes. Kaalengo tšimbako sikjibosko liin*. Helsinki: Ammattikasvatushallitus – Valtion painatuskeskus.
- Koivisto, Viljo 1994/2005. *Romano-finitiko-angliko laavesko liin. Romani-suomi-englanti sanakirja. Romany-Finnish-English Dictionary*. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja, 74.) Helsinki: Painatuskeskus.
- Martinet, A. 1962. *A Functional View of Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Matras Yaron 1999. s/h alternation in Romani. An historical and functional interpretation. *Grazer Linguistische Studien* 51: 99–129.
- Matras Yaron 2002. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras Yaron 2005b. The classification of Romani dialects: A geographic-historical perspective.
- Teoksessa Dieter Halwachs, Barbara Schrammel & Gerd Ambrosch (toim.) *General and applied Romani linguistics* s. 7–26. Munich: Lincom Europa
- Matras, Yaron 2010. *Romani in Britain. The afterlife of a language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Miklosich, Franz. 1872–1880. *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas*, X–XII. Wien: Karl Gerold's Sohn.

MNS 1971 = *Mustalaiskielen normatiivi sanasto*.
 Eripainos Mustalaiskielen ortografiakomitean
 mietinnöstä 1971: A 27. Moniste. Helsinki.

Paspatis, Alexandros 1870. *Études sur les Tchingianés ou
 Bohémiens de l'empire ottoman*. Constantinople:
 Koroméla.

Pirttisaari, Helena 2002. Suomen romanin partisiippien
 morfologiaa. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.

Pirttisaari, Helena 2003. Muutos ja variaatio Suomen
 romanin verbien taivutustyypeissä. *Virittäjä* 4: 508–528.

Pirttisaari, Helena 2005. A functional approach to the
 distribution of participle suffixes in Finnish Romani.

Teoksessa Teoksessa Schrammel, Barbara, Dieter
 Halwachs & Gerd Ambrosch, toim., *General and Applied
 Romani Linguistics. Proceedings from the 6th International
 Conference on Romani Linguistics*, 114–127. München:
 Lincom Europa.

Pott, August Friedrich 1844–1845. *Die Zigeuner in Europa
 und Asien*, I–II. Ethnographisch-linguistische
 Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache,
 nach gedruckten und ungedruckten Quellen. Halle:
 Heynemann.

ROMANI Project Manchester 2006a = History of the
 Romani language. Origins.
<http://www.llc.manchester.ac.uk/Research/Projects/roma>

ni/files/11_origins.shtml. Luettu 15.9.2006.
Romlex = romani.uni-graz.at/romlex (19.2.2016).
Rüdiger, Johan Chr. Chr. 1890 [1782]. *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. Neuester Zuwachs der teutschen, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen*. 1. Stück. Leipzig. 37–84. Hamburg: Buske.
Sampson, John 1926. *The Dialect of the Gypsies of Wales being the Older Form of British Romani Preserved in the Speech of the Clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon.
Smart, Bath C. & Henry Thomas Crofton 1968 [1875]. *The Dialect of the English Gypsies*. London: Asher.
Soininen, M. (2014). *Romanien perustuslaissa turvattujen kielellisten oikeuksien toteutumisen*. Oikeusministeriön julkaisu 11/2014. Helsinki: Oikeusministeriö.
Tenser, Anton 2005. *Lithuanian Romani*. Lincom Europa: Munich.
Tenser, Anton 2008. The northeastern group of Romani dialects. *Julkaisematon väitöskirja*. Manchesterin yliopisto.
Thesleff, Arthur 1899. *Finlands zigenare. En etnografisk studie*. Helsinki.
Thesleff, Arthur 1901. *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. (Acta Societatis Scientiarum

- Fennicae 29(6.) Helsinki: Finnische Litteratur-Gesellschaft.
- Turner, R. L. 1926. The position of Romani in Indo-Aryan. *Journal of Gypsy Lore Society*, third series, (5)4: 145–194. Liverpool.
- Valtonen, Pertti 1966. Sanskriittiako, vaiko vain sekakieli? *Kotitiellä* 2: 44–47.
- Valtonen, Pertti 1968. Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.
- Valtonen, Pertti 1972. *Suomen mustalaiskielen etymologinen sanakirja*. (Tietolipas, 69.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Valtonen, Pertti ms., Indoarjalaisen perusaineksen säilyminen Suomen mustalaisten kielessä. Tohtorinväitöskirjan käsikirjoitus.
- Wentzel, Tatjana 1964. *Tsyganski jazyk*. Moskva.

